

КОМЕНТАРІ ТА ПРИМІТКИ

1897

1. До І. Я. Франка

Початок 1897 р. Київ

Подається за автографом, який зберігається у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України: Фонд 3. Од. зб. 1626. С. 63 (далі посилання на фонди Інституту подається скорочено за формою: ІЛ. Ф. 3. Од. зб. 1626). Лист написано рукою невстановленої особи в період загострення хвороби Лесі Українки, очевидно, вона диктувала комусь із рідних.

Датується орієнтовно — за змістом листа на підставі згадки про написану й надіслану в редакцію журналу «Житє і слово» статтю «Не так тії вороги, як добрії люди» у відповідь на публікацію І. Я. Франка «З кінцем року» («Житє і слово». 1896. Т. 5. Кн. 6. С. 401–407). У 12-томному виданні 1975–1979 рр. лист датовано січнем 1897 р. (за н. ст.) (див.: Українка Леся. Зібрання творів у 12 томах. Том 10. Листи (1876–1897). Київ: Наукова думка, 1978. С. 362, 510; далі посилання на це видання подається за формою: Українка Леся. Зібр. творів у 12 т.), однак, імовірно, через загострення хвороби адресантки він міг бути написаний дещо пізніше — у січні-лютому 1897 р. У виданні 1971 р. зазначено, що лист написано на початку 1897 р. (див.: Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. Нью-Йорк. 1970. С. 373; далі посилання на це видання за формою: Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 томах. Том 5. Київ: Держ. вид-во худ. літ., 1956. С. 186 (далі посилання на це видання подається за формою: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5).

¹ Франко Іван Якович (1856–1916) — український письменник, критик, перекладач, науковець, публіцист, громадсько-політичний діяч, видавець; на той час редактор часопису «Житє і слово»; приятель родини Косачів. Причетний до багатьох культурних,

літературних, видавничих проєктів, що втілювалися спільними зусиллями наддніпрянців та галичан. Про це йдеться в листуванні Лесі Українки з Іваном Франком. В оцінці естетичних явищ вони не завжди були однозгідними.

«Житє і слово» — літературно-художній та громадсько-політичний часопис, виходив у Львові впродовж 1894–1897 рр. Журнал мав кілька розділів (белетристика, наукові та етнографічні статті, критика і бібліографія, хроніка) і потужний авторський колектив (І. Франко, О. Маковей, Леся Українка, М. Коцюбинський, В. Гнатюк, М. Драгоманов, А. Кримський, М. Павлик, П. Грабовський та ін.).

² Мені передано, що Ви хотіли б, аби стаття була взята назад. — Ідеться про полеміку початку 1897 р. між І. Франком (стаття «З кінцем року») та Лесею Українкою (стаття «Не так тії вороги, як добрії люди») («Житє і слово». 1897. Т. 6. Кн. 3. С. 244–250). Цей «епізод непорозуміння між своїми» (вислів І. Франка) стосувався проблеми ролі української інтелігенції в національно-духовному відродженні народу. І. Франко закликав інтелігенцію до систематичної праці серед народу й гостро звинувачував наддніпрянських радикалів (переважно драгоманівських поглядів) в «глибокому розриві з народом», з чим не погоджувалася Леся Українка. Тези І. Франка викликали з її боку цілу низку заперечень. Леся Українка не сприйняла народницьких поглядів опонента й констатувала: І. Франко вживає слово «народ» «не в європейському розумінню, а в народницькому, тобто ототожнюючи поняття «народ» і «селянство». На думку Лесі Українки, в Україні «перш усього треба здобути собі інтелігенцію, вернути нації єї «мізок», аби не було так, що є над чим робити, та нема кому» (див.: Українка Леся. «Не так тії вороги, як добрії люде». «Житє і слово». 1897. Т. 6. Кн. 3. С. 247).

³ Н. С. Ж. — один із криптонімів Лесі Українки (детальніше див.: Українка Леся. Лист до М. Павлика від 14 (26) березня 1895 р.; коментарі).

2. До Л. М. Драгоманової-Шишманової

1 (13) лютого 1897 р. Київ

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 40–41). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 2. К. 1956. С. 182–183 (далі посилання на це видання подається за формою: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 2).

⁴ Шишманова (з дому Драгоманова) Лідія Михайлівна (1865–1937) — болгарська журналістка, театральна критикиня, музична оглядачка, письменниця, перекладачка, активістка жіночого руху; старша донька М. Драгоманова.

⁵ Мама — Косач (з дому Драгоманова) Ольга Петрівна (1849–1930) — українська письменниця (літературний псевдонім Олена Пчілка), етнограф, публіцистка, перекладачка, фольклористка, активна учасниця жіночого руху, громадська діячка, видавчиня.

⁶ Сьогодні мусів прийти знов доктор із своїм шприцем... — Унаслідок загострення хвороби Лесі Українці довелося знову звернутися до лікарів. На цей раз київський лікар К. М. Сапежко запропонував знерухомити вражений туберкульозом кульшовий суглоб і лікувати його за допомогою ін'єкцій йодоформу.

Сапежко Кирило Михайлович (1857–1928) — київський лікар Лесі Українки, хірург, професор медицини, викладач медичного факультету Київського університету Св. Володимира (1889–1901).

⁷ Левитський Микола Васильович (1859–1936) — український громадський діяч, батько кооперативного руху в Україні, автор популярного в 90-х роках XIX ст. проекту про землеробські артілі (в основному створювалися в Олександрійському повіті Херсонської губернії (нині — територія Кіровоградської обл.)).

⁸ Ваня — Шишманов Іван Дмитрович (1862–1928) — болгарський етнограф, історик, філософ, освітньо-політичний діяч, дипломат, професор Вищої школи в Софії, урядовець болгарського міністерства освіти, упродовж 1918–1919 рр. посол Болгарії в Україні; чоловік Лідії Михайлівни Драгоманової.

⁹ Мінцес Борис — професор Вищої школи в Софії, викладач німецької мови, приятель родини Драгоманових-Шишманових, знайомий Лесі Українки.

¹⁰ Оксана — Косач (в одруженні Шимановська) Оксана Петрівна (1882–1975) — молодша сестра Лесі Українки, яку вдома часто називали Уксусом, Уксусиком, Тамарою, Тамарцею, Марочкою, Марцею, Марунечкою.

¹¹ Мама недавно устроювала вечер в пам'ять Надсона в Литерат[урном] общ[естве]... — 2 (14) лютого 1897 р. у Київському

літературно-артистичному товаристві проходив вечір пам'яті російського поета Семена Яковича Надсона (1862–1887), активну участь у ньому брала Олена Пчілка, яка зачитала перекладений Лесею Українкою вірш С. Надсона «Про любов твою, друже, я мав не раз...».

Київське літературно-артистичне товариство (КЛАТ, у листах Лесі Українки часто Літературне общество, Общество) — громадське об'єднання митців, учених і літераторів, що діяло в Києві впродовж 1895–1905 рр. Хоча товариство було зареєстроване як російське, київська Громада ввела до його правління Володимира Антоновича, Тадея Рильського, Олену Пчілку, Миколу Лисенка, Михайла Старицького і змогла проводити під егідою організації українські заходи. Завдяки зусиллям українських учасників об'єднання швидко стало національним осередком. На вул. Ново-єлизаветинській, 8 (від 1901 р. на вул. Хрещатик, 15) відбувалися літературно-мистецькі вечори, концерти, вернісажі, тут відзначали ювілеї митців, читали нові твори, розважалися музикою і співом, частувалися, обговорювали новини. Товариство також організовувало благодійні вечори на користь гімназистів, друкарів, кінематографічні сеанси для дітей, вечори-концерти учнів музичних шкіл, сольні концерти дітей-віртуозів, які відкривали їм шлях у велике мистецтво тощо. Про масштаби його діяльності свідчить статистика: якщо 1895 р. у товаристві налічувалося 37 членів, то 1904 р. — 757.

¹² Міццікато (Міцїкато, Міка, Маусик, Лідик) — Шишманов Дмитро Іванович (1889–1945), син Лідії та Івана Шишманових; згодом відомий болгарський громадсько-політичний діяч, дипломат (посол Болгарії в УНР), письменник, перекладач; восени 1944 р. заарештований окупаційною радянською владою, у ніч із 1 на 2 лютого 1945 р. розстріляний на Центральному софійському цвинтарі разом із іншими представниками болгарської політичної еліти.

3. До ДРАГОМАНОВИХ

3 (15) лютого 1897 р. Київ

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 42–43). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 187.

¹³ Дядина — Драгоманова (з дому Кучинська) Людмила Михайлівна (1842–1918) — дружина М. П. Драгоманова, після смерті чоловіка (1895) ще кілька років мешкала в Софії, опікувалася його архівом, 1899 р. на запрошення родини Косачів повернулася до Києва.

¹⁴ Рада (Рюрик, Редіска, Редісочка, Рарік) — Драгоманова (в одруженні Труш) Аріадна Михайлівна (1877–1954) — молодша донька М. Драгоманова, двоюрідна сестра Лесі Українки; на той час навчалася малярства в новоствореній художній школі Софії.

¹⁵ Олеся (Лілічка, Ліля, Лілея, Лілеєнька, Ліцик, Пуц, Пуцик, Олеся, Олег) — Косач (в одруженні Кривинюк) Ольга Петрівна (1877–1945), молодша сестра Лесі Українки.

¹⁶ Микось (Миколочка, Микунько, Микуня, Кунья, Куня, Кухота, Кухоточка, Кохіня, Кукота, Гусь) — Косач Микола Петрович (1884–1937), молодший брат Лесі Українки.

¹⁷ Дора (Дроздік, Дроздик, Дроздишка, Дроздоньо, Дробішка, Патя, Біла Гусь, Гусик, Гусиня, Гусінька, Гуся) — Косач (в одруженні Борисова) Ізидора Петрівна (1888–1980), наймолодша сестра Лесі Українки.

¹⁸ Папа — Косач Петро Антонович (1841–1909) — батько Лесі Українки; на той час працював на посаді голови Ковельсько-Володимир-Волинського з'їзду мирових посередників в м. Ковелі (нині — районний центр Волинської обл.).

¹⁹ ...копія зовсім гарна... — Ідеться про копію картини, яку намалювала Л. М. Драгоманова. Дядина Лесі Українки почала вчитися живопису в зрілому віці (разом із донькою Аріадною) і досягла значних успіхів у цій справі, навіть брала участь у виставках, зокрема малюнки Л. Драгоманової презентував у Львові її зять — Іван Труш.

²⁰ Гольштейн Володимир Августович (1849–1917) — приятель М. Драгоманова, його особистий лікар у Парижі; емігрував із Росії у 1870-х рр., відтоді жив у Європі (Женева, Париж); разом із дружиною, письменницею та перекладачкою Гольштейн (до одруження Баулер) Олександром Василівною (1850–1937), опікувався сином М. Драгоманова Світозаром, коли той навчався у Франції.

4. До Л. М. Драгоманової

14, 22 березня (26 березня, 3 квітня) 1897 р. Київ

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 44–45). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 2. С. 185–186.

21 Галя—Ковалевська (в одруженні Деген) Галина Миколаївна (1870–1897)—донька М. В. Ковалевського, подруга Лесі Українки; страждала на сильні нервові розлади, унаслідок чого в кінці лютого—на початку березня 1897 р. покінчила життя самогубством.

22 Ковалевський Микола Васильович (псевдоніми Іван Маркович, Українець, А. Г., Прихильний; 1841–1897)—громадський діяч, соратник і близький приятель М. П. Драгоманова, член Старої Громади; після повернення із заслання в Сибір опікувався фінансуванням українських видань за кордоном, виступав посередником між М. Драгомановим і «молодими» громадами; автор популярної на той час у Львові «Короткої історії малоруського народу», виданої 1875 р. під псевдонімом І. Маркович; «старий друг» Лесі Українки.

23 Після неї зосталось двоє малих хлопчиків.—Ідеться про синів Галини—Юрія й Бориса Дегенів.

24 ...як де в домі багато малих дітей, як тепер у Шишманових...—На той час у новозбудованому домі Шишманових мешкала й сестра Івана Дмитровича Мара з трьома дітьми.

25 Незабаром в Обществі будуть поминки по Кулішеві...—2 (14) лютого 1897 р. на хуторі Мотронівка (нині с. Оленівка Борзнянського р-ну Чернігівської обл.) помер український письменник, фольклорист, мовознавець, перекладач, видавець, редактор Куліш Пантелеймон Олександрович (1819–1897).

26 Чула я, що в «Przedświt'i» написано «довольно возмутительно» про дядька і його адептів.—Можливо, Леся Українка має на увазі галицьке (львівське) польське жіноче періодичне видання «Przedświt» («Світанок» (пол.)), яке виходило у 1893–1896 рр.

27 Водовозов Василь Васильович (1864–1933)—російський публіцист та юрист, працював у «Вестнику Европы»; від кінця 1895 р. мешкав у Києві, член правління Київського літературно-артистичного товариства, 1904 р. оселився в Петербурзі, емігрував за кордон 1922 р.

28 Може б, вона тепер, забувшись трохи про свою [пропуск у копії], написала б мені листа...—У копії Г. Лазаревського було зроблено пропуск, що засвідчила О. Косач-Кривинюк; очевидно, він не зміг прочитати слово, можливо, іншомовне.

²⁹ Зоря — Драгоманов Світозар Михайлович (1884–1958) — син Михайла Петровича та Людмили Михайлівни Драгоманових, двоюрідний брат Лесі Українки; на той час навчався в Женеві, у коледжі Святого Антуана.

5. До М. В. КРИВИНЮКА

[6–12] (18–24) квітня 1897 р. Київ

Подається за автографом, який зберігається у Слов'янській бібліотеці у Празі при Національній бібліотеці Чехії: Фонд Т-LU1. Од. зб. 72 (далі посилання на фонди Слов'янської бібліотеки у Празі подається скорочено за формою: СБП. Ф. Т-LU1. Од. зб. 72). Написано для передачі в Лук'янівську в'язницю, де на той час перебував М. В. Кривинюк, лист до адресата з невідомих причин не потрапив.

Датується орієнтовно — за змістом листа на підставі інформації про час його написання в наступному листі Лесі Українки до М. Кривинюка (страсний тиждень, 1897 р. припав на 6–12 (18–24) квітня). На автографах кількох перших недатованих листів Лесі Українки до М. Кривинюка рукою О. Косач-Кривинюк зазначено ймовірну дату написання. Тут: перша пол[овина] квітня 1897 (за ст. ст.).

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. С. 380–381. У першодруці є примітка О. Косач-Кривинюк: «Написано листа на дуже тоненькому — для секретної передачі в тюрму — папері дуже блідо простим олівцем, тому Леся думала, що краще буде читати, коли підкласти щось» (Там само. С. 380).

³⁰ Кривинюк Михайло Васильович (1871–1944) — український громадсько-політичний діяч, активний член соціал-демократичної партії. 24 листопада 1896 р. заарештований за розповсюдження нелегальної літератури й ув'язнений на п'ятнадцять місяців, після чого висланий до Астрахані; згодом близький друг Лесі Українки, довірена особа письменниці, чоловік її сестри Ольги.

³¹ ...мені було дозволено прочитати Ваші остатні два листи... — Очевидно, ідеться про листи М. Кривинюка, адресовані сестрі Лесі Українки Ользі, яка, щоб отримати дозвіл на побачення, назвалася його нареченою.

³² ...ті вірші, що вже давно написала Вам. — Мовиться про поезію «До товариша», яку Леся Українка написала 19 (31) січня 1897 р.,

за три місяці до листа, і присвятила М. Кривинюку (уперше опубліковано у збірці «Думи і мрії» (Львів. 1899. С. 92–93)).

6. До М. В. Кривинюка

Після 12 (24) квітня 1897 р. Київ

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-LU1. Од. зб. 4).

Датується орієнтовно — за змістом листа на підставі згадки про ін'єкцію йодоформу 12 (24) квітня і великодні свята (13–15 (25–27) квітня 1897 р.). Датування О. Косач-Кривинюк: середина квітня 1897 (за ст. ст.).

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. С. 381.

33 Прикрі мені звістки Ваші про те, що, по Вашій думці, чекає Вас після турми... — М. Кривинюк допускав, що після звільнення йому, імовірно, буде заборонено вступати у будь-який університет Російської імперії, а тому доведеться виїжджати на навчання за кордон.

34 ...часто мені пригадується одна обіцянка, дана на чужині... — Імовірно, ідеться про обіцянку Лесі Українки продовжувати справу М. Драгоманова, поетеса дала її на могилі дядька.

35 Скажіть Ів[анові] М[атвійовичу]... — Ідеться про Стешенка Івана Матвійовича (1873–1918), громадсько-політичного діяча, члена УСДРП, педагога, літературознавця, письменника, приятеля Лесі Українки. З осені 1896 р. працював викладачем у жіночій Фундуклеївській гімназії, був заарештований за пропаганду соціал-демократичних ідей серед населення, відтоді перебував у Лук'янівській тюрмі. Член Центральної Ради, генеральний секретар освіти. Загинув 30 липня 1918 р. в Полтаві, розстріляний за вироком ЧК у розпал червоного терору проти діячів УНР.

36 ...редактор просить мене, щоб я взяла свої слова назад, але я не беру. — Очевидно, ідеться про дискусію між І. Франком та Лесею Українкою, а також про її полемічну статтю «Не так тії вороги, як добрії люди».

37 І[ван] М[атвійович] Вам може се все роз'яснити. — В автографі, очевидно, адресантка викреслила півтора рядка подальшого тексту, встановити його не вдалося.

38 ...знайдуться люде, що й Вас визволять, як Нет., при першій можливості. — О. Косач-Кривинюк щодо скороченого в тексті листа прізвища писала: «Нерозбірливо — якесь скорочення, ніби

Нет[очаев], але трудно сказати напевне» (Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. С. 382).

39 Новицький Василь Дементійович (1837 (за деякими джерелами 1839)–1907) — генерал-лейтенант Окремого корпусу жандармів, начальник Київського губернського жандармського управління (1878–1903); автор мемуарів «Із спогадів жандарма» (1929).

7. ДО М. В. КРИВИНЮКА

Друга пол. (кінець) квітня 1897 р. Київ

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб. 3). На вільному аркуші дописки сестри Ольги до листа М. Кривинюку (без дати).

Датується орієнтовно — за змістом листа на підставі згадки про закінчення навчального процесу й початок періоду іспитів у гімназіях Києва (кінець квітня — травень). Датування О. Косач-Кривинюк: квітень 1897.

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. С. 382–384.

40 ...в самій Полтаві для Вас було б приємніше... — В автографі, очевидно, адресантка викреслила рядок подальшого тексту, встановити його не вдалося.

41 ...після 5-ти м[ісяців] лежання... — Загострення хвороби Лесі Українки почалося на початку грудня 1896 р.

42 Шопенгауер Артур (1788–1860) — німецький філософ, автор учення про філософію песимізму.

43 ...сьогодні (вже напевне) рішиться доля наших злополучних творів в журі. — Ідеться про конкурс на найкращий твір, оголошений Київським літературно-артистичним товариством (Леся Українка подала на конкурс оповідання «Голосні струни»).

44 Цікаво б мені бачити наше журі: три супротивні стіхи! — У складі журі конкурсу були Володимир Науменко, Михайло Старицький та Микола Ковалевський.

Науменко Володимир Павлович (1852–1919) — член Старої Громади, редактор журналу «Киевская старина», співавтор «Словника української мови» (1907–1909), заступник голови Центральної Ради, міністр освіти в уряді П. Скоропадського, історик, публіцист, державний і громадський діяч; близький приятель П. А. Косача.

Старицький Михайло Петрович (1840–1904) — один із корифеїв українського професійного театру, драматург, актор, член Старої

Громади, приятель родини Косачів, їхній київський сусід від 1901 р.

⁴⁵ Ломоносов Михайло Васильович (1711–1765) — російський учений-натураліст, геохімік, поет, перший російський академічно освічений учений. Деякий час навчався в Києво-Могилянській академії.

⁴⁶ ...Дора вже виїхала на село... — Згадується Колодяжне — маєток Косачів на Волині за 8 км від повітового міста Ковеля, де на той час працював П. А. Косач.

⁴⁷ Венгерова Зінаїда Опанасівна (1867–1941) — російська письменниця, літературна критикиня, історикиня літератури, перекладачка, авторка низки статей із історії зарубіжної літератури XIX — початку XX ст.; сестра С. А. Венгерова (1855–1920) — редактора відділу літератури «Энциклопедического словаря» Ф. А. Брокгауза та І. А. Ефрона, де розміщено близько 100 його статей (1891–1897 рр.).

8. До М. В. КРИВИНЮКА

Друга половина (кінець) квітня 1897 р. Київ

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-LU1. Од. зб. 1).

Датується орієнтовно — за змістом листа на підставі згадки про майбутній вечір пам'яті російського поета А. Майкова (відбувся у Літературно-артистичному товаристві 20 квітня (2 травня) 1897 р.). Датування О. Косач-Кривинюк: друга половина квітня 1897 (за ст. ст.).

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. С. 384–385.

⁴⁸ Сьогодні цілу історію церкви прослухала... — Леся Українка допомагала братові Миколі готуватися до іспиту із Закону Божого, тому разом із ним слухала лекції репетитора.

⁴⁹ ...філеллінство заходить врешті і в Київ... — Імовірно, згадується греко-турецька війна (21 січня — 20 вересня 1897 р.).

⁵⁰ ...я ж тепер «оглашенная». — Леся Українка висловлювала побоювання, що галицькі видавці, зокрема й І. Франко, не захочуть друкувати її твори після публікації у Львові її статті «Не так тії вороги, як добрії люди».

⁵¹ Майков Аполлон Миколайович (1821–1897) — російський поет, перекладач, фольклорист; працював на посаді цензора, з 1875 р. був головою Санкт-Петербурзького комітету зарубіжної цензури.

⁵² Я тепер читаю поему на саму сучасну тему: «Дон Жуан» Байрона... — Ідеться про «Дон Жуана» — епічну поему англійського поета-романтика Джорджа Гордона Байрона (1788–1824).

⁵³ Чи не краще б і Вам, замість Кареева, удатись до яких давніх і все вічно нових творів? — Імовірно, згадується Кареев Микола Іванович (1850–1931) — російський історик, представник класичного позитивізму в соціології, послідовник і популяризатор вчення Огюста Конта та інших західних філософів; автор праць із філософії історії, які мали вплив на становлення М. С. Грушевського як історика.

⁵⁴ «Новое слово» (1893–1897) — російський щомісячний науково-літературний і політичний журнал, що виходив у Санкт-Петербурзі; видання публікувало внутрішньоекономічні та політичні статті, огляди подій за кордоном, кореспонденції з провінції, а також художні твори, бібліографічні відомості про літературні новинки. Навесні 1897 р. народницьке видання «Новое слово» стало органом марксистів, молодих економістів, як-от: М. Туган-Барановський, Н. Бельтов (псевдонім Г. В. Плеханова), В. Засулич, Ю. Мартов та ін., у грудні того ж року часопис було заборонено.

⁵⁵ Туган-Барановський Михайло Іванович (1865–1919) — український учений, економіст, професор, розробник вчення про фундаментальну закономірність циклічності економічної динаміки.

⁵⁶ Плеханов Георгій Валентинович (псевдонім Н. Бельтов, 1856–1918) — російський публіцист, діяч російського і міжнародного соціалістичного рухів, теоретик марксизму, філософ.

9. До М. В. Кривинюка

23 квітня (5 травня) 1897 р. Київ

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб. 2).

Рік встановлено за змістом.

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. С. 385.

⁵⁷ Старицька (в одруженні Стешенко) Оксана Михайлівна (1875–1942) — українська дитяча письменниця, перекладачка, педагогиня; донька М. Старицького, дружина Івана Матвійовича Стешенка. За часів Директорії працювала головою дитячих при-тулків департаменту позашкільної освіти, згодом — в Українському Червоному Хресті. 1941 р. водночас із сестрою Людмилою

Старицькою-Черняхівською заарештована, померла в одному з таборів Казахстану.

Старицька (в одруженні Черняхівська) Людмила Михайлівна (Людя, 1868–1941) — українська письменниця, культурно-громадська діячка, знана перекладачка, мемуаристка, авторка історичних драм, зокрема «Гетьман Дорошенко», «Іван Мазепа», п'єси феміністської орієнтації «Крила», член Центральної Ради; донька й помічниця М. Старицького, подруга Лесі Українки. 1930 р. звинувачена в приналежності до так званої Спілки Визволення України (СВУ), засуджена умовно. Вдруге заарештована 1941 р., померла дорогою на заслання.

⁵⁸ ...люди надумуються, то вже турки в Афінах мечеть збудують. — Іронічно згадується греко-турецька війна.

⁵⁹ У неділю був вечор Майкова... — Тобто 20 квітня (2 травня) 1897 р.

10. ДО БАТЬКІВ

3 (15) травня 1897 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 99).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 188.

⁶⁰ Марися — покоївка Косачів, молодша донька їхнього фурмана Шимона; приятелька дитячих літ Ольги Косач-Кривинюк.

⁶¹ В Літ[ературному] общ[естві] «обсуждали вопрос об издании “Ежегодника”» на трьох мовах... — Налагодити випуск періодичного видання такого формату товариству не вдалося, лише 1900 р. було видано «Ілюстрований збірник Київського літературно-артистичного товариства», україномовну частину якого так і не допустили до друку.

⁶² ...сховай їх так, щоб москалі не доступились... — Можливо, Леся Українка має на увазі жандармів, позаяк у Російській імперії на той час почастишали випадки обшуків у помешканнях людей із проукраїнськими та соціалістичними поглядами з метою пошуку доказів щодо їхньої протиімперської діяльності. На той час існувала можливість проведення такого обшуку і в будинку Косачів.

11. До М. В. Кривинюка

Після 3 (15) травня 1897 р. Київ

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб. 5).

Датуються орієнтовно — за змістом на підставі згадки про чорнило, яким було написано лист (під час загострення хвороби й лікування йодоформом поетеса писала лежачи в ліжку олівцем). Датуювання О. Косач-Кривинюк: початок травня 1897 (за ст. ст.).

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. С. 387–389.

⁶³ ...пишу вже по-людськи: чорним на білому! — Попередні листи до М. Кривинюка написано олівцем.

⁶⁴ Комишанський — помічник прокурора, що давав дозвіл на побачення.

⁶⁵ Полонський Ілля Борисович — приятель Косачів та М. Кривинюка.

⁶⁶ Моргун Олександр Михайлович (1874–1961) — земський діяч, економіст, професор, за освітою правник, родом із Полтавщини; київський приятель Лесі Українки та М. Кривинюка, автор мемуарів «На провесні то було... (Спогади про Лесю Українку)», опублікованих 1963 р. в часописі «Визвольний шлях» (№ 4–5).

⁶⁷ ...сьогодні ми отримали випуск «Іст[орії] літератури» Шерра (в рос[ійському] перекладі)... — Очевидно, згадується праця німецького вченого Йогана Шерра (1817–1886) «Allgemeine Geschichte der Litteratur», яка була вперше опублікована 1851 р. і відтоді кілька разів перевидавалась.

⁶⁸ Арабажин Костянтин Іванович (1866–1929) — літературознавець, журналіст, письменник, перекладач; 1890 р. закінчив історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира. Перебував у дружніх взаєминах із І. Франком, М. Павликом, М. Драгомановим. З 1892 р. мешкав у Петербурзі, де протягом 1899–1900 рр. редагував щоденну літературно-політичну газету «Северный курьер».

⁶⁹ Черняхівський Євген Григорович (1873–1938) — український хірург (1898 р. закінчив медичний факультет Київського університету Св. Володимира), перший ректор Київського інституту охорони здоров'я, заступник голови медичної секції ВУАН.

⁷⁰ Френкель Сергій Григорович (1868–[1940]) — рідний брат студентського товариша Михайла Косача Захара Френкеля; приятель Лесі Українки, її адресат. Закінчивши Київський університет Св. Володимира, викладав природознавство в київській

гімназії, згодом працював учителем фізики й математики в Полтаві (кадетський корпус і жіноча гімназія) й у Харкові (залізничне училище).

⁷¹ Крохмаль Віктор Миколайович (1873–1933) — громадсько-політичний діяч, учасник соціал-демократичного руху, член київського комітету РСДРП (з 1897 р.). Навчавсь у Київському університеті Св. Володимира (від 1891 р.), у лютому 1896 р. вперше заарештований і висланий на три роки до Уфи; знайомий Лесі Українки, її адресат.

⁷² ...«вільні музиканти» м[іста] Київа, підданці ді eterna Рома... — Ідеться про братів-італійців Емілію та Чечілію, які співали на вулицях Києва під акомпанемент гітари (детальніше див. у примітках до листа Лесі Українки сестрі Ользі Косач-Кривинюк від 5 (17) вересня 1896 р.).

12. До О. А. ТЕСЛЕНКО-ПРИХОДЬКО

17 (29) травня 1897 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 463). Лист надіслано 22 травня (3 червня) 1897 р., про що в автографі є запис, зроблений рукою Лесі Українки.

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 189.

⁷³ Тесленко-Приходько (з дому Косач) Олена Антонівна (псевдонім Олена Ластівка, Е. Ластівка, Зовиця; 1845–1927 (за деякими джерелами 1926)) — українська письменниця, громадська діячка, сестра П. А. Косача, тітка і щирий друг Лесі Українки (тьотя Єля). 1879 р. заарештована в Петербурзі, де навчалася на акушерських курсах (ця подія підштовхнула Лесю Українку до написання першої поезії — «Надія»); відбувала заслання в Олонецькій (нині — Карелія, РФ) та Тобольській (зараз — Тюменська обл., РФ) губерніях. Згодом мешкала з родиною в Ризі, Запрудді (Волинь), Києві.

13. До М. В. КРИВИНЮКА

Перед 21 травня (2 червня) 1897 р. Київ

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб. 6). Автограф пошкоджено: немає початку; очевидно, із конспіративних міркувань відірвано підпис.

Датується орієнтовно — за змістом листа на підставі згадки про стан здоров'я адресантки й інформації з листа Лесі Українки до П. А. Косача від 21 травня (2 червня) 1897 р. Датування О. Косач-Кривинюк: початок травня 1897 (за ст. ст.).

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. С. 389.

⁷⁴ Товариство імені Шевченка (з 1892 р. Наукове товариство імені Шевченка (далі вживається скорочена назва — НТШ)) — українська академічна організація, що діяла у Львові від 1873 р.

⁷⁵ Міцкевич Адам Бернард (1798–1855) — один із найвідоміших польських поетів, драматург, чільний представник романтизму в польській літературі, діяч національно-визвольного руху. А. Міцкевича вважають національним героєм Польщі, 1890 р. перепохований у Вавельському кафедральному соборі — головній католицькій святині Кракова, що є місцем коронування і місцем поховання багатьох польських королів та відомих політиків.

⁷⁶ ...щось не віриться, певне, міфологія! — 1897-й у житті І. Франка і справді був непростим. Журнал «Жите і слово», який він видавав (офіційно видавцем значилася Ольга Франко), постійно опинявся на межі банкрутства, аж до закриття в кінці року через брак передплатників; під час виборів нового керівництва Наукового товариства ім. Шевченка (6.II.1897) І. Франкові не довірили жодної керівної посади. До того ж після публікації статті «Поет зради» (віденська газета «Die Zeit» від 8.V.1897), де звучали гострі випадки проти А. Міцкевича, у творчості якого Франко вирізняє мотив зради як один із наскрізних, Івана Франка звільняють із газети «Kurjer Lwowski» й за кожної нагоди паплюжать у пресі й навіть на вулиці.

⁷⁷ Лисенко Микола Віталійович (1842–1912) — засновник української національної музики, композитор, піаніст, диригент, педагог, фольклорист, громадський діяч; активний член Старої Громади, приятель Косачів.

⁷⁸ Александровський Ізмаїл Володимирович (псевдонім Из. Альський) — театральний критик, член Київського літературно-артистичного товариства; з кінця 1880-х до 1903 р. був постійним театральним рецензентом газети «Киевлянин».

«Киевлянин» (1864–1919) — київська газета консервативно-монархічного українофобського спрямування. Від 1870-х років вела боротьбу з «українофільством» та «мазепинством»,

з 1908 р. — інформаційний орган «Киевского клуба русских националистов». Редактор газети Дмитро Піхно став одним із лідерів чорносотенського «Союза русского народа», його вихованець Василь Шульгін продовжив шовіністичну антиукраїнську лінію газети.

79 Стар[ицький] збирається позивати Алекс[андровськ]ого «за клевету и диффамацию»... — 1897 р. в петербурзькій газеті «Мировые отголоски» (Ч. 130) було опубліковано статтю Ізмаїла Александровського «Драматурги-хищники», у якій критик звинуватив М. Старицького й інших українських драматургів у літературному плагіаті, на що письменник відповів позовом до суду. Процес тривав кілька років і дуже підірвав здоров'я М. Старицького. Лише 18 листопада 1901 р. суд таки визнав І. Александровського винним у наклепі й призначив останньому покарання — сім днів в'язниці.

80 В «Ж[итті] і С[лові]» (2 кн.) єсть гарні вірші пам'яти В[ітрової] — Очевидно, ідеться про вірш Б. Грінченка «Марусі Вітрової, мучениці, що спалила сама себе у Петропавловській тюрмі у Петербурзі», надрукований 1897 р. в журналі «Житє і слово» на додаток до написаного М. Вороним некролога.

Вороний Микола Кіндратович (1871–1938) — український письменник, театрознавець, талановитий актор (трупі М. Кропивницького, П. Саксаганського, М. Садовського), член Центральної Ради та один із засновників Українського національного театру (1917). Від 1926 р., повернувшись з еміграції, вів педагогічну та театрознавчу діяльність. Розстріляний 7 червня 1938 р. за вироком особливої трійки УНКВС Одеської обл.

Вітрова (Ветрова) Марія Федосіївна (Тодосівна) (1870–1897) — українська революціонерка, акторка, учителька за фахом, яка 8 (20) лютого 1897 р., будучи ув'язненою в Петропавловській фортеці, вчинила самоспалення й понад три доби перед смертю страждала з тяжкими опіками. Трагедія викликала багатолюдні, переважно студентські, демонстрації у Санкт-Петербурзі, Києві та інших великих містах Російської імперії. Б. Грінченко, що знав М. Вітрову особисто, відгукнувся поезією, про яку й згадує в листі Леся Українка.

14. До П. А. Косача з додатком листа до сестри Оксани

21 травня (2 червня) 1897 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 115). На вільному аркуші дописка, адресована сестрі Оксані.

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 190.

81 ...тютю Елю з Юрком... — Тесленко-Приходько Юрій Петрович (1884–1944) — один із піонерів української рентгенології, син Олени Антонівни Косач. Закінчив Мюнхенську політехніку, 1920 р. заснував, а згодом і очолив Рентгенівський інститут у Києві. У 1930-х рр. працював викладачем Харківського рентгентехнікуму. Заарештований 30 грудня 1937 р., засуджений до розстрілу, кілька місяців перебував у камері смертників, поки адвокат клопотався про зміну вироку. Розстріл було замінено позбавленням волі в таборах. Ю. Тесленко-Приходько помер у лазареті Ветлосян (під Ухтою) 21 березня 1944 р.

82 Мотя та Льоля — київські приятельки Ізидори Косач.

83 Язева — власниця будинку поблизу університетського ботанічного саду, де з 1894 до 1899 рр. мешкали Косачі в Києві (вул. Назарівська, 21).

84 ...Бор[ецьк]ий з Сашею поїхали в Вену. — Згадується Борецький Андрій Олександрович — власник помешкання в Києві, яке винаймали Косачі впродовж зим 1881–1883 рр.; на той час із сином Олександром виїхали лікуватися за кордон.

85 Кароль приїхав і спить цілий день... — Очевидно, ідеться про Русиловича Кароля Робертовича — управителя маєтку Косачів у Колодяжному.

15. До О. П. Косач (матері)

20 червня (2 липня) 1897 р. Ялта, Чукурлар

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 164).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 191–192.

86 Чукурлар — «колонія» з 20-ти будиночків поблизу Лівадії, яку було облаштовано в Ялті з ініціативи доктора М. Ограновича. Точний переклад слова «чукурлар» із кримськотатарської означає «ями», але насправді це були досить мальовничі місця з гостинними дачами, власним морським берегом;

відпочивальників забезпечували умеблюванням у будиночках, обідами й служницями.

87 ...читаю [Нансена]... — Імовірно, ідеться про праці Нансена Фритьофа Веделя-Ярлсберга (1861–1930) — відомого норвезького мандрівника, ученого, доктора зоології, засновника фізичної океанографії як науки, дослідника Північного полюсу, лауреата Нобелівської премії (1922). О. Косач-Кривинюк вважала, що у листі прізвище Нансен написано помилково і Леся Українка читала твори Надсона (див.: Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. С. 394). Лишаємо авторське написання без змін, подаючи його у квадратних дужках.

16. До О. П. Косач (сестри)

20 червня (2 липня) 1897 р. Ялта, Чукурлар

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 274).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Збір. творів у 12 т. Т. 10. С. 372–373.

88 Чи єсть яка переміна в справах... — Імовірно, ідеться про ув'язнення М. Кривинюка.

89 ...досі не писала Оксані С[тарицькій] і через те не маю жадної звістки з Києва... — Можливо, Леся Українка пише про новини з Києва щодо звільнення з-під арешту І. М. Стешенка та його заплановане раніше одруження з О. Старицькою.

90 Вера казала, що за щось сердита на тебе... — Очевидно, згадується Комарова (в одруженні Волянська) Віра Михайлівна — наймолодша донька М. Ф. Комарова, приятелька Лесині сестри Ольги. Дорогою до Ялти Леся Українка з тіткою зупинялись в Одесі, де тоді мешкала родина Комарових.

Комаров Михайло Федорович (1844–1913) — український письменник, бібліограф, етнограф, фольклорист, перекладач, лексикограф, видавець, громадський діяч, член Старої Громади, нотаріус за фахом; близький приятель Косачів.

17. До П. А. Косача

30 червня (12 липня) 1897 р. Ялта, Чукурлар

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 116).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 192–193.

⁹¹ Міша — Косач Михайло Петрович (1869–1903) — старший брат Лесі Українки; на той час, здобувши ступінь магістра (1897), проживав у місті Юр'єві (до 1893 р. Дерпт, нині — м. Тарту, Естонія) й із 1896 р. працював штатним асистентом при фізичному кабінеті університету.

⁹² Шура — Косач (з дому Судовищикова) Олександра Євгенівна (1867–1924) — українська письменниця (псевдонім Грицько Григоренко), перекладачка; приятелька та братова Лесі Українки.

⁹³ ...се мені було б «во многих отношениях вредно». — Життя у Києві (громадська діяльність, навчання молодших сестер і брата Миколи, домашні клопоти) забиравало в Лесі Українки багато сили і здоров'я.

⁹⁴ Цілюю міцно тебе, Оксану і Юрка. — Ідеться про Юрія Тесленка-Приходька, сина тітки Єлі, який залишився в Колодяжному, поки його мати супроводжувала Лесею Українкою в Крим.

18. До О. П. Косач (матері) та сестри Ольги

6 (18) липня 1897 р. Ялта, Чукурлар

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 165).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 193–194.

⁹⁵ Мій лист мусить прийти якраз на ваші іменіни... — 1547 р. княгиню Ольгу причислено до лику святих рівноапостольних, відтоді щороку 23 липня (за н. ст.) її пам'ять вшановується і православною, і католицькою церквами.

⁹⁶ Для «саламандри»... — Так називає себе Леся Українка, оскільки, як і саламандра (уособлення вогняної стихії), добре переносить спеку.

⁹⁷ ...для сибірсько-ріжських звичайок не дуже-то... — Тітка Лесі Українки Олена, котра поїхала з племінницею до Ялти, до цього жила здебільшого в прохолодніших краях — Сибір, Рига.

⁹⁸ Пашкевичівна — Пашкевич Параска Олександрівна (1855–1933) — київська знайома молодшого покоління Косачів, 1889 р. лікувалася разом із Лесею Українкою на Хаджибейському лимані, учителька за фахом.

⁹⁹ Як там Оксана С[тарицька] з своїм весіллям? невже «все має свій кінець»? — Весілля О. Старицької та І. Стешенка було заплановано на час, коли наречений вийде із Лук'янівської в'язниці. На момент заручин вони перебували в сусідніх камерах,

а пропозицію одружитися І. Стешенко зробив О. Старицький під час прогулянки на тюремному подвір'ї. Після двотижневого арешту наречена вийшла на волю й почала готуватися до весілля, чекаючи звільнення майбутнього чоловіка, який пробув за ґратами майже пів року. Вінчання пари відбулося 13 (25) липня 1897 р. у Володимирському соборі Києва.

19. До М. В. Кривинюка

Перед 21 липня (2 серпня) 1897 р. Ялта, Чукурлар

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-LU1. Од. зб. 7).

Датується орієнтовно — за змістом листа на підставі згадки про стан хворої ноги адресантки та непевної інформації щодо одруження І. Стешенка й О. Старицької (див.: Українка Леся. Лист до О. П. Косач (матері) від 21 липня (2 серпня) 1897 р., звістку про шлюб від Оксани Старицької-Стешенко Леся Українка отримала напередодні). Датування О. Косач-Кривинюк: середина червня 1897 (за ст. ст.).

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. С. 392–393.

100 ...хай би мені хто сказав, куди самий той посередник подівся... — Ідеться про І. М. Стешенка, який на той час уже був звільнений із тюрми.

101 «Прому споминати добрими словами». — За словами О. Косач-Кривинюк, це «слова з одної колодяжанської пісні» (див.: Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. С. 393).

20. До О. П. Косач (матері)

21 липня (2 серпня) 1897 р. Ялта, Чукурлар

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 166).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 194–195.

102 Анна Іванівна — Судовщикова (з дому Хойнацька) Анна Іванівна (роки життя не встановлено), мати О. Судовщикової-Косач.

103 Чатир-Даг (Чатирдаг) — платоподібний гірський масив Кримських гір.

104 Ай-Петрі — одна з мальовничих вершин Кримських гір, висота — 1234,2 м.

105 Мержинський Сергій Костянтинович (1870–1901) — близький друг Лесі Українки, соціал-демократ за політичними переконаннями, захоплювався ніцшеанством, був пристрасним шанувальником театру, перекладав із французької.

У листуванні це перша згадка про С. Мержинського, з яким Леся Українка за посередництва Павла Тучапського познайомилась улітку 1897 р. в Ялті. Закінчивши Київський університет Св. Володимира, жив у Мінську, де працював у Державному контролі Лібаво-Роменської залізниці. Хворів на туберкульоз легенів, помер 3 (15) березня 1901 р. на руках у Лесі Українки, яка доглядала його в останні місяці життя. У той період було написано драматичну поему «Одержима» (дата в чистовому автографі 18 січня 1901 р.). С. Мержинському також присвячено цикл інтимної лірики.

106 Тучапський Павло Лукич (1869–1922) — політичний діяч, прихильник ідей М. Драгоманова, співзасновник Російської Соціал-Демократичної Робітничої Партії (делегат I з'їзду РСДРП від Київського Союзу боротьби за визволення робітничого класу), із 1904 р. ідеолог Української Соціал-Демократичної Спілки; приятель С. Мержинського, знайомий Лесі Українці з юнацьких часів (у другій половині 90-х років XIX ст. був сусідом Косачів у Києві).

107 ...Окс[ані] годиться вишити пару тифель чи там що инше Нов[ицьком]у за те, що «соединил сердца». — О. Старицька та І. Стещенко, знайомі й раніше, особливо зблизилися в період ув'язнення обох, коли сиділи в сусідніх камерах і щодня бачилися на тюремному подвір'ї під час прогулянки.

21. До Л. М. Драгоманової

5 (17) серпня 1897 р. Ялта, Чукурлар

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 46–47). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 2. С. 187–188.

108 Єсть у мене один замір... — Ідеться про намір поїхати в Болгарію, щоб там перезимувати й заодно попрацювати в бібліотеці М. Драгоманова. Ідею не схвалив П. А. Косач, тому план залишився нереалізованим.

109 Токмакова (з дому Теплова) Варвара Іванівна (1850–1936) — знайома Л. М. Драгоманової, дружина одного з засновників промислового виноробства в Російській імперії Токмакова Івана Федоровича (1838–1908), російського підприємця, купця родом із Сибіру, який переїхав до Криму через туберкульоз легенів і оселився з родиною в збудованому за його проектом маєтку Олеїз (10 км від Ялти).

110 ...яка доля спостигла статтю про Пірогова, що при мені писалась. — Очевидно, згадується одна з останніх статей М. Драгоманова.

22. До О. П. Косач (сестри)

Серпень 1897 р. Ялта, Чукурлар

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 276). Верх аркуша з датою відірвано, частину тексту в цьому місці втрачено.

Датується орієнтовно — за змістом листа на підставі згадки про дату (15 серпня) та дозрілий виноград.

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 195–196.

23. До О. П. Косач (сестри)

14 (26) серпня 1897 р. Ялта, Чукурлар

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 275).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 196.

111 Пишу перед виїздом наших... — Очевидно, Леся Українка передала цей лист через брата Михайла, який із родиною (дружиною та тещею) повертався з відпочинку в Ялті.

112 ...будь посередником при знаомстві Тучапського з Лідою... — Імовірно, ідеться про якесь доручення від соціал-демократичної групи, яке мала виконати Лідія Драгоманова-Шишманова разом із Лесею Українкою.

113 Тобі я можу не говорити про те, як обертатись з листами... — Ідеться про конспірацію в листуванні: Ольга Косач добре зналася на цьому, адже регулярно листувалася з М. Кривинюком, який усе ще перебував у в'язниці.

24. До О. П. Косач (сестри)

30 серпня (11 вересня) 1897 р. Ялта, Чукурлар

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 277).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 196–198.

114 ...от тільки половину «Kapital'a» «проштудіровала» («читати» його не можна)... — На той час Леся Українка ознайомлювалася з книгою «Капітал. Критика політичної економії» (1867) німецького філософа, соціолога, економіста, письменника Карла Генріха Маркса (1818–1883).

115 Коли сього зірда навіть автор «Alliance» часто не міг зломити... — Згадується М. О. Бакунін (1814–1876) і його «Альянс соціалістичної демократії».

116 Драгоманов Іван Петрович (1842–?) — дядько Лесі Українки, брат її матері; адвокат за фахом, мешкав із дружиною та дітьми в Орлі.

117 Драгоманова (з дому Магеровська) Глафіра Помпеївна — братова О. П. Драгоманової-Косач, дружина І. П. Драгоманова.

118 Драгоманова Лідія Іванівна — старша донька І. П. Драгоманова.

119 Чі привезла мені Ліда «Бай-Ганю» і «Rhapsodie»? — Ідеться про популярну сатиричну книгу Алеко Константинова «Бай Ганю. Неймовірні розповіді про одного сучасного болгарина» (1895) і ноти «Болгарської рапсодії» — музичного твору для гри на фортепіано.

Константинов Алеко Іваницов (1863–1897) — болгарський письменник, журналіст, перекладач, громадський діяч, адвокат за фахом; софійський знайомий родини Драгоманових, близький друг Івана Шишманова. З 1878 р. навчався в Російській імперії, де закінчив гімназію (Миколаїв) та юридичний факультет Одеського університету (1881–1885), повернувся в Софію, працював у судових органах, був адвокатом.

120 Комарова Галина Михайлівна (1877–1938) — українська поетеса, дочка М. Ф. Комарова, приятелька Ольги Косач.

121 Чі бачила ти Галю і Веру? — Ідеться про доньок М. Ф. Комарова.

122 Хом'ячок — Хом'якова А. П., подруга Ольги Косач-Кривинюк; згодом професорка медицини.

123 Гамбарашвілі (Гамбаров) Нестор Григорович (1871–1966) — студент природничого відділення фізико-математичного факультету Київського університету Св. Володимира, у 1895–1897 рр. винаймав кімнату в орендованому помешканні Косачів (вул. Назарівська, 21), близький приятель Лесі Українки; автор мемуарів «Мої спогади про велику українську поетесу Лесю Українку» (1963). Їхні взаємини віддзеркалено в листах поетеси та в деяких творах, датованих 1895–1897 рр. («Не дорікати слово я дала...», «Єврейська мелодія», «Прощання»).

25. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

4 (16) вересня 1897 р. Ялта, Чукурлар

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 167).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 199.

124 Справді се для мене весела звістка... — Ідеться про телеграму від матері, у якій повідомлялося, що цензура дозволила до постановки драму Лесі Українки «Блакитна троянда» без жодних викреслень. Попри це, вперше постановку було здійснено лише 1899 р. (трупа М. Кропивницького).

125 ...тебе оте будування затримає... — Ідеться про будівництво дачі на хуторі Зелений Гай біля Гадяча.

26. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

23 вересня (5 жовтня) 1897 р. Ялта, Чукурлар

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 168).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 199–201.

126 Смішно було мені читати про скуток шукання болгар на Волзі. — Очевидно, ідеться про експедицію І. Шишманова в Казань (1897), на Волзі учений шукав підтвердження гіпотези, що «болгарин» буквально означає «людина з Волги, волжанин». Згодом результати досліджень було опубліковано в праці «Критичний огляд питання про походження праболгар з лінгвістичної перспективи та етимологій імені болгарського» (1900).

127 Ми будемо мати *théâtre libre*? — На той час М. П. Старицький керував у Київському літературно-артистичному товаристві

драматичним гуртком, який готував спектаклі для так званих Народних будинків Києва, допомагав драматургам у створенні п'єс для народного театру, консультував молодих митців.

128 Бердяев Сергій Олександрович (псевдоніми Обухівець, С. Київський, Старий театрал, Е. Велізарій; 1860–1914) — український письменник, літературний критик, перекладач-поліглот, мистецтвознавець, театральний оглядач, журналіст, публіцист; писав українською та російською мовами.

129 ...якось я тут читала в «Revue Bleue» його article... — Очевидно, ідеться про статтю С. Бердяєва в французькому журналі «La Revue politique et littéraire» (більш знаному як «La Revue bleue» за кольором блакитної обкладинки), що виходив із 1871 до 1939 р. У виданні була колонка для дописів письменників із Росії.

130 ...далі йдуть «сенсації» à la M-me de Курдюкоф. — Тобто в стилі героїні гумористичної поеми російського письменника Мятлева Івана Петровича (1796–1844) «Сенсации и замечания госпожи Курдюковой за границею, дан л'этранже» (1840–1844).

131 Ялта. Народная Библиотека, Почтовая... — В автографі адресантка в тексті викреслила слово: «Ялта. Народная [читальня] библиотека, Почтовая».

132 Стаханов Сергій Васильович — завідувач народної бібліотеки в Ялті (1897).

27. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

1 (13) жовтня 1897 р. Ялта, Чукурлар

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 169).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 201–202.

133 ...пришли мені мою «гусеніцу»... — Так Леся Українка називала свою вовняну смугасту ковдру.

134 ...Маня має грати головну роль в моїй драмі... — Ідеться про постановку «Блакитної троянди», за яку в Київському літературно-артистичному товаристві хотів взятися М. Старицький.

135 Орест — герой драми Лесі Українки «Блакитна троянда».

136 «Пиш мені»... — Тобто «пиши мені коротко».

137 Мій новий адрес: Ялта, Екатерининская ул., дача Лищинского... — У будинку, де мешкала поетеса в 1897–1898 рр., до її 100-літнього ювілею (1971) було відкрито «Музей Лесі Українки в Ялті» (вул. Катерининська, 8).

28. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

23 жовтня (4 листопада) 1897 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 170).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 202–203.

138 Пашка — Шимановський Павло Борисович (1877–1918) — двоюрідний брат Лесі Українки, син тітки Олександри; після смерті батька, Шимановського Бориса Опанасовича (1849–1891), разом із братом Антоном часто гостював у Косачів.

Шимановський Антон Борисович (Тося, 1878–[1946]) — двоюрідний брат Лесі Українки, племінник П. А. Косача, на той час разом із братом навчався в Уманському училищі землеробства і садівництва (до 1900 р.).

Шимановська (з дому Косач) Олександра Антонівна (1847–1925) — тітка Лесі Українки, рідна сестра її батька.

139 ...мої ученики... — На той час Леся Українка займалася репетиторством — навчала філологічних наук двох хлопців (перший і другий клас).

140 ...безпосередний скуток тієї телеграми, яку я вчора отримала з Літ[ературного] товар[иства]... — Згадується телеграма від Київського літературно-артистичного товариства, адресована Лесі Українці, у якій авторку оповідання «Голосні струни» вітали з перемогою в конкурсі та сповіщали про нагородження золотим жетоном — найвищою відзнакою товариства.

141 ...чому ж мені жетона не дають? — За оповідання «Голосні струни» Леся Українка отримала премію Київського літературно-артистичного товариства й щитоподібний жетон із написами «Леся Українка» та «Кієвск. Лит. Арт. общество. І-й литер. Конкурсъ 1897 г.» (на звороті). Жетон не зберігся.

142 Гейне Крістіан Йоганн Генріх (1797–1856) — один із найбільш визначних німецьких поетів і журналістів. 1892 р. у Львові вийшла «Книга пісень» Г. Гейне в перекладах Лесі Українки та М. Стависького.

Славинський Максим Антонович (псевдонім М. Стависький; 1868–1945) — український громадсько-політичний діяч, перекладач, дипломат, публіцист. Був членом літературного гуртка «Плеяда», перекладав твори Г. Гейне (у співробітництві з Лесею Українкою), Й.-В. Гете, А. Франса, Р. Роллана, А. Міцкевича, Б. Пруса та ін., а також твори Т. Шевченка, І. Франка, В. Стефаника.

Закінчив Київський університет Св. Володимира (юридичний та історико-філологічний факультети), співпрацював із петербурзькими часописами «Жизнь» і «Северный курьер», редагував «Украинский вестник», «Вестник Европы» (1909–1917). У роки УНР був міністром праці, головою дипломатичної місії у Празі; 1945 р. помер у Лук'янівській в'язниці.

143 Ідзиковський Владислав Леонович (1864–1944) — київський книгопродавець і видавець, власник книжково-нотної крамниці, продовжувач справи фірми «Леон Ідзиковський» із численними філіями в Києві, Москві, Петербурзі, Варшаві.

144 Я б дуже хотіла, щоб ти привезла мені мого кинжала... — Ідеться про подарунок Нестора Гамбарашвілі восени 1896 р. — зроблений майстрами містечка Горі невеликий кинджал із найкращої криці, рукоятка і піхви були вставлені в срібну оправу з гравіруванням і черню. Прохання Лесі Українки про такий незвичний подарунок, очевидно, не випадкове: 1894 р., коли поетеса гостювала в Софії, М. Драгоманову студенти з України на 30-літній ювілей його наукової праці презентували срібного розрізного ножа з викарбуваним написом: «Борцю прав українського народу, писателю і критику».

145 Дуже сумно мені те, що ти пишеш про Гамбарова... — Навесні 1897 р. Н. Гамбарашвілі одружився, однак уже восени рідні сповіщали Лесю Українку, що стосунки молодого подружжя складаються вкрай нещасливо.

146 Чхенкелі Миха — приятель Н. Гамбарашвілі, разом із іншими студентами-грузинами (Васо Церетелі, Шіо Читадзе та ін.) заходив у гості до квартиранта Косачів.

147 Маргаріта — Сидоренко (з дому Комарова) Маргарита Михайлівна (1870–1929) — подруга Лесі Українки з дитячих літ; мешкала з родиною в Одесі.

29. До О. П. Косач (матері)

26 жовтня (7 листопада) 1897 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 171).

Уперше надруковано у виданні: Червоний шлях. 1923. № 6–7. С. 188–189.

148 Кропивницький Марко Лукич (1840–1910) — відомий український драматург, театральний актор; 1882 р. в Єлисаветграді (нині Кропивницький) створив першу професійну українську трупу Товариство акторів, більш відому як театр корифеїв.

149 ...туди має приїхати Кропивницький з трупою... — 3 кінця вересня до початку листопада 1897 р. трупа М. Кропивницького була на гастролях у Варшаві, де впродовж двох із половиною місяців поставила понад 50 спектаклів. Вистави відбувалися в Театрі Ельдорадо та Русько-малоруському театрі Варшави. Очевидно, трупа планувала продовжити гастролі в Мінську.

150 «Русская мысль» — одне з найпопулярніших видань Російської імперії, літературно-політичний щомісячник, виходив у Москві з 1880 до 1918 р.

151 ...читала я сьогодні в «Русск[ой] Мысли» рецензію на «Ваву» і «Пашеньку»... — Негативні рецензії на комедію С. А. Кеттлер «Вава» (переробка повісті Гі де Мопассана «Іветта») та драму Н. Л. Персіяниної (Рябової) «Пашенька» було опубліковано в 10-й книжці журналу «Русская мысль» за 1897 р.

152 ...тут в театрі Гарін і Станюкович мають читати прилюдно свої «уліти»... — Ідеться про російських письменників Гаріна-Михайловського Миколу Георгійовича (1852–1906) та Станюковича Костянтина Михайловича (1843–1903).

153 ...забрався, напр[иклад], так, як Надсон, у гори або яри... — У 1886–1887 рр. хворий на туберкульоз російський поет С. Надсон жив на дачі Цибульського на околицях Ялти (нині — вул. Басейна, 24). 1890 р. у будинку, де два останні роки свого життя мешкав письменник, побула Леся Українка, згодом написала вірш «Надсонова домівка в Ялті» (цикл «Кримські спогади», 1893) і переклала українською мовою його поезію «Про любов твою, друже, я мав не раз...» (переклад вірша вміщено в текст драми «Блакитна троянда»).

30. До О. П. Косач (сестри)

2 (14) листопада 1897 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 278).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 206.

154 Вчора я отримала звістку про Миколу Васильєвича... — Тобто звістку про смерть Ковалевського М. В., який помер самотнім у невеликій київській квартирі в ніч з 3 (15) на 4 (16) жовтня 1897 р. Смерть «старого друга», як називала його Леся Українка, дуже вразила поетесу. Передбачаючи таку реакцію, рідні майже місяць приховували від неї звістку, допоки Леся Українка не прочитала слів співчуття з приводу трагедії в листі тітки Єлі.

155 ...попроси П[авла] Лук[ича] зробити се... — Тобто Тучапського Павла Лукича.

156 Напиши, як діло п. Михайла. — Ідеться про М. В. Кривинюка, який і далі перебував у Лук'янівській в'язниці.

31. До Л. М. Драгоманової

6 (18) листопада 1897 р. Ялта

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 48–50). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 2. С. 188–190.

157 ...сей російський landlord зробив на мене не саме краще вражіння... — Ідеться про Токмакова Івана Федоровича.

32. До А. М. Драгоманової

7 (19) листопада 1897 р. Ялта

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 51–53). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 2. С. 190–192.

158 ...«а счастье было так близко, так возможно!» — Перефразування репліки з монологу Тетяни Ларіної, головної героїні роману О. Пушкіна «Євгеній Онегін»: «А счастье было так возможно, Так близко!».

Пушкін Олександр Сергійович (1799–1837) — російський поет, автор роману у віршах «Євгеній Онегін» (1823–1830).

159 ...учу двох «Мікосів»... — Тобто ровесників Микося (Миколи), молодшого брата Лесі Українки.

33. До Л. М. Драгоманової-Шишманової

8 (20) листопада 1897 р. Ялта

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 54–55). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 2. С. 192–193.

160 Писали мені наші, ніби Л[юдмила] Мих[айлівна] хотіла прислати Зорю в Росію... — У грудні 1897 р. Світозар Драгоманов приїхав на постійне проживання до Києва, де відтоді деякий час перебував під опікою тітки — О. П. Косач, матері Лесі Українки.

161 А пропос, що за скандали там у вас були з поводу похорон Констан[антино]ва? — Алеко Константинов був убитий пострілом із гвинтівки 11 (23) травня 1897 р. під час невдалого замаху на свого однопартійця Михайла Такева. Замах було здійснено із засідки на дорозі Пештера — Пазарджик, поблизу села Радилова. Причиною замаху начебто стали дрібні політичні чвари з особистих мотивів між жителями Радилова і Пазарджика.

162 Бельчев (Белчев) Христо (1857–1891) — поет, міністр фінансів Болгарії, чоловік болгарської письменниці, перекладачки Белчевої Мари Іванівни (1868–1937), близької приятельки Лідії Шишманової, софійської знайомої Лесі Українки; загинув у результаті невдалого замаху на С. Стамболова.

163 Стамболов Стефан Ніколов (1854–1895) — болгарський громадсько-політичний діяч, письменник; прем'єр-міністр Болгарії (1887–1894), смертельно поранений під час другого замаху, скоєного на нього посеред Софії.

34. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

10 (22) листопада 1897 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 172).

Уперше опубліковано скорочено в перекладі російською мовою у виданні: Леся Українка. Собрание сочинений в 3 т. Т. 3. М., 1950. С. 175 (далі посилання на це видання подається за формою: Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3). Повний текст українською мовою вперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 206–208.

164 Оксана Ст[арицька] писала мені про деякі сумні звістки з-за кордону... — Імовірно, ідеться про те, що журнали «Жите і слово» та «Зоря» припинили своє існування через брак фінансування, яке в основному забезпечував цим галицьким виданням М. Ковалевський. Для того йому доводилося навіть брати позику в банку під заставу власного маєтку.

165 ...побачать, що значили для них ті «дрібнесенькі датки», яких вони не вміли шанувати. — Кошти для підтримки української преси, які збирав і передавав галичанам М. Ковалевський, часто використовувалися не за призначенням.

166 Виберіть там Ореста в *pendant* Мані... — Ідеться про постановку драми Лесі Українки «Блакитна троянда». Роль Любові Гощинської мала виконувати Старицька Марія Михайлівна (1865–1930) — українська драматична акторка, режисерка, педагогиня; дочка М. Старицького.

167 Атлас (Атлант) — згідно з давньогрецькою міфологією, титан, який брав участь у боротьбі проти Зевса, за що був покараний: мусив вічно підтримувати на своїх плечах небосхил.

168 «*Précis d'histoire juive: depuis les origines jusqu'à l'époque persane*» («Короткий виклад історії євреїв: від витоків до перської епохи». Париж, 1889) — одна з найбільш відомих праць Моріса Луї Верна (1845–1923), французького богослова, публіциста, професора Паризького університету. Окремі статті з неї було опубліковано в 31-томній «*La Grande Encyclopédie*» («Великій французькій енциклопедії»), що виходила впродовж 1886–1902 рр. Леся Українка перекладала їх за рекомендацією М. Драгоманова.

169 Толстовщина — релігійно-етичне ччення російського письменника Л. М. Толстого, в основі якого лежать християнські ідеї непротивлення злу насильством, пропаганда морального вдосконалення, ідеалізація селянського побуту поряд із гострою критикою й запереченням сучасного письменникові суспільного ладу та негативним ставленням до цивілізації. Леся Українка критично ставилася до толстовських теорій богошукання.

170 Тен Іпполіт Адольф (1828–1893) — французький філософ, культуролог, письменник, історик, психолог.

171 Ренан Жозеф Ернест (1823–1892) — французький експерт стародавніх мов і цивілізацій Близького Сходу, письменник, філософ, відомий своїми історичними творами про раннє християнство.

172 Сеньобос Шарль (1854–1942) — французький історик, професор Сорбонни, автор низки праць з історії давніх цивілізацій та історії міжнародних відносин у новий час. 1897 р. видав «Політичну історію сучасної Європи», де вчений розглядав історію не як науку, а як особливий процес пізнання. Імовірно, Леся Українка згадує саме це нове видання науковця, перекладене в Галичині (Сеньобос Ш. Сучасна Англія: нарис розвою й політичного життя

1814–1896 рр./З французької переклав д-р І. Франко. Львів, 1898. На-
кладом редакції «Літературно-наукового вістника». 85 с.).

«Літературно-науковий вістник» (далі подається скорочена
назва видання — «ЛНВ») — заснований у Львові 1898 р. літератур-
но-мистецький, науковий та суспільно-політичний щомісячний
журнал, у редакційний комітет якого входив І. Франко. З 1907 до
1919 виходив у Львові та Києві (під ред. М. Грушевського), упро-
довж 1922–1932 — у Львові (під ред. Д. Донцова).

173 ...хоч би «уліта» сі книжки вивезла, то й то була б доброю ро-
бітницею. — Можливо, тут ідеться про молодіжне літературне
угруповання «Літературна громадка» (інші назви — «Плеяда»,
«Література»).

174 Тепер вернімось «з форуму додому» — латинська приповідка,
що означає: «Залишмо розмови про громадські справи, перейді-
мо до справ буденних».

35. До О. П. Косач (сестри)

12 (24) листопада 1897 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 279).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5.
С. 209–210.

175 Сьогодні я вислала вінок на твоє ймення... — Ідеться про вінок
на могилу М. Ковалевському, який Леся Українка придбала в Ялті
й надіслала до Києва.

176 «Наdejда» — петербурзька транспортна компанія, яка мала
філії в багатьох містах Росії.

177 На лентях я написала фразу, що одбивалась мені у думці раз
по раз... — Поетеса на стрічках вінка написала: «Нема його, і мов
людей не стало».

36. До О. П. Косач (сестри)

16 (28) листопада 1897 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 280).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 10 т. Т. 9.
Листи, 1881–1900. К.: Дніпро, 1965. С. 282–287 (далі посилання на це
видання за формою: Українка Леся. Твори в 10 т.).

178 ...давно дала велике слово за себе і за товаришів (отже, й за
тебе) в иншій стороні, на иншій могилі. — Ідеться про могилу
М. Драгоманова.

179 Я допомогла б тобі плакати, як торік, не допитуючись, не вимовляючи зайвих слів. — Імовірно, ідеться про особисте життя сестри Лесі Українки Ольги, яка тяжко переживала арешт та ув'язнення М. В. Кривинюка, свого майбутнього чоловіка.

180 ...не так з самою Марг[аритою], як з її чоловіком... — Ідеться про Сидоренка Михайла Дмитровича (1859–1927) — асистента, згодом професора Одеського університету; чоловіка Маргарити Комарової.

181 П[етро] Вас[ильович] збирається ніби одвідати мене тут... — Згадується Тесленко-Приходько Петро Васильович (1855?–1930) — чоловік Олени Антонівни Косач (тітки Єлі).

182 Мих[айла] Вас[ильовича] мені безконечно шкода... — Тобто М. В. Кривинюка.

183 Скажи Нестору Георгієвичу, як побачим, що, й не бачивши, мені легко його простить... — Після одруження Н. Гамбарашвілі перестав писати листи Лесі Українці, відтоді їхнє листування обірвалося.

184 Солон (приблизно 638–588 рр. до н. е.) — відомий політичний діяч і законодавець Афін, захисник інтересів «демократії», поет (до нашого часу дійшло понад 200 віршів — уривків із його політичних і повчальних елегій та ямбів).

185 Лікурґ (приблизно IX–VIII ст. до н. е., Давня Греція) — легендарний спартанський законодавець; у Спарті існував справжній культ Лікурґа.

186 ...подякуй за пам'ять пані Борецькій. — Ідеться про власницю помешкання, яке винаймали Косачі впродовж зим 1881–1883 рр.; дружину Андрія Олександровича Борецького.

187 Я дуже рада за Сашу — має щастя хлопець! — Згадується Олександр — син Борецьких, 1897 р. лікувався у Відні.

188 Приємно теж, що Сікорському «косвенным образом» носивтерли віденські лікарі. — Імовірно, ідеться про Сікорського Івана Олексійовича (1842–1919) — невропатолога, психіатра, професора Київського університету Св. Володимира, одного з лікарів Лесі Українки.

189 Борецький Льоня — син Борецьких, у 1900–1901 рр. лікувався в санаторії на Рейні.

190 Афеньєва — імовірно, приятелька сестри Лесі Українки Ольги.

191 ...невне, Афанасьєв видасть свій курс публ[ічних] лекцій, тоді, будь ласка, пришли мені їх сюди. — Очевидно, ідеться про публічні

лекції доктора історії Афанасьєва Георгія Омеляновича (1848–1925), викладача, дипломата, міністра іноземних справ в уряді гетьмана Скоропадського (1918). 1895 р. перспективний учений покинув викладацьку роботу в Новомосковському університеті (Одеса) й очолив Державний банк у Києві, однак не полишив просвітницької діяльності й науки: читав публічні лекції з історії, здобув славу одного з кращих лекторів Києва.

¹⁹² ...засохне на «Іловайці». — Згадується підручник російсько-го історика Іловайського Дмитра Івановича (1832–1920), у якому вся історія Русі зводилася лише до діяльності царів та полководців.

¹⁹³ «Себя собою наполняя...» — алюзія на вірш «Бог» російського поета Державіна Гавриїла (Гаврила) Романовича (1743–1816).

37. До О. П. КОСАЧ (МАТЕРІ)

2 (14) грудня 1897 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 173). Кінець листа не зберігся.

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 3. К. 1960. С. 34–35 (далі посилання на це видання подається за формою: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 3).

¹⁹⁴ «All's well, that ends well» (усе добре, що добре кінчиться)... — назва п'єси англійського драматурга Вільяма Шекспіра (1564–1616) «Усе добре, що добре закінчується» («All's Well That Ends Well»).

38. До І. Я. ФРАНКА

7 (19) грудня 1897 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 3. Од. зб. 1626. С. 211–213).

Уперше опубліковано в перекладі російською мовою у виданні: Леся Украинка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 177–178. Українською мовою текст уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 206–208.

¹⁹⁵ ...наш публіцистичний контрверс... — Леся Українка має на увазі полеміку між нею та І. Франком, яка відбулася на початку 1897 р.

¹⁹⁶ ...вразило мене особисто тільки слово «недобросовісно»... — І. Франко у статті-відповіді Лесі Українці «Коли не по конях, так

хоч по оглоблях», опублікованій у тому ж номері часопису «Жите і слово», писав: «...коли мій полеміст говорить, що в моїй статі “С кінцем року” та частина, де говорить ся про Українців, зложена дуже недбало, то я скажу йому, що его полеміка в тих уступах, що наведені висше, зложена по просту недобросовісно» (підкр. І. Франка. — Ред.; див.: Франко І. Коли не по конях, так хоч по оглоблях. Жите і слово. 1897. Т. 6. Кн. 3. С. 252).

197 ...з поводу чулки про скасування «Життя і Слова»... — Наприкінці 1897 р. Наукове товариство ім. Шевченка прийняло постанову щодо реформування своїх видань до 100-літньої річниці нової української літератури. У зв'язку з цим 1897 р. перестали виходити часописи «Зоря», «Жите і слово» і «Правда», натомість у січні 1898 р. з'явився новий журнал НТШ — «Літературно-науковий вістник» (іноді в листах Леся Українка вживає скорочену назву — «Вістник»).

198 ...було в ньому дещо таке і дехто такий, якого вже в «Вістнику» не буде... — Очевидно, Леся Українка має на увазі М. Драгоманова, який не раз публікував свої праці на сторінках журналу «Жите і слово».

199 Для початку посилаю вірші... — Ідеться про поезії «Східна мелодія» та «Мрії», що згодом були опубліковані в «ЛНВ» (1898. Т. I. Кн. 2. С. 140–142).

200 Щиро вітаю Вас і Ольгу Федоровну. — Згадується дружина адресата — Франко (з дому Хоружинська) Ольга Федорівна (1864–1941), українська громадська діячка, видавчиня, близька приятелька Косачів; улітку 1891 р. з дітьми та чоловіком гостювала в Колодяжному.

39. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

13–14 (25–26) грудня 1897 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 174).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 211–214.

201 «Ділові справи» здаю тепер цілком на твої руки... — Ідеться про перемовини щодо постановки «Блакитної троянди».

202 Руденко Іоїл Мефодійович (псевдонім Найда) — актор, керівник аматорських драматичних гуртків (Чернігів) й української професійної трупи М. П. Старицького (1898); на той час сусід Лесі Українки в Ялті.

203 Зарницька (Азгуріді) Єфросинія Пилипівна (1867–1936) — актриса українського класичного театру, належала до третьої трупи М. Кропивницького (1888–1893).

204 Мирославський (Винников) Костянтин Павлович (?–1907) — український актор, антрепренер, автор коротких російських водевілів.

205 «Я співець, на жаль! Співати не маю кому!....» — цитата з епічної поеми А. Міцкевича «Конрад Валленрод, історична повість з литовського та пруського життя» (1828).

206 ...про мене читають люди «реферати»... — 2 (14) грудня 1897 р. в Київському літературно-артистичному товаристві вперше було виголошено доповідь про творчість Лесі Українки.

207 Кольцов Олексій Васильович (1809–1842) — російський поет-пісняр, творчість якого переважно становить синтез елементів книжкової поезії й фольклору, автор кількох віршів українською мовою; у юнацькі роки відвідував Україну, збирав народні пісні, прислів'я.

208 Негрі Ада (1870–1945) — італійська поетеса, прозаїк, представниця веризму; авторка популярних у Російській імперії кінця XIX — початку XX ст. поетичних збірок «Доля» (1892) та «Буря» (1896), що стали об'єктом дослідження статті Лесі Українки «Два напрямлення в новейшій італійській літературі» («Жизнь». 1900. № 7. С. 187–214). Лариса Косач характеризувала Аду Негрі як продовжувачку традицій тих поетів, що тяжіли до класичної форми, відзначала, що в її пейзажах настроїв завжди превалює над описом.

209 Трохи «неприродний» склад нової редакції... — До складу редакції, крім І. Франка, також увійшли М. Грушевський (перший редактор, ініціатор видання), О. Борковський, О. Маковей та В. Гнатюк.

Грушевський Михайло Сергійович (псевдоніми — М. Заволока, Михайло Заволока, М. Сергієнко, Хлопець; 1866–1934) — відомий український історик, громадсько-політичний діяч; від 1894 року мешкав у Львові, завідувач кафедри історії Львівського університету (1894–1914), багаторічний голова НТШ (1897–1913), співзасновник і видавець «ЛНВ» (1898–1907), один із організаторів Українсько-руської видавничої спілки (1899); 1905 р. виїхав у Київ, голова Центральної Ради Української Народної Республіки (1917–1918); дійсний член Чеської АН (1914), член-кореспондент ВУАН (1923) та АН СРСР (1929), автор понад 2000 наукових праць; адресат Лесі Українки.

Борковський Олександр (Олександр) Михайлович (псевдоніми — Олекса Сторожинський, Українець та ін.; 1841–1921) — громадський діяч, публіцист, педагог, директор гімназії в Дрогобичі, редактор журналу «Зоря» (1886–1897), співзасновник і співредактор газети «Діло» (1896–1911), співзасновник товариства «Просвіта».

Маковей Осип Степанович (псевдоніми і криптоніми — Євмен, Омикрон, Стефан Ярошенко, О. Степанович, Осип з Буковини, Spectator, Соколик, О. М., О. М-ей та ін.; 1867–1925) — український письменник, критик, історик літератури, публіцист, перекладач, педагог, громадський діяч, доктор філософії (1901), адресат Лесі Українки.

Гнатюк Володимир Михайлович (1871–1926) — фольклорист, етнограф, мовознавець, перекладач, громадський діяч, секретар НТШ від 1899 р., редактор видань НТШ (близько 60 томів) й «ЛНВ», автор понад 300 бібліографічних наукових праць; адресат Лесі Українки, опікувався виданням її другої збірки «Думи і мрії» (1899).

²¹⁰ ...добре зробила, що дала мого «Співця» в юбілейний збірник... — Очевидно, ідеться про вірш «Поет під час облоги», який разом із поезією «Товаришці на спомин» було надруковано в збірнику «Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної його діяльності складають українсько-руські письменники» (Львів, 1898).

²¹¹ «Антігона» (441 р. до н. е.) — трагедія давньогрецького драматурга Софокла, ґрунтується на фіванському циклі міфів.

40. До О. П. Косач (сестри)

15 (27) грудня 1897 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 281).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Збір. творів у 12 т. Т. 10. С. 417–419.

41. До Л. М. Драгоманової

21 грудня 1897 р. (2 січня 1898 р.). Ялта

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 56–57). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 2. С. 194–195.

212 Фес[н]ева — імовірно, софійська знайома Драгоманових і Лесі Українки. У копії Г. Лазаревського в прізвищі згаданого адресата Лесі Українки, можливо, було зроблено помилку: замість Фесчева треба читати Феснева (див.: Косач-Кривинюк О. *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. С. 420).

42. До О. П. Косач (сестри)

1 (13) січня 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 282).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5*. С. 215–216.

213 Вілла «Іфігенія» — помешкання в Ялті (вул. Виноградна), назване на честь однієї з героїнь давньогрецького міфу (не збереглося, зруйновано під час Другої світової війни); на той час дачу орендувала родина лікаря Дерижанова Мартироса Саркісовича (у деяких джерелах Мартина Сергійовича; 1867–1900), вірменина за національністю. За місяць до переселення в будинок Лесі Українки в ньому було відкрито пансіонат для хворих, сам М. Дерижанов на той час лікувався від туберкульозу легенів. Нове помешкання (власність Овсяного) підшукала для доньки О. П. Косач, яка відвідала Лесю Українку в Ялті під час різдвяних свят.

214 ...коли б мені потім ся античність не прийшлася «з соком»... — Ідеться про віллу «Іфігенія», фасад якої було прикрашено античними статуями. Плата тут була значно вищою від ціни за оренду попереднього помешкання, проте умови проживання також вигідно відрізнялися: на дачі були теплі й сухі квартири з чотирма спальнями до сонця.

215 ...як, певне, бувало у самої Іфігенії, в той час як вона була в Тавриді жрицею холодної богині Діани... — За грецькою міфологією, для успішного завершення походу на Трою цар Агамемнон, батько Іфігенії, призначив доньку в жертву розгніваній на нього богині Артеміді (у римській міфології Діана). Під час обряду богиня врятувала дівчину від смерті, замінивши її на жертвовнику ланню, перенесла в Тавриду (Крим) і зробила жрицею в своєму храмі. У драмі «Кассандра» про цю жертву нагадає цариці Клітемнестрі, матері Іфігенії, троянська пророчиця Кассандра. Під час перебування на віллі «Іфігенія» Леся Українка написала драматичну сцену «Іфігенія в Тавриді» (1898).

216 ...як тому беранжеровському *petit homme tout habillé de gris*... — Очевидно, ідеться про образ сірого чоловічка, який, попри дощ та злидні, залишається оптимістом (поезія французького письменника П'єра Жана де Беранже (1780–1857) «*Le petit homme gris*» («Маленький сірий чоловічок»)).

43. До О. П. Косач (сестри)

10 (22) січня 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 283).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 216–217.

217 Гуси — жартівливе прізвисько молодших сестер Лесі Українки.

218 ...їх ціла пачка їде з мамою в Київ... — Ідеться про цикл поезій «Кримські відгуки», опублікований згодом у збірці «Думи і мрії» (Львів, 1899).

219 «Уліта» — у родині Косачів жартівлива назва літературних творів, що пишуться дуже повільно (похідне від «Улита едет, когда-то будет»).

220 ...то все «не до громадської відомости». — Очевидно, ідеться про інтимну лірику.

221 Хотіла я написати тепер листа до н[ана] Михайла... — Тобто до М. В. Кривинюка.

222 ...я менше, ніж всі, мала нагоду бачити його... — Леся Українка не мала змоги навідувати М. Кривинюка у в'язниці, період його арешту збігся у часі з загостренням хвороби поетеси.

44. До О. П. Косач (матері)

13 (25) січня 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 175).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 217–218.

223 ...радо-усміхнутее чорненьке хлоп'я... — Ідеться про Дерижанова Капріела Сергійовича (Саркісовича, 1886–1953) — молодшого брата М. С. Дерижанова, що також мешкав на віллі «Іфігенія»; із 1 (13) лютого 1898 р. Леся Українка готувала його до вступу в гімназію.

224 Нечуй — Нечуй-Левицький (Левицький) Іван Семенович (1838–1918) — український письменник, фольклорист, етнограф та викладач. Леся Українка не раз досить критично відгукувалася про його старосвітську манеру письма, а особливо естетичні погляди, що окреслені в полемічних статтях. Згадки про письменника в листах поетеси нерідко мають очевидний іронічний підтекст.

225 Вчора була «на старому попільниці»... — Ідеться про дачу Ліщинської.

226 Руденки — родина І. М. Руденка.

227 Ліщинська — власниця помешкання, що орендувала Леся Українка в Ялті до переїзду на віллу «Іфігенія» і яке продовжували винаймати Руденки.

228 Горева (Горева) Єлизавета Миколаївна (1859–1917) — російська драматична актриса, антрепренерка, у кінці 1880-х організувала в Москві власний театр, у якому з великим успіхом виступали українські трупи.

229 Ліницька-Загорська Любов Павлівна (1866–1924) — українська акторка, протягом 1892–1909 рр. успішно працювала в трупі П. Саксаганського.

230 Про артисток Кроп[ивницького] Руд[енко] одзивається скептично... — Трупа М. Кропивницького на той час не вирізнялася з-поміж інших сильним акторським складом, бракувало талановитих виконавиць жіночих ролей.

231 Настя — очевидно, покоївка на віллі «Іфігенія».

232 Дискоболос (дискобол) — одна з найбільш відомих статуй античності, перша класична скульптура, яка зображувала людину в русі.

233 ...Афродіта не вийшла зовсім... — Ідеться про статую Афродіти, що стояла на веранді вілли.

234 Орлов Федір Павлович (1844–1909) — один із найвідоміших ялтинських фотографів від початку 70-х років XIX ст., власник фотографічного ательє на вул. Єкатерининській, активний громадський діяч, меценат.

235 ...пришлю тобі вкупі з «Іфігенією». — Ідеться про драматичну сцену з циклу «Кримські відгуки» «Іфігенія в Тавриді» (1898).

45. До О. П. Косач (матері)

21 січня (2 лютого) 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 176).

Уперше опубліковано в перекладі російською мовою у виданні: Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 178–181. Українською мовою текст уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 218–220.

236 Пані Разумова — власниця пансіону, у якому харчувалася Леся Українка, проживаючи на віллі «Іфігенія».

237 Льоня — старший син Разумової, певний час брав уроки французької мови в Лесі Українки.

238 Катюша — Деріжанова (з дому Муратчаєва) Катерина Каспарівна, дружина лікаря на віллі «Іфігенія»; згодом учителька музики (клас фортепіано).

239 «В мире отверженных: Записки бывшего каторжанина» (1896–1899) — двотомна книга нарисів російського письменника-народця Якубовича Петра Пилиповича (псевдонім Л. Мельшин; 1860–1911) про життя засуджених на каторзі.

240 Яйла (Ялтинська Яйла) — нагірне плато, частина найвищого пасма Кримських гір.

241 Латинський квартал — частина Парижа, де мешкали бідні студенти та митці. У Києві так жартома називала вулицю Тарасівську, позаяк в основному на ній оселялися студенти університету; протягом 1889–1890 рр. серед них жила й сама письменниця з братом Михайлом.

242 Се пишу для того, щоб ти і Мих[айло] Петр[ович] не думали, ніби я зреклась свого принципу виключення монологів з новітньої драми. — Ідеться про М. Старицького, який, очевидно, зацікавився драматичним твором Лесі Українки «Іфігенія в Тавриді».

46. До О. П. Косач (матері)

27 січня (8 лютого) 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 177).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 220–221.

243 «Іфігенія» чогось спинилась тим часом... — Драматична сцена «Іфігенія в Тавриді» — уривок однойменної незакінченої драматичної поеми в двох діях.

244 «Вісник літератури» — «Вестник иностранной литературы» (1891–1894) — щомісячний журнал, виходив у Петербурзі; в основному спеціалізувався на перекладах творів зарубіжної літератури російською мовою.

245 Баррет Браунінг Елізабет (1806–1861) — англійська поетеса, досить довго мешкала в Італії.

246 «Крейцерова соната» — один із найвідоміших камерних творів німецького композитора і піаніста, представника «віденської класичної школи» Людвіга ван Бетховена (1770–1827) — Соната № 9.

247 Чі роз'яснилася справа з Байроном? — Очевидно, згадуються книги 5-титомного зібрання творів Дж.-Г. Байрона, які письменниця мала отримати в Ялті. Можливо, ідеться про одне з перевидань збірки у 5 томах «Байрон в перекладі російських поетів», що її уклав Гербель Микола Васильович (1827–1883), російський поет, перекладач, редактор та видавець перших у Росії кількатомних видань відомих іноземних поетів у перекладі російською мовою (Ф. Шиллера у 9 т., В. Шекспіра у 4 т., Е. Гофмана у 4 т., Й. Гете у 10 т.).

47. До О. П. Косач (матері)

5 (17) лютого 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 178).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 221–222.

248 ...№ 5 (про Міцкевича)... — Очевидно, у листі йшлося про вечір, присвячений 100-літньому ювілею польського письменника А. Міцкевича, що відбувся в Київському літературно-артистичному товаристві; участь у ньому взяли М. Старицький, Олена Пчілка та М. Лисенко.

249 «Жизнь и искусство» — щоденна літературна, політична та художня газета, що виходила в Києві протягом 1894–1900 рр.

250 ...оповідання Сари Бернар... — Ідеться про «Різдвяну казку» французької актриси Сари (Розін) Бернар (1844–1923); переклад цього твору, який зробив Сергій Мержинський, було опубліковано в газеті «Жизнь и искусство» (1897. № 356).

251 ...у Байрона есть переклад Евріпідового «Прометея»... — Очевидно, ідеться про переклад Дж.-Г. Байроном уривка з трагедії «Прометей закутий» давньогрецького драматурга Есхіла (525–456 до н. е.).

252 Ну, комедія у вас з тим вечором Міцкевича! — Відзначення ювілею А. Міцкевича в Києві було сприйнято неоднозначно серед західноукраїнської інтелігенції та розкритиковано окремими її представниками.

253 ...се куди веселіше, ніж, напр[иклад], Науменкова спеціальність. — Імовірно, ідеться про Науменка Івана Олександровича — українського артиста й антрепренера.

254 Що Соловця з його ребятами поляки вижили, то я дуже рада... — Згадується Федоров Микола Миколайович (псевдонім Соловцов; 1857–1902) — російський актор, режисер, антрепренер, засновник театру «Соловцов».

255 ...не гаразд відкладати твою «Світову Річ»... — Ідеться про постановку трупю М. Старицького комедії Олени Пчілки «Світова річ», прем'єра відбулася 1885 р. в Катеринославі.

256 З Москви, од «підпирників», ні слиху, ні вісти.... — Згадується М. Вороний, якому Леся Українка надіслала п'єсу «Блакитна троянда», у той час він був на гастрольях у Москві.

48. До О. П. Косач (сестри)

16 (28) лютого 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 284).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 222–224.

257 А щодо подорожі по Волзі... — Імовірно, ідеться про візит до М. Кривинюка: на початку 1898 р. його вислали в Астрахань, місто, розташоване в дельті річки Волги.

258 Згадай мої невдалі виступи на публіцистичному полі... — Леся Українка ніколи не вважала публіцистику важливою частиною своєї творчості й до власних статей («Безпардонний патріотизм» (1895), «Релігійний дур на Україні» (1895), «La voix d'une prisonnieri

russi» (1896), «Не так тії вороги, як добрії люди» (1897) тощо) ставилася досить самокритично.

49. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

21 лютого (5 березня) 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 179).

Уперше опубліковано в перекладі російською мовою у виданні: *Леса Украинка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 181–184.* Українською мовою текст уперше надруковано у виданні: *Українка Леса. Твори в 5 т. Т. 5. С. 225–226.*

259 Заньковецька Марія Костянтинівна (1854–1934) — відома українська актриса й театральна діячка, одна з провідних виконавиць жіночих ролей у перших професійних трупах в Україні.

260 Люба — Любов Гощинська — головна героїня драми *Лесі Українки «Блакитна троянда»*.

261 Лесбос — острів у північно-східній частині Егейського моря, один із центрів старогрецької культури, батьківщина давньогрецької поетеси Сапфо.

262 Мойра — синонім до слова «доля», древні греки називали мойрами трьох богинь долі — Клото, Лахесіс та Атропос (у давніх римлян — парки).

263 ...хіба вже назвять, як у Леопарді, «Діалоги»! — Ідеться про прозові «Діалоги» італійського поета Леопарді Джакомо (1798–1837).

264 Маня — Старицька Марія Михайлівна (1865–1930) — українська драматична актриса, донька М. Старицького, приятелька Лесі Українки; мала намір зіграти у «Блакитній троянді» роль Люби Гощинської.

265 ...крім «Віїв», «Пропавших Грамот» і т. п. «феерій» з козами, чортами та відьмами, вони нічого не ставлять. — Характеризуючи український театр початку ХХ ст., Микола Садовський скаржився Є. Чикаленку: «Тут, в Києві, серйозний репертуар теж не дає ніяких зборів, тільки субота та неділя сяк-так виручають. Доводиться підлаштовуватись під смак публіки і ставити якісь дурниці, аби веселі» (див.: Чикаленко Є. *Щоденник (1907–1917)*. К.: Темпора, 2011. С. 85). Через орієнтацію на масового глядача прірва між театром й інтелігентним українським громадянством почала поглиблюватись з кінця ХІХ ст.

266 Садовський (справжнє прізвище Тобілевич) Микола Карпович (1856–1933) — один із найвідоміших українських режисерів та акторів кінця XIX — початку XX ст.

267 Ставили вони все ветош... — Леся Українка досить критично відгукувалася про акторів трупи Садовського та їхній репертуар. Вони продовжували ставити традиційні «касові» п'єси, мелодрами («Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка, «Наталку Полтавку» І. Котляревського тощо), орієнтуючись на масового невибагливого глядача, не приймали нових естетичних тенденцій, змін, принесених добою модернізму.

268 «Никандр Безщасний» — сценічна постановка М. Садовського за мотивами п'єси російського драматурга О. Ф. Писемського «Гірка доля».

269 Базилевська Євгенія Петрівна — актриса трупи М. Садовського. Їхній роман тривав кілька років, Євгенія стала матір'ю двох синів Садовського, Миколи та Юрка. 1918 р. організувала в Прилуках театр, де дебютував знаменитий актор Микола Яковченко, який вважав, що саме Базилевська допомогла йому зреалізувати сценічне обдарування.

270 ...як же тая польська *soirée de gala* обіймлась? — Можливо, ідеться про вечір, присвячений пам'яті А. Міцкевича, який організував М. Старицький.

50. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

28 лютого (12 березня) 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 180).

Уперше опубліковано скорочено в перекладі російською мовою у виданні: Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 184–187. Українською мовою повний текст уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 227–230.

271 ...не змінючи ні титли, ніже тії коми. — Перефразування з послання Т. Шевченка «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм...»:

...Не минайте ані титли,
Ніже тії коми...

272 Більрот Теодор (1829–1894) — відомий віденський хірург, професор медицини, 1891 р. консультував Лесю Українку.

273 Шумка — коротка танцювальна пісня жартівливого змісту, близька до коломийки.

274 Завадський Михайло Адамович (1828–1887) — український композитор польського походження, піаніст, відомий автор 42-х інструментальних шумок для фортепіано.

275 Над лисячими виразами я справді дуже сміялась. — Леся Українка іноді іронічно називала галичан лисами.

276 Про твою поему я давно була тієї думки, що її гріх «маринувати»... — Ідеться про неопубліковану поему Олени Пчілки «Орлове гніздо» (орієнтовно 1892 р.).

277 Ста[риць]кі своїм «Мазепою» не переважають твого «Орлового Гнізда»... — Ідеться про російськомовну дилогію М. Старицького — романи «Молодость Мазепы» та «Руина» (вперше опубліковано в 1898–1899 рр. в газеті «Московский листок»). Ста[риць]кі — М. Старицький та його донька Людмила — незмінна помічниця батька в письменницькій праці.

278 ...роман, певне, буде щось à la «Богд[ан] Хмельн[ицький]»... — Згадується трилогія М. Старицького «Богдан Хмельницький» (1895–1897).

279 Гетьман Петро Дорошенко (1627–1698) — один із центральних персонажів роману М. Старицького «Руина».

280 «Коли назвуть найтяжчі страждання, тоді назвуть і моє». — У Г. Гейне: «Nennt man die besten Namen, so wird auch der meine genannt» («Коли назовуть найкращі імена, тоді й моє назовуть» (із циклу «Die Heimkehr»).

51. До О. П. Косач (матері)

10 (22) березня 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 181).

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 3. С. 35–37.

281 Псел (давня назва Псло) — ліва притока Дніпра, річка, що протікає на Сумщині та Полтавщині, зокрема й у Гадячі.

282 Антоновичка — імовірно, Антонович Варвара Іванівна (1840–1901), перша дружина відомого українського історика Антоновича Володимира Боніфатійовича (1834–1908), приятеля родини Косачів.

52. До О. П. Косач (матері)

11 (23) березня 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 182).

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 3. С. 37–38.

53. До О. П. Косач (матері)

22 березня (3 квітня) 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 183).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5*. С. 230–231.

283 Я розумію Галю... — Ідеться про нервові розлади подруги Лесі Українки — Галини Ковалевської-Деген.

284 ...«иных уж нет, а те далече»... — поетеса цитує рядок із роману О. С. Пушкіна «Євгеній Онегін», натякаючи на арешти своїх київських знайомих: у ніч із 11 (23) на 12 (24) березня 1898 р. було заарештовано П. Тучапського та В. Г. Крижанівську-Тучапську.

285 Пані Борецька — власниця будинку в Києві, який винаймали Косачі впродовж зим 1881–1883 рр.

54. До Л. М. Драгоманової

26–27 березня (7–8 квітня) 1898 р. Ялта

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 58–59). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 2. С. 195–197.

286 Листа В[арварі] І[ванівні] я передала... — Тобто В. І. Токмаковій.

287 Як приїдете до нас, то я їм не дам боліти... — Ідеться про плани Драгоманових оселитись у Києві.

288 Напишіть, як справа з бібліотекою. — Дружина М. Драгоманова після смерті чоловіка досить довго шукала меценатів, готових придбати добірну бібліотеку для потреб українського товариства у Львові чи Києві. Збережені документи засвідчують, що книгозбірню цікавився відомий український меценат Тарновський Василь Васильович (1838–1899), який нібито хотів купити

бібліотеку для Наукового товариства імені Шевченка у Львові. Однак із невідомих причин цього не сталося, натомість у липні 1899 р. книги придбало Вище училище в Софії (10 000 левів). Нині бібліотека М. Драгоманова зберігається в Софійському університеті святого Климента Охридського й налічує 4350 томів унікальних видань.

289 Пані та панночка Койчу— болгарські знайомі родини Драгоманових та Лесі Українки.

55. До А. М. Драгоманової

27 березня (8 квітня) 1898 р. Ялта

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 60–61). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 2. С. 197–198.

290 «Скільки я ни собирався, а доселе не собрался». — Перефразування цитати з «Казки про царя Салтана» російського письменника О. С. Пушкіна («К нам он в гости обещался, А доселе не собрался»).

291 Чатир-Даг (Чатирдаг)— платоподібний гірський масив Криму, особливо привабливий навесні, у період цвітіння; 1980 р. частину цієї території оголошено заповідним урочищем «Яйла Чатирдага (Палат-Гора)».

292 Панночки Аттани (Аман)— софійські приятельки А. Драгоманової, знайомі Лесі Українки.

293 Що тобі пише Зоря з Києва... — На той час Світозар Драгоманов жив у Косачів і готувався до вступу в III клас київської гімназії.

294 Панночка Домна— очевидно, товаришка А. Драгоманової, болгарська знайома Лесі Українки.

56. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

30 березня (11 квітня) 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 184).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т.* Т. 5. С. 231–233.

295 ...як виїде Заньк[овецька], то де ж знов тую прімадонну шукать? — У Ялті 6 (18) квітня 1898 р. мала виступати трупа під

керівництвом Найди, серед її акторів була М. Заньковецька. Леся Українка шкодувала, що в постановці «Блакитної троянди» актриса участі не братиме.

296 Учан-Су — найвищий водоспад України, розташований на південному схилі гори Ай-Петрі (Крим), за 6 км від Ялти.

297 Якось я переклала першу сцену з «Макбета»... — Ідеться про п'єсу В. Шекспіра «Макбет»; зберігся лише початок, очевидно, переклад не було завершено.

298 «Манфред» (1816–1817) — драматична поема Дж. Байрона.

299 «Каїн» (1821) — драматична поема (за авторським жанровим визначенням — містерія) Дж. Байрона («Cain. A Mystery»), початок якої (акт I; сцена I) Леся Українка переклала українською мовою (1898).

300 ...«москвичи в Гарольдовом плаще»! — Перефраз рядків із поеми О. Пушкіна «Євгеній Онегін»:

...Что ж он? Ужели подражанье,
Ничтожный призрак, иль еще
Москвич в Гарольдовом плаще,
Чужих причуд истолкованье,
Слов модных полный лексикон?..
Уж не пародия ли он?

301 Полевой Микола Олексійович (1796–1846) — російський драматург, літературний і театральний критик, історик і перекладач, якому належить прозаїчний переклад «Гамлета» (1837).

302 ...його чудовий переклад «Гамлета» марнується... — Згадується видання: «Гамлет, принц Данський». Трагедія в V діях В. Шекспіра. Пер. на українську мову М. П. Старицький. Із прилогою музики М. Лисенка (Київ, 1882).

303 ...сонет Гейне до його матері. — Ідеться про сонет «Моїй матері» Г. Гейне:

Я звик високо голову держати,
Бо маю честь і мужність без догани;
Хай сам король мені у вічі глянє, —
Не опущу я їх, кохана мати.

Але тобі наважуся сказати:
Хоч дух у мене гордий, нездоланний,
Та біля тебе непокоря тане,
Бо звик тебе, святу, я шанувати.

Моя душа подолана твоєю
Високою, прекрасною душею,
І в небеса я лину разом з нею.

І каюсь я за вчинки, що смутили
Твоє високе серце, серце миле,
Що так мене усе життя любило!

Переклад М. Рильського

57. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

1 (13) квітня 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 185).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 233–235.*

304 Мальюст — карета для перевезення пасажирів і пошти.

305 Яворський Іван — український актор, режисер.

306 Мороз Іван (1869–1898) — український драматичний актор, антрепренер; 1892 р. створив власну трупу, із якою гастролював в Україні, Росії й Польщі (Одеса, Харків, Петербург, Москва, Варшава); на той час актор трупи під керівництвом І. Руденка.

307 ...з ним якийсь галичанин... — Ідеться про Паньківського Северина Федоровича (1872–1943) — українського актора, театрального діяча з Галичини, учасника трупи М. Кропивницького й І. Руденка, активного учасника створення українського театрального музею, актора театрів «Руська Бесіда» й «Березіль»; дядько Паньківського Костянтина Костянтиновича (1897–1973) — голови УНР у вигнанні (1945–1948).

58. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

7 (19) квітня 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 186).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 235–236.*

308 Балевиц — один із акторів трупи під керівництвом І. Руденка, знайомий Ольги та Оксани Косачів.

309 «Лимерівна» (1883) — драма Панаса Мирного.

310 Сорочка, видимо, сподобалась п. Деріжанову... — Очевидно, срібні подольські вишиванки на сорочку в подарунок

М. Дерижанову надіслала О. П. Косач на прохання доньки (див.: Українка Леся. Лист до матері від 28 лютого (12 березня) 1898 р.). Сестри Лесі Українки привезли також подарунок і дружині лікаря — ноти шумки М. Завадського.

59. До П. А. Косача

7 (19) квітня 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 117).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 236–237.

311 Завтра думаю почати ходити в «водолечебницю»... — Водолікарня була власністю лікарки А. С. Гур'ян, існувала в Ялті з 1891 р. та мала найновіше обладнання для лікування морською і прісною водами.

60. До О. П. Косач (матері)

10 (22) квітня 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 187).

Датується за змістом тексту: лист потрапив до адресата через сестер Лесі Українки — Ольгу та Оксану, які виїхали з Ялти 11 (23) квітня 1898 р. (у суботу), написаний за день до того.

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 237–238.

312 ...«птахом над моря водами». — Леся Українка, за спогадами О. Косач-Кривинюк, часто вживала в усному мовленні та в листах окремі рядки з пародій В. Самійленка на галицькі вірші, які автор іноді зачитував на засіданнях «Плеяди». Серед них:

Безнастанними спонуканий
Нестерпними перешкодами
Так зостався я ошуканий,
Немов птах над моря водами.

61. До О. П. Косач (матері)

19 квітня (1 травня) 1898 р. Ялта

Подається за автографом (початок — ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 188; закінчення — СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб. 8).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 238–239.

313 Софія Віталіївна — Старицька (з дому Лисенко) Софія Віталіївна (1850–1927) — українська громадська діячка; дружина М. Старицького, сестра М. Лисенка, приятелька родини Косачів.

314 Розчарування від найдячої трупи у нього тепер саме гірке... — Згадується трупа під керівництвом І. М. Руденка (Найди), до складу якої на той час входили: М. Заньковецька, І. Мороз, С. Паньківський, М. Старицька та ін. У Ялті йшли популярні на той час серед пересічних глядачів постановки: п'єса «Наталка Полтавка» І. Котляревського, опера «Чорноморці» (лібрето М. Старицького за п'єсою Я. Кухаренка «Чорноморський побит на Кубані»), оперета В. Александрова «За Німан їду» та «Не ходи, Грицю, на вечорниці», п'єси І. Тогобочного «Мати-наймичка» (за сюжетом поеми Т. Шевченка «Наймичка») та «Жидівка-вихрестка».

315 Голуб — герой комедії Олени Пчілки «Світова річ».

316 ...все вірші Беранже згадуються... — «Ще одна зірка, яка падає, падає-падає і зникає...» — рядки з поезії П'єра Жана Беранже (1780–1857) «Les Étoiles qui filent» («Зірки, які падають», 1839).

317 Отримала я ноти Левицького... — Ідеться про музику (сопрано, скрипка, рояль) на «Колискову» Лесі Українки українського письменника, культурного діяча, композитора, викладача, перекладача (знав 10 мов), лікаря за фахом Левицького Модеста Пилиповича (1866–1932). Закінчивши Київський університет Св. Володимира, де навчався спочатку на історико-філологічному, а згодом на медичному факультетах, із 1894 до 1898 р. працював повітовим лікарем у Ковелі, заприятелював із родиною Косачів, часто бував у Колодяжному, лікував і консультував Лесю Українку. Тісно співпрацював зі Старою Громадою.

318 ...переказ про Моцарта і Сальєрі. — Згадується легенда про смерть геніального Моцарта від рук заздрісного і менш талановитого Сальєрі.

62. До О. П. Косач (сестри)

22 квітня (4 травня) 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 285).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 240.

319 ...отримала я листа від Мих[айла] Вас[ильовича]... — Тобто М. В. Кривинюка.

63. До Миколи та Ізидори Косачів

22 квітня (4 травня) 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 439).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Зібр. творів у 12 т. Т. 11. С. 49–50.

320 ...ми з тобою еллінського роду. — Ідеться про грецьке походження Драгоманових.

321 У нас у домі єсть хлопчик... — Тобто Капрел Дерижанов.

322 Один мій бувший ученик... — Імовірно, Льоня Разумов.

64. До П. А. Косача

22 травня (4 червня) 1898 р. Ялта

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 118).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 240–241

323 ...всі мої хірурги не хвалили Полісся для життя людей з туберкульозом... — Леся Українка згадує про волинське Полісся, зокрема Колодажне.

65. До О. П. Косач (матері)

2 (14) червня 1898 р. Одеса

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 189).

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 3. С. 39–40.

324 ...збиралась було перебіратись на лиман... — Ідеться про один із одеських лиманів, що відомі своїми лікувальними властивостями.

66. До П. А. Косача

5 (17) червня 1898 р. Одеса

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 119).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 241–242.

67. До Л. М. Драгоманові

18 (30) червня 1898 р. Гадяч

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 62–63). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 2. С. 198–199.

325 Чи правда, що Рада думає зоставатись в Софії, щоб кінчать школу? — Ідеться про Софійську художню школу, в якій на той час навчалась Аріадна Драгоманова.

68. До О. П. Косач (матері)

29 червня (11 липня) 1898 р. Гадяч

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 190).

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 3. С. 40–41.

326 Дядя Сама — Драгоманов Олександр Петрович ([1859]–[1919]) — дядько Лесі Українки, молодший брат її матері; психіатр-невропатолог за фахом, працював у Харкові (Клініка нервових і душевних хвороб, міська лікарня), Петербурзі, Творках (психіатрична лікарня біля Варшави); допомагав Лесі Українці розібратись у деяких питаннях психіатрії, коли вона писала драму «Блакитна троянда».

327 Привези теж которий там примірник моєї драми... — Ідеться про «Блакитну троянду».

328 Черняхівський Олександр Григорович (1869–1939) — громадський діяч, перекладач, лікар за фахом, згодом професор Київського університету, організатор медичної секції Українського Наукового Товариства в Києві, перший голова Всеукраїнської спілки лікарів-українців, один із авторів «Російсько-українського словника» (1920), активний творець української медичної термінології; чоловік Л. М. Старицької.

329 ...Каролеві лист прийшов, а нам ні... — Згадується Русилович Кароль Робертович, який на той час будував дачу Косачів у Зеленому Гаю.

69. До М. І. Павлика

2 (14) липня 1898 р. Гадяч

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 344).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 242–243.*

330 Павлик Михайло Іванович (1853–1915) — український громадсько-політичний діяч, письменник, публіцист, дійсний член НТШ. Після смерті М. Драгоманова головним змістом літературної праці М. Павлика було збирання й видавання матеріалів для характеристики цієї непересічної особи, його праці, заслуг і значення. Завдяки старанням Павлика вийшло 4-томне дослідження «Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство», кілька томів його листування з цільними представниками науки, літератури, мистецтва (І. Франком, М. Бучинським, Т. Окуневським, Лесею Українкою, Ю. Яворським, О. Борковським, О. Огоновським тощо), дослідження «Михайло Петрович Драгоманов (1841–1895). Його ювілей, смерть, автобіографія і опис творів» (1896), «Пам'яті Михайла Драгоманова» (1902), «Михайло Драгоманов. Його роль в розвою України» (1907), «Михайло Драгоманов як політик» (1911). На цьому ґрунті М. Павлика та Лесею Українку єднала щира приязнь, віддзеркалена в їхньому листуванні.

331 ...не все те, що я писала і друкувала торік, написала б я тепер... — Очевидно, ідеться про статтю Лесі Українки «Не так тії вороги, як добрії люди».

332 ...збірник в пам'ять Миколи Васильевича... — Тобто М. В. Ковалевського.

333 Прийняти участь в сьому збірнику я хотіла б конечно... — Через відсутність фактичного матеріалу Леся Українка не завершила роботу над спогадами про М. Ковалевського, збірник М. Павлика так і не вийшов.

334 ...бачила дітей Галиних... — Ідеться про дітей Галини Ковалевської-Деген, онуків М. Ковалевського, — Юрія й Бориса Дегенів.

70. До О. П. Косач (сестри)

16 (28) липня 1898 р. Гадяч

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 286).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 243–244.*

- 335 Пересилаю тобі листа. — Імовірно, лист від М. Кривинюка.
- 336 Серг[ій] Конст[антинович] вчора ввечері поїхав... — У першій половині липня 1898 р. в Гадячі на запрошення Лесі Українки гостював С. Мержинський.
- 337 Наша група (в другій позі) вийшла дуже добре... — Тобто групова світлина (Леся Українка з родиною та Сергієм Мержинським) біля копиці сіна в Зеленому Гаю.
- 338 Напиши, як ти застала наших в Умані... — В Умані на той час мешкала Олександра Антонівна Косач-Шимановська та її сини — Антон і Павло.
- 339 Костецький Микола Данилович (1873–1948) — близький приятель Антона Шимановського, учень Уманського училища землеробства і садівництва; згодом — відомий учений-селекціонер; певний час жив на квартирі в О. А. Косач-Шимановської, не раз бував у Косачів.
- 340 Листа Кат[юші] я одправила... — Ідеться про дружину М. С. Дерижанова.
- 341 Дядько сьогодні ввечері має виїздити і таки зважив заїхати на Орел. — Очевидно, О. П. Драгоманов планував відвідати в Орлі родину брата — Івана Петровича Драгоманова.
- 342 ...«долг выше всего!»... — На той час Ольга Косач була в Колодяжному й готувала до вступу в гімназію Світозара Драгоманова.

71. ДО М. І. ПАВЛИКА

20 липня (1 серпня) 1898 р. Гадяч

Подається за автографом (ІЛ. Ф.101. Од. зб.345). До листа додано вірш «Порвалася нескінчена розмова» з припискою: «Прошу знайти де-небудь місце сим моїм віршам, якщо вони не підійдуть до «Вістника», і підписати мое звичайне літ[ературне] ймення — (інакше не хочу)».

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 3. С. 83–85.

343 ...чия має бути укінчена редакція роботи, Ваша чи моя? — Ідеться про збірник на пошану М. Ковалевського, зокрема про біографічний нарис, який планувала написати Леся Українка, та її спогади про нього.

344 ...як справа стоїть з друкуванням дядькової кореспонденції, що почалось у «Ж[итті] і С[лові]»? — Уже з першого випуску редакція

часопису «Житє і слово» під рубрикою «Із переписки наших літературних і політичних діячів» розпочала друк епістолярної спадщини відомих політиків, літераторів і журналістів. Від 1896 р. і аж до припинення його існування в червні 1897 р. М. Павлик публікував на сторінках журналу деякі матеріали «Із переписки М. Драгоманова». Згодом листування вийшло окремим виданням.

345 Дрепера хотілось би мати. — Ідеться про перекладену М. Павликом книгу «Історія боротьби між релігією та наукою» американського вченого Дрейпера (Дрепера) Джона Вільяма (1811–1882) (1897, додаток до журналу «Житє і слово»; окреме видання — Львів, 1898).

72. До О. П. Косач (сестри)

8, 12 (20, 24) серпня 1898 р. Гадяч

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 287).

Уперше опубліковано в перекладі російською мовою у виданні: Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 187–188. Українською мовою текст уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 244–246.

346 ...втручалася в переклад рос[ійський] «Блакитної троянди». — Робота над автоперекладом «Голубая роза» (ІЛ, ф. 2, од. зб. 774) тривала до осені 1898 р., перша публікація датується 1951 р. (див.: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 2. С. 545–640).

347 «Париж» (1898) — останній роман трилогії «Три міста» («Лурд», «Рим», «Париж») французького письменника Еміля Золя (1840–1902).

348 «Об искусстве» Толстого... — Очевидно, ідеться про статтю Л. Толстого «Что такое искусство?» («Вопросы философии и психологии», 1897–1898).

349 Ібсен Генрік (1828–1906) — норвезький драматург, автор соціально-психологічних п'єс, які суттєво вплинули на подальший розвиток європейського театру. Леся Українка характеризувала творчість Г. Ібсена у статті «Новейшая общественная драма».

350 Фотя — Красицький Фотій Степанович (1873–1944) — український художник, класик українського малярства і графіки, автор серії портретів українських письменників; внучатий небіж Т. Шевченка. На хуторі Зелений Гай 1904 р. художник написав портрет Лесі Українки в дещо незвичному антуражі з використанням церковних свічок, які дали м'яке освітлення натури.

Ф. Красицький планував продемонструвати свій витвір на виставці українського мистецтва у Львові (1905), проте організатори розкритикували його за суперреалістичний підхід. Тоді художник написав інший портрет, де Леся Українка сидить біля вікна кімнати, що потопає в зелені та сонячних променях. І хоча поетеса більше вподобала перший варіант (демонструється в експозиції Музею Однієї Вулиці в Києві), на виставці у Львові було представлено інший, нині більш відомий портрет, який зберігається в Музеї Лесі Українки в Києві.

351 Броварки — село в Гадяцькому повіті на Полтавщині, здавна відоме стародавніми могилами-курганами; нині Броварський курганний могильник скіфського часу (VI–IV ст. до н. е.) — пам'ятка археології національного значення.

352 Я вилізла тільки на одну, але зате на саму найвищу... — Збереглося фото, на якому Леся Українка стоїть на вершині згаданого кургану.

353 Цяцьчин хутір — одне з родових гнізд Драгоманових поблизу Гадяча — хутір Івана Цяцьки, прадіда Лесі Українки по материнській лінії.

354 Лисавета — куховарка Є. І. Драгоманової, після її смерті працювала в Ольги Драгоманової-Косач — матері Лесі Українки.

355 Немирова Анна Федорівна — донька гадяцьких знайомих родини Косачів.

356 Лена — можливо, Биковська Олена Михайлівна — донька луцького нотаріуса Михайла Андрійовича Биковського, університетського товариша й земляка П. А. Косача.

357 Кучинська Женья — родичка Людмили Михайлівни Драгоманової (до одруження Кучинської).

358 Ковалевщина — хутір М. Ковалевського на Полтавщині, недалеко від Гадяча.

359 Садовські — далекі родичі Косачів. З 1899 р. житимуть у Сан-Ремо, на їхній віллі «Наталія» впродовж зим 1901–1903 рр. мешкатиме Леся Українка.

360 Стояновий хутір — хутір поблизу Гадяча, належав подружжю Стоянових; улітку 1883 р. Леся Українка заприятелювала з їхніми доньками — Вірою та Марією.

73. До Л. М. Драгоманової

7 (19) вересня 1898 р. Київ

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 64). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 2. С. 200.

74. До О. П. Косач (сестри)

7 (19) вересня 1898 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 288).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Зібр. творів у 12 т. Т. II. С. 64–65.

361 Прислали і портрет пані Дер[ижанової] з сином...—13 (25) червня 1898 р. у сім'ї Дерижанових народився син — Дерижанов Сергій Мартинович (Саркіс Мартиросович, 1898–1945), згодом відомий патологоанатом, учений, педагог, доктор медичних наук, професор кафедри патологічної анатомії Іванівського медичного інституту, автор 25 наукових праць, 4 монографій; помер від туберкульозу легенів 1945 р., лікарську династію Дерижанових продовжила його донька Ірина.

75. До Л. М. Драгоманової

15 (27) вересня 1898 р. Київ

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 65–66). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 2. С. 201–202.

76. До Л. М. Драгоманової

22 вересня (4 жовтня) 1898 р. Київ

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 67–68). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 2. С. 202–204.

362 ...буде в одному класі з хлопчиком Лисенковим... — Згадується Лисенко Остап Миколайович (1885–1968) — син відомого українського композитора М. В. Лисенка, похресник Олени Пчілки; згодом музикознавець, педагог, викладач державних консерваторій у Львові та Києві, автор книги «Про Миколу Лисенка. Спогади сина» (1957).

363 Кантон — назва адміністративно-територіальної одиниці в Швейцарії, має свою конституцію й закони, у внутрішній політиці кантон незалежний від центральних органів влади.

364 Петр Іванович Добчинський — герой комедії М. Гоголя «Ревізор» (1836).

77. До І. П. Косач

27 вересня (9 жовтня) 1898 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 69). Дописано до листа Миколи Косача сестрі Ізидорі від 27 вересня (9 жовтня) 1898 р.

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Збір. творів у 12 т. Т. II. С. 69–70.

365 Муся — Лисенко Мар'яна Миколаївна (1887–1946) — київська подруга Ізидори Косач, донька М. В. Лисенка; згодом українська піаністка, педагогиня, професорка, диригентка Музично-драматичного інституту ім. М. Лисенка в Києві (1912–1918), концертмейстерка Львівського театру опери та балету (1942–1944), авторка підручника «Школа гри на піаніно», упорядниця кількох педагогічних збірок п'єс-пісень для фортепіано.

366 Борецька Соня — дочка Андрія Олександровича Борецького, давнього знайомого й сусіда Косачів.

78. До М. І. Павлика

4 (16) жовтня 1898 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 346). Лист передано адресату через Д. Лукіяновича, який у вересні — жовтні 1898 р. двічі був у Києві й зустрічався з Лесею Українкою.

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 247–248.

367 ...привезу Вам її сама в січні... — Леся Українка планувала взимку їхати на операцію в Берлін із зупинкою у Львові.

368 Лукіянович Денис Якович (1873–1965) — український письменник, перекладач, літературознавець, працював у редакції «ЛНВ».

369 Дегени — родина зятя М. Ковалевського — Дегена Євгена Вікторовича (1866–1904), літературного критика, архівіста, прихильника ідей М. Драгоманова; від кінця 1890 р. навчався в Дерптському університеті, приятелював із Михайлом Косачем.

370 Ражу Вам ще вдатись до Людмили Мих[айлівни]... — Тобто до Людмили Михайлівни Драгоманової.

371 Вам розкажуть, що сталося з «фондом Драгоманова»... — Очевидно, деякі відомості про долю «фонду Драгоманова» Леся Українка переказувала М. Павликові через Д. Лукіяновича усно.

372 «Рай і поступ» — одна з останніх статей М. Драгоманова, дослідження історії зародження та розвитку ідеї поступу.

373 ...почала писати одну брошуру на політ[ичну] тему... — Імовірно, згадується незакінчена брошура «Державний лад».

374 ...час би вже мені видати другий збірник віршів... — Перша збірка Лесі Українки «На крилах пісень» вийшла друком у Львові на початку 1893 р.

79. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

8 (20) жовтня 1898 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 191).

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 3. С. 41–42.

375 Лучицький Іван Васильович (1845–1918) — український історик, професор Київського університету святого Володимира.

80. До І. Я. Франка

9 (21) жовтня 1898 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 3. Од. зб. 1626. С. 417–419).

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 1. К. 1954. С. 46 (далі посилання на це видання подається за формою: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 1).

376 Оце посылаю Вам дві книжечки «Наші люде на селі»... — Ідеться про два перші випуски оповідань О. Є. Судовщикової-Косач (Грицька Григоренка) «Наші люде на селі» (Дерпт, 1898).

377 «Мужики» — повість А. П. Чехова, яка розповідає про нелегкі будні селян Російської імперії («Русская мысль». 1897. № 4).

378 «Зів'яле листя» (1896) — збірка інтимної лірики І. Франка, написана протягом 1886–1896 рр.

379 Спасибі за Вашу аж надто ласкаву відозву про мої вірші. — Ідеться про схвальну літературно-критичну статтю І. Франка «Леся Українка», у якій автор дав високу оцінку творчості поетеси («ЛНВ». 1898. Т. III. Кн. 7. С. 6–27).

380 ...паралелі між моїми а маминими віршами... — У згаданій публікації І. Франко зазначив: «В половині 80-х років у російському письменстві зайшла була мода на переспівування біблійних тем. Відгуком тої моди був також дуже слабкий вірш Олени Пчілки «Дебора», написаний 1887 р. і надрукований у «Першому вінку». За прикладом матері взялася й Леся віршувати біблійне оповідання про Самсона. Порівняння тих двох творів між собою і з біблійними первовзорами було би дуже цікаве. Обі наші авторки поводяться з біблійним текстом дуже вільно, а властиво мовби й зовсім не дивляться на нього, а беруть тільки деякі мотиви, обскубані з тих міцних паростків, що в'яжуть їх із старожидівським життям і дають їм безсмертну силу. Пчілчина Дебора — се якась тінь, а не жива людина; Лесин Самсон — се шаблонний вояка і патріот з чудесною силою...».

381 ...при сій «оказії» повіншую Вас з юбілеем... — 18 (30) жовтня 1898 р. у Львові урочисто відзначали 25-ліття письменницької діяльності І. Франка.

81. До О. П. Косач (матері)

13 (25) жовтня 1898 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 192).

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 3. С. 42–43.

382 Афеньєва — гімназійна подруга Ольги Косач-Кривинюк.

383 Щербин — можливо, гімназійна товаришка Ольги Косач-Кривинюк.

384 Тарле Євген Вікторович (1874–1955) — випускник Київського університету Св. Володимира (1896), викладач київської гімназії, згодом відомий науковець, дослідник історії Західної Європи, автор багатьох монографій, академік.

385 Лисенята — діти М. В. Лисенка.

82. До Л. М. Драгоманові

Після 13 (25) жовтня 1898 р. Київ

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 69). Автограф нині не відомий. Очевидно, дописано Лесею Українкою до листа Світозара Драгоманова.

Датується орієнтовно — за змістом листа на підставі згадки про виїзд сестри Ольги в Колодяжне та приїзд О. П. Косач (матері) в Київ.

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 2. С. 204.

386 ...наші звістки роблять на Вас таке добре вражіння. — Імовірно, ідеться про вступ С. Драгоманова в Київську 4-у гімназію та його перші успіхи в навчанні.

83. До М. І. Павлика

21 жовтня (2 листопада) 1898 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 378). Очевидно, лист написано у відповідь на прохання М. Павлика знайти у публічній бібліотеці Києва деякі статті М. Драгоманова за назвами та цитатами.

Датується за поштовим штемпелем — Київ, 21.X.1898.

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Збір. творів* у 12 т. Т. 11. С. 75.

387 «Вестник Европы» — щомісячний російський літературно-політичний журнал, виходив у Петербурзі протягом 1866–1918 рр.

388 ...другий раз цитуйте докладніше. — Готуючи до друку праці М. Драгоманова, М. Павлик не раз звертався за допомогою до Лесі Українки, зокрема йдеться про пошуки його російських публікацій за цитатами та назвами видань різних років.

389 «Русская мысль» — один із найбільш популярних щомісячних літературно-політичних журналів Російської імперії, виходив із 1880 р. в Москві, після приходу до влади більшовиків до 1927 р. видавався за кордоном.

390 Пишіть мені за ініціалом Л., а не О.... — Очевидно, до цього М. Павлик надсилав Лесі Українці листи на ім'я О. Косач — матері Лесі Українки.

84. До О. П. Косач (сестри)

29 жовтня (10 листопада) 1898 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 289). Очевидно, надіслано разом із листом Оксани Косач.

Уперше надруковано у виданні: *Українка* Леся. Зібр. творів у 12 т. Т. 11. С. 76.

391 Пашкевич Феофан Олександрович (1870–1941) — гімназійний товариш Михайла Косача, лікар за фахом. На той час був серед медичних працівників, які добровільно виїжджали в райони спалахів епідемії чуми для лікування місцевого населення.

85. До М. І. Павлика

14 (26) листопада 1898 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 347).

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 3. С. 83–85.

392 ...мое переписування (експедиції) дарма пропало... — Ідеться про загублену бандероль, у якій Леся Українка надіслала до Львова кілька статей М. Драгоманова, власноручно переписаних у бібліотеці (див. попередній лист Лесі Українки до М. Павлика).

393 «Киевская старина» — щомісячний історико-етнографічний та літературний журнал, виходив у Києві протягом 1882–1906 рр. Першим редактором був громадський діяч Феофан Лебединцев, згодом видання багато років редагував Володимир Науменко, один із неформальних очільників київської Старої Громади. Завдяки його старанням від 1897 р. часопису надано право друкувати книги українською мовою, за допомогою каталогів їх можна було придбати на складі друкарні, з 1899 р. книгарня журналу почала діяти окремо (вул. Безаківська, 8).

394 Пишіть мені й далі... — Тобто на ім'я Лариси Косач.

86. До Л. М. Драгоманової

18 (30) листопада 1898 р. Київ

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 70). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 2. С. 204–205.

395 Завтра мають читати мое оповідання в Літерат[урному] обществі... — Ідеться про оповідання «Над морем», прочитане на зібранні Київського літературно-артистичного товариства 19 листопада (1 грудня) 1898 р., у день завершення роботи над ним; опубліковано в «ЛНВ» 1901 р. (Т. XIII. Кн. 1-2).

396 ...маю роботу для вечера юбілейного (юб[ілей] Котляревського і століття укр[аїнської] літератури)... — На урочистому вечорі, що відбувся 25 листопада (7 грудня) 1898 р., М. Старицький із успіхом декламував новий вірш Лесі Українки «На столітній ювілей української літератури».

87. До М. І. Павлика

30 листопада (12 грудня) 1898 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 348).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 249.

397 Досі не подякувала я Вам за Дрепера... — На прохання Лесі Українки М. Павлик надіслав їй примірник книги Дж. Дрейпера (Дрепера) «Історія боротьби між релігією та наукою» у своєму перекладі.

398 Відсвяткували ми тут роковини століття досить бучно. — Ідеться про святкування 100-літнього ювілею української літератури в Києві, на той час аналогічні урочистості відбувались і у Львові.

88. До Л. М. Драгоманової

6 (18) грудня 1898 р. Київ

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 71). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 2. С. 205.

399 Бергман Ернст фон (1836–1907) — відомий німецький хірург, професор, основоположник асептики, без застосування якої нині неможлива жодна хірургічна операція; випускник Дерптського університету, на той час завідувач кафедри Берлінського університету.

89. До Л. М. Драгоманової

11 (23) грудня 1898 р. Київ

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 72). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 2. С. 205–206.

400 Драма моя не надрукована... — Драму «Блакитна троянда» вперше опубліковано в альманасі «Нова рада» (Київ, 1908).

401 Оце я переклала її «по-руськи», завтра пошлю в цензуру. — Автопереклад тексту «Блакитної троянди» («Голубая роза») дозволений цензурою до постановки 10 (22) січня 1899 р.

402 Про переклад «До світла»... — Можливо, ідеться про неопубліковану через цензурну заборону книгу російського літератора, історика й перекладача Бонч-Бруєвича Володимира Дмитровича (1873–1955) «Рассказы Ивана Франка. С галицийского перевел В. Ольховский» (1898).

Переклад оповідання І. Франка «До світла!» було зроблено чеською мовою 1895 р. празьким перекладачем, журналістом і публіцистом Франтішеком Главачеком (1876–1974), активним пропагандистом української літератури, автором першої у Чехії ґрунтовної розвідки «Іван Франко» (журн. «Čas» («Час»), 1898), статей про Т. Шевченка, Марка Вовчка, Леся Українку, М. Драгоманова. Російською мовою оповідання «До світла!» І. Франка 1903 р. з дозволу автора переклала також Леся Українка (И. Франко. «К свету!»: (Рассказ арестанта) Перевод с укр. Л. У. Издание товарищества «Донская речь», Ростов-на-Дону, [1903]. № 98).

90. До А. М. Драгоманової

11 (23) грудня 1898 р. Київ

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 73). Автограф нині не відомий.

Датується за змістом листа на підставі згадки про його написання в листі Лесі Українки до Л. М. Драгоманової від 11 (23) грудня 1898 р.

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 2. С. 207.

91. До М. І. Павлика

17 (29) грудня 1898 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 349).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 249–250.

403 ...маєте право на свої 50 прим[ірників]... — Ідеться про так звані авторські примірники видавців праць М. Драгоманова.

404 Щодо обіцяної кимсь бібліотеки... — На той час ішли перемовини щодо продажу бібліотеки М. Драгоманова Науковому товариству імені Шевченка.

405 ...займаюсь ліквідацією літературних справ. — Леся Українка хотіла дописати драму «У пущі» та спогади про М. Ковалевського до поїздки в Берлін.

406 Трегубов Єлисей Купріянович (Кипріянович, Кіпріянович) (1848 (за деякими даними 1849)–1920) — викладач колегії П. Галагана, член Старої Громади; чоловік А. Ф. Хоружинської — сестри дружини І. Я. Франка, близький приятель П. А. Косача.

92. До О. П. Косач (матері)

17 (29) грудня 1898 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 193).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 250–251.

407 ...д-ра Левицького брат (судовик) був так гречний... — Ідеться про брата Модеста Пилиповича Левицького.

408 Пані Гіберман — Гіберман (із дому Лур'є) Поліна (Паулина, Песя) Ізраїлівна (1862 — після 1916) — лікарка, після закінчення Санкт-Петербурзького жіночого медичного інституту (1888) мала медичну практику в Києві, відкрила приватний пологовий притулок, у кінці 1890-х одна з керівників діяльності Червоного Хреста в Києві; знайома Косачів, до якої вони іноді зверталися по консультації.

409 Орія — Антонович Ірина Володимирівна (1868–1938) — подруга Лесі Українки та її сестри Ольги, донька професора Київського університету Св. Володимира В. Б. Антоновича.

410 П'єсу мою Пол[онський] давно приніс... — Очевидно, ідеться про переклад «Блакитної троянди».

93. До Л. М. Драгоманові

23 грудня 1898 р. (4 січня 1899 р.). Київ

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 74). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 2. С. 207–208.

411 Роботу свою я трохи спинила... — Очевидно, ідеться про літературну роботу та пошуки матеріалів для видання праць М. Драгоманова.

412 Ліля в Дерпті... — Наприкінці 1898 р. Ольга Косач їздила у Дерпт хрестити доньку брата Михайла — Косач (в одруженні Мільську) Євгенію Михайлівну (1898–1977), яку в родині називали Імочкою, Євцею. За хрещеного батька був Антон Шимановський.

Дерпт (з 1893 р. Юр'єв) — місто, у якому на той час мешкав Михайло Косач із сім'єю; нині — Тарту, інтелектуально-культурна столиця Естонії.

94. До О. П. Косач (сестри)

14 (26) січня 1899 р. Варшава

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 290).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 251–252.

413 Коли завтра не забаримось у Творках... — Дорогою до Берліна Косачі відвідали Олександра Петровича Драгоманова, який на той час мешкав у Творках, поблизу Варшави.

414 Ніна — Драгоманова (в одруженні Альбертус) Ніна Олександрівна, донька О. П. Драгоманова, двоюрідна сестра Лесі Українки; в 1950-х роках мешкала в Житомирі.

95. До О. П. Косач (сестри)

17, 20 січня (29 січня, 1 лютого) 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 291).

Уперше опубліковано в перекладі російською мовою у виданні: Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 189–192. Українською

мовою текст уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 252–254.*

415 «Візник Геншеля» — драма Гауптмана Гергарта Йоганна Роберта (1862–1946), німецького письменника, драматурга, лауреата Нобелівської премії з літератури (1912), одного з улюблених письменників Лесі Українки.

1899-й у «Deutsches Theater» було названо «роком Гауптмана», з'явилося відразу 5 нових постановок драматурга: «Самотні люди», «Ткачі» (п'єса, яку Леся Українка перекладала), «Боброва шуба», «Затонулий дзвін» і «Візник Гашеля». 18 (30) січня 1899 р. на сцені йшла 50-та вистава п'єси «Візник Гашеля» у постановці Еміля Лессінга. Ансамбль її акторів дослідник Е. Райсснер назвав «трупкою-мрією», адже імена семи з них (Рудольф Рітнер, Ельза Легман, Оскар Зауер, Емануель Райхер, Едуард фон Вінтерштайн, Еміль Людвіг, Макс Райнгардт) увійшли в одну з головних німецьких енциклопедій — «Meyers lexikon» («Енциклопедичний словник Мейера»).

96. До П. А. Косача

21 січня (2 лютого) 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 120).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 254–255.*

416 ...лиши, коли вибираєшся в Київ... — 20 січня (1 лютого) 1899 р. П. А. Косач отримав призначення на службу в Києві членом Київського губернського в селянських справах «присутствия».

97. До М. І. Павлика

22 січня (3 лютого) 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 350).

Листи з Берліна Леся Українка часто датувала за григоріанським календарем. У листі до М. Павлика від 22 січня (3 лютого) 1899 р. про це свідчить вказівка на час його написання: «Хутко тиждень, як я в Берліні...» (від 17 (29) січня 1899 р.).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 255–257.*

417 ...я і других не менше цікавих для мене работ не покінчала, напр[иклад], одної популярної брошюри, двох драм... — Ідеться про

брошуру «Державний лад» та драму «У пущі»; другим драматичним твором могла бути «Іфігенія в Тавриді».

98. До П. А. Косача

Після 31 січня (12 лютого) 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 121).

Датується орієнтовно — за змістом листа на підставі згадки про недавно перенесену операцію (26 січня (7 лютого) 1899 р.; див.: Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. С. 468) та виїзд Михайла Косача на кілька днів у Кельн (31 січня (12 лютого) 1899 р.). Підставою для такого датування поїздки брата Лесі Українки у справах до Кельна є:

1. Косач Михайло. Лист до П. А. Косача від 30 січня (11 лютого) 1899 р. з Берліна (намір завтра, 31 січня (12 лютого) 1899 р., виїхати на 2–4 дні в Кельн; див.: Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. С. 472);

2. Косач Михайло. Поштова листівка до О. П. Косач (матері) та сестри Лесі від 2 (14) лютого 1899 р. з Кельна (див.: Михайло Косач (Михайло Обачний). Твори. Переклади. Листи. Записи кобзарських дум/Упоряд., автор біографії, коментарів та приміток Л. Мірошніченко. К.: Комора, 2017. С. 425–426).

У 12-томному виданні 1975–1979 рр. лист помилково датовано 26 лютого 1899 р. (за н. ст.) (див.: Українка Леся. Збір. творів у 12 т. Т. 11. С. 95; 405).

Вперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 257.

418 Перешли мою н'єсу в Київ Лілі... — Можливо, ідеться про автопереклад російською мовою драми «Блакитна троянда».

419 Міша в Кельні, скоро вернеться. — Михайло Косач як приват-доцент Дерптського університету мав чимало доручень від університетського Правління в наукових справах, які мав виконати у Берліні та Кельні. Наприклад, мав відвідати газомоторний завод Отто Дейтца (Кельн) із метою досконалого вивчення роботи закуплених для потреб університету двигунів.

**99. До Л. М. Драгоманової
та Л. М. Драгоманової-Шишманової**
13 (25) лютого 1899 р. Берлін

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 75). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 2. С. 208–209.

100. До А. М. Драгоманової
13 (25) лютого 1899 р. Берлін

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 76). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 2. С. 209–210.

420 ...тут можна доставать всякі книжки на чужих мовах, що в Росії доволі трудно. — Книги для Лесі Українки Косачі брали в російській та іноземних бібліотеках Берліна. Перебуваючи в Німеччині, також купили кілька видань. У тій незначній частині особистої бібліотеки Лесі Українки, що дійшла до наших днів, збереглося чотири берлінські книги Г. Гауптмана видання С. Фішера: «Затонулий дзвін» (1898), «Візник Геншель» (1899), «Ткачі» (1905), «Сестри з Бішофсберґа» (1907). Перші дві з них, очевидно, було придбано під час перебування письменниці в Берліні, як і п'єса Г. Гауптмана «Самотні люди», про купівлю якої Леся Українка повідомляла О. П. Косач (матері) в листі від 31 травня (12 червня) 1899 р.

101. До М. І. Павлика
18 лютого (2 березня) 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 351).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5*. С. 257–259.

421 «Громадський голос» — галицька газета, що виходила у Львові протягом 1895–1939 рр., друкований орган Русько-української радикальної партії, створеної 1890 р. Серед її засновників М. Драгоманов, І. Франко, М. Павлик.

422 Спасибі Вам за «Гром[адський] Голос» і за клопіт про «Вістник». — М. Павлик виконав прохання Олени Пчілки (див. лист О. П. Косач від 27 січня (8 лютого) 1899 р.) і надіслав для Лесі Українки в Берлін три книжки журналу «ЛНВ», а також три числа газети «Громадський голос».

423 Шкода, що в Галичині соціал-демократи такі... — Ідеться про Українську соціал-демократичну партію (УСДП), створену 1899 р. у Львові. 1919 р. лідери УСДП увійшли до складу Директорії Української Народної Республіки.

424 «Историческая Польша и великорусская демократия» — брошура М. Драгоманова (Женева, 1881), у якій автор досліджує історичний конфлікт «поляки-росіяни» і зазначає, що Україна залишається розмінною монетою в цій грі, позаяк жодна з політичних сил Росії та Польщі навіть не розглядає можливість української автономії.

425 ...видко із крит[ичної] статі Фр[анка] про молодих п[ольських] поетів. — Згадується стаття І. Франка «Сучасні польські поети» («ЛНВ». 1899. Т. V. Кн. 3. С. 176–199).

426 Ярсеви́ч Роман Гна́тович (1862–1934) — доктор філософії (слов'янська філологія), доктор медицини (Краків, 1894), співзасновник і провідний діяч Русько-української радикальної партії, який хоч і належав до старшого покоління радикалів, прихильно ставився до молодого крила РУРП.

427 Що з радикалів певна частина виділиться в чисто соціал-демократичну фракцію, сього я давно ждала... — Ідеться про розкол радикальної партії Галичини і створення УСДП (1899), до якої приєдналися Р. Ярсеви́ч, С. Вітик, Ю. Бачинський, М. Ганкевич та ін. Упродовж 1899–1918 рр. УСДП діяла як автономна секція Соціал-демократичної робітничої партії Австрії, у 1918–1919 рр. стала самостійною партією в ЗУНР із гаслом «Наша ціль є вільна держава українського люду — Українська Республіка».

428 «Непомнящий родства» — словосполучення з циклу нарисів М. Є. Салтикова-Щедріна «За рубежом» («Отечественные записки», 1880–1881), шаблон для поліцейських протоколів того періоду щодо волоцюг.

429 «Хлопська бібліотека» (1896–1899) — серія науково-популярних книжок для селян, публіцистичний додаток до газети «Громадський голос».

430 ...3 прим[ірники] моїх перекладів з Гейне; 3 наших перекл[адів] з Гоголя («Пропаща Грамота»); 1 прим[ірник] «Першого Вінка»;

І прим[ірник] збірника «Привіт Фран[кові]». — Ідеться про книги, видані у Львові: «Книга пісень Генріха Гейне». Пер. Лесі Українки і М. Стависького (1892); М. В. Гоголь. «Вечорниці на хуторі під Диканькою». Пер. Михайла Обачного і Лесі Українки (1885); «Перший вінок». Жіночий альманах. Виданий коштом і заходом Наталії Кобринської і Олени Пчілки (1887); збірник «Привіт д-ру І. Франкові в 25-літній ювілей літературної діяльності» (1898).

431 «Напередодні нових смут» (1886) — стаття М. Драгоманова, у якій автор висунув ідею створення української радикальної партії.

432 Бордуляк Тимофій (Тимотей) Гнатович (псевдонім Т. Ветлина; 1863–1936) — український письменник, перекладач, священник, громадський діяч; перша збірка оповідань «Ближні» вийшла у Львові 1899 р. Леся Українка та Олена Пчілка зацікавилися його творчістю після прочитання в «ЛНВ» за 1898 р. статті О. Маковея «Тимотей Бордуляк (Т. Ветлина) (Літературно-критичний нарис)» (Т. 3. Кн. 8/9. С. 59–82).

102. До О. П. Косач (сестри)

27 лютого (11 березня) 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 292).

Датується Лесею Українкою за григоріанським календарем, про що свідчить зміст (згадка про накладений гіпс ще на півтора тижня) та інформація з її листа до Михайла Косача від 9 (21) березня 1899 р. (згадка про зняття гіпсу завтра чи післязавтра).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Зібр. творів у 12 т. Т. 11. С. 97–98.

103. До М. П. Косача

9 (21) березня 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 80).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 259–260.

433 ...«ще нема нігде нічого», а я вже було таке завела — цур йому! — На початку 1899 р. в Косачів виникли деякі фінансові труднощі, пов'язані з великими витратами на операцію Лесі Українки. Позаяк П. А. Косач отримав нове призначення в Київ, то замислився над тим, щоб продати Колодяжне (50 000 крб.). Про це він написав

дружині в Берлін у листі від 1 (13) березня 1899 р., проте О. П. Косач і діти, зокрема Михайло та Леся, були категорично проти. Аргументи членів родини переконали Петра Антоновича Косача відмовитися від продажу Колодяжного. Ця садиба стала дуже дорогою для всієї сім'ї, із нею були пов'язані спогади дитинства, спільна родинна пам'ять.

434 Таємний товариш — так Леся Українка та її брат Михайло називали професора Е. Бергмана.

435 Поллі — очевидно, одна з пацієток Е. Бергмана.

436 Лютри — так Леся Українка жартівливо називала персонал клініки Е. Бергмана.

437 Мікушевський — пацієнт клініки Е. Бергмана.

438 Ти питаєш, які я «зайці» читаю? — Зайцями Леся Українка називала заборонені російською цензурою твори, нелегальну літературу.

439 «Vorwärts» («Вперед») — щоденна газета, друкований орган Соціал-демократичної партії Німеччини.

440 «Письма к тётенке» (1881–1882) — збірник творів М. Салтикова-Щедріна на актуальні для російського суспільства кінця XIX ст. теми. Очевидно, Леся Українка має на увазі первісну редакцію третього листа, яку через його викривальний характер було вилучено цензурою 1881 р. з вересневої книги «Отечественных записок». Попри заборону, третій лист «Писем к тётенке» швидко поширився в Російській імперії та отримав особливу популярність серед читачів.

441 Річчі (Рашель) — Олександра Судовщикова-Косач, братова Лесі Українки.

104. До О. Є. Судовщикової-Косач

9 (21) березня 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 94).

Уперше опубліковано в перекладі російською мовою у виданні: Леся Украинка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 193–194. Українською мовою текст уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 260–261.

442 ...«Казка» краще, ніж «Сон»... — Ідеться про твори Лесі Українки — поему «Давня казка» (1893) та вірш «Сон» (1891).

443 ...май увагу стаття з нею вище «суда глупца»... — Рядок із поезії О. Пушкіна «Поету»:

Поэт! не дорожи любовью народной.
Восторженных похвал пройдет минутный шум;
Услышишь суд глупца и смех толпы холодной,
Но ты останься тверд, спокоен и угрюм.

444 Бурже Поль-Шарль-Жозеф (1852–1935) — французський літературний критик, прозаїк, відомий своїми психологічними романами.

445 ...і маму твою... — Тобто Судовщикову Анну Іванівну.

105. До родини Драгоманових

7 (19) квітня 1899 р. Берлін

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 77–78). Автограф нині не відомий.

Датується Лесею Українкою за григоріанським календарем, про що свідчить згадка у листі про зняту гіпсову ортопедичну пов'язку з «вытязением» (2 (14) квітня 1899 р.). Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 2. С. 210–211.

446 «Légendes religieuses Bulgares» — збірник болгарських пісень та легенд, який видала 1896 р. Лідія Драгоманова-Шишманова в Парижі (примітки та коментарі М. Драгоманова).

447 Що се так обідали Болгарію, не запросили на мирну конференцію? — Ідеться про скликану за ініціативи Миколи II 1-шу Міжнародну конференцію в Гаазі (1899), на якій було прийнято конвенцію про закони і звичаї війни.

448 У нас в Росії таке робиться, що аж читають неприємно. — У лютому 1899 р. поліція жорстоко побила студентів Петербурзького університету, після чого розпочався всеросійський студентський страйк, до якого серед перших долучилися й кияни.

106. До М. В. Кривинюка

19 квітня (1 травня) 1899 р. Берлін

Подається за першодруком: Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. С. 477. Місце зберігання автографа не встановлено.

Датується Лесею Українкою за григоріанським календарем, про що свідчить зміст листівки з Берліна («тут 1-го мая»).

449 Посилаю Вам «остатнє слово» малярської моди... — Очевидно, ідеться про зображення на поштовій листівці.

107. До М. І. Павлика

27–28 квітня (9–10 травня) 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 352).

Датується Лесею Українкою за григоріанським календарем (вкладений у конверт перший лист до О. Кобилянської надійшов адресатці 3 (15) травня 1899 р., про що вона листовно сповістила В. Стефаніка наступного дня; див.: Мороз М. Літопис життя та творчості Лесі Українки. К.: Наукова думка, 1992. С. 236).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 263–264.

450 ...не відповіла на Ваше питання про дату заслання М[иколи] В[асильовича] К[овалевського], але я її не знала тоді... — М. Ковалевський відбував заслання в м. Мінусинську (Східний Сибір, Красноярський край) протягом 1879–1882 рр.

451 ...я поет «von Gottes Gnade» (як казав Франко)... — Очевидно, ідеться про високу оцінку творчості молодого поетеси в літературно-критичній студії «Леся Українка» («ЛНВ». 1898. Т. 3).

452 «Видавнича спілка» (Українсько-руська видавнича спілка) — товариство, засноване 1899 р. у Львові з ініціативи М. Грушевського; надрукувало понад 300 творів українських письменників, перекладів найкращих зразків світової літератури, популярно-наукових книг, зокрема й збірку Лесі Українки «Думи і мрії» (1899). Директором Українсько-руської видавничої спілки на той час був В. М. Гнатюк.

453 ...прислала мені три книжки свого видання на показ. — Перші книги, видані Українсько-руською видавничою спілкою 1899 р.: збірки С. Коваліва («Дезертир і інші оповідання») та О. Кобилянської («Покора»), «Поеми» І. Франка.

454 ...пришліть нам «Основи біблійної критики»... — Ідеться про переклад книги французького вченого Моріса Луї Верна (1845–1923) «Основи критики біблійної», видану 1891 р. у Львові коштом І. Франка.

455 Кобилянська Ольга Юліанівна (1863–1942) — українська письменниця, перекладачка, літературна критикиня, одна з ініціаторок створення «Товариства руських жінок на Буковині»; близька приятелька Лесі Українки, її незмінна адресатка до 1913 р.

Текст першого листа Лесі Українки невідомий. Його написано після прочитання збірки О. Кобилянської «Покора», яку 1899 р. люб'язно надіслала для ознайомлення зі своїми виданнями Українсько-руська видавнича спілка. Відтоді між письменницями зав'язалося жваве листування, що невдовзі переросло в щире дружбу.

⁴⁵⁶ ...«собственных Невтонов и быстрых разумом Платонов»... — Перефразування рядка з «Оды на день восшествия на всероссийский престол Елизаветы Петровны, 1747 года» М. Ломоносова:

О вы, которых ожидает
Отечество от недр своих
И видеть таковых желает,
Каких зовет от стран чужих,
О, ваши дни благословенны!
Дерзайте ныне ободренны
Раченьем вашим показать,
Что может собственных Платонов
И быстрых разумом Невтонов
Российская земля рождать.

⁴⁵⁷ Коваленко Григорій Олексійович (Григорій Коваленко, Грицько Коваленко; 1868–1937) — український письменник, журналіст, історик, етнограф, художник, громадський діяч; згодом автор першого підручника Наддніпрянщини (1906), у якому українська історія розглядалася в контексті всесвітньої; репресований 1937 р.

⁴⁵⁸ Тепер маленьке прохання від моєї сестри... — Очевидно, у листі до О. Кобилянської Леся Українка від імені сестри Ольги просила дозволу на переклад російською мовою її оповідань «Банк рустикальний», «Жебрачка», «Impromptu phantaisie», «У святого Івана» (опубліковано в петербурзькому журналі «Жизнь» 1900 р. (Т. 9).

«Жизнь» — літературно-політичний журнал, виходив у Петербурзі протягом 1897–1901 рр. Упродовж 1900–1901 рр. на сторінках часопису було опубліковано кілька статей Лесі Українки («Два направления в новейшей итальянской литературе», «Малорусские писатели на Буковине», «Новые перспективы и старые тени» («Новая женщина» западноевропейской беллетристики»), «Заметки о новейшей польской литературе»), поетеса була постійною співробітницею видання як літературна критикиня.

⁴⁵⁹ Кузьма — Ляхоцький Антон (Антін) Михайлович (1853–1918) — політичний емігрант із Росії, видавець, засновник вільної

української друкарні в Женеві, упродовж багатьох років очолював Українську громаду міста; близький приятель, співробітник М. Драгоманова.

460 ...чі могу я надіятись, напр[иклад], на «Хлопську Бібліотеку» для видання якої роботи в стилі дядькових брошюр? — Очевидно, ідеться про брошуру «Державний лад», над якою ще до операції працювала Леся Українка.

108. До В. М. Гнатюка

28 квітня (10 травня) 1899 р. Берлін

Подається за автографом, який зберігається у Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника (Фонд 34. Од. зб. 566. Арк. 1–2) (далі посилання на фонди Відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника подається скорочено за формою: ЛННБ. Ф. 34. Од. зб. 566. Арк. 1–2).

Датується Лесею Українкою за григоріанським календарем (згадка про отримані книги від Українсько-руської видавничої спілки та інформація про них із попереднього листа поетеси до М. Павлика від 27–28 квітня (9–10 травня) 1899 р.).

Уперше надруковано у виданні: Вітчизна. 1964. № 11. С. 174.

461 Дуже дякую за книжки... — Очевидно, ідеться про книги, видані Українсько-руською видавничою спілкою й надіслані Лесі Українці в Берлін.

462 ...нічого не маю проти того, щоб мої вірші були так видані. — Ідеться про другу збірку Лесі Українки «Думи і мрії» (1899), її виходом опікувався у Львові директор «Видавничої спілки» В. Гнатюк.

109. До П. А. Косача

1 (13) травня 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 122). На вільному аркуші дописка Ольги Косач, адресована батькові.

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 261–262.

463 ...десь так перед Лілініми роковинами... — Тобто перед 26 травня (7 червня).

464 Потсдам — місто у східній Німеччині (26 км від Берліна), розташоване на берегах кількох з'єднаних між собою озер.

465 Досадно, що ти мусиш все літо в Києві сидіти! — Напередодні П. А. Косач отримав нове призначення на службу, тому не міг піти у відпустку.

466 ...дом в хуторі... — Ідеться про дачу поблизу Гадяча, на хуторі Зелений Гай.

110. До І. П. Косач

1 (13) травня 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 70).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Зібр. творів у 12 т. Т. 11. С. 108–109.

467 Оля — Язева Ольга — подруга Ізидори Косач, донька власниці помешкання в Києві, яке Косачі винаймали протягом 1894–1899 рр. (вул. Назарівська, 21).

111. До О. Ю. Кобилянської

8 (20) травня 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 869).

Датується Лесею Українкою за григоріанським календарем (поштовий штампель від 20.V.1899)

Уперше скорочено надруковано у виданні: Хрестоматія критичних матеріалів. Посіб. для філол. ф-тів ун-тів та пед. ін-тів/упор. С. М. Шаховський. Т. 3. Вид. 2-е, переробл. та доповн. К., 1949. С. 101 (далі посилання на видання подається скорочено за формою: Хрестоматія критичних матеріалів. Т. 3). Повний текст уперше опубліковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 1. С. 74–77.

468 «Мати Божа» — нарис О. Кобилянської, опублікований у галицькому часописі «Зоря» (1895. № 23).

469 ...гал[ицька] крітіка докоряє Вам німеччиною... — Ідеться про вплив німецької літератури на ранні твори мисткині, про що писав Осип Маковей у статті «Ольга Кобилянська» (газета «Буковина». 1896. 1 (13) травня).

470 Ніцшеанство — вчення німецького філософа Фрідріха Ніцше (1844–1900), що справило визначальний вплив на європейську культуру кінця XIX — початку XX ст. «Духовний батько європейського модернізму» підносить ідею індивідуалізму, гордої надлюдини, яка не хоче зважати на потреби загалу, натовпу і прагне

чистих осяйних вершин, досяжних лише для обранців. Ф. Ніцше приносить вість про смерть Бога і ревізує християнство як релігію, що зневолює й позбавляє життєвої сили та енергії. Мислитель справив значний вплив на багатьох українських модерністів. Сформована великою мірою в німецькій культурі, Ольга Кобилянська була його пильною читачкою. У деяких творах Лесі Українки ніцшеанські ідеї звучать із усією очевидністю. Як і Ніцше в «Антихристиянині», Леся Українка заперечує рабський антиіндивідуалістський дух цієї релігії, постулат всезагальної рівності в покорі, уявлення про гріховність мистецтва, але, на відміну від німецького філософа, ніколи не абсолютизує волю до влади і не відкидає етику співчуття.

471 ...Ваш знайомий літерат... — Очевидно, у листі до Лесі Українки О. Кобилянська просила дозволу навідати її у клініці знайомому літератору, який мешкав у Німеччині. Ідеться про знайомство з Людвігом Якововським.

Якововський Людвіг (1868–1900) — німецький письменник, редактор літературно-наукового журналу «Die Gesellschaft» («Суспільство»), що виходив у Дрездені (1885–1902); у виданні друкувалися переклади художніх творів і статей українських письменників, зокрема було опубліковано німецький автопереклад поезії Лесі Українки «To be or not to be?» (1900).

112. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

17 (29) травня 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 194).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Зібр. творів у 12 т. Т. II. С. 113–115.

472 Приемно, що вже кінець тій канітелі з Ярчевським. — Ідеться про драгунського офіцера Ярчевського, ротмістра, який від 1896 р. орендував будинок у Колодяжному (у зв'язку зі значними фінансовими витратами П. А. Косач змушений був віддати частину маєтку в найм). Орендатори Ярчевські виїхали з садиби Косачів 17 (29) жовтня 1898 р. (див.: Косач П. А. Лист до Лесі Українки від 17.X.1898 (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 515)).

473 ...з святом Пушкіна... — 22 травня (3 червня) 1899 р. в Київському літературно-артистичному товаристві проходив вечір пам'яті О. Пушкіна, присвячений 100-літньому ювілею поета, у підготовці до свята трупа російського драматичного театру (режисер М. Соловцов) участі не брала.

474 Яворська — можливо, ідеться про М. М. Старицьку, яка на той час виступала під псевдонімом Яворська в професійній трупі свого батька — М. Старицького.

475 За дом у гаю... — Тобто за дім на хуторі Зелений Гай, поблизу Гадяча.

476 Міміного коханого Vote побачу... — Очевидно, ідеться про полотно голландського художника-пейзажиста XVII ст. Яна Бота (1615–1652), із творчістю якого в голландський живопис увійшло сонячне світло.

477 Єсть можливість побачити й мені Rochegross'a... — Тобто картини французького художника Жоржа-Антуана Рошгросса (1859–1938), зокрема «Думки на прощання».

478 «Jugend» (з нім. «юність», «молодь») — популярний на батьківщині та за кордоном німецький щотижневий журнал (1896–1940). Завдяки унікальним ілюстраціям був візитівкою мюнхенських митців, під його впливом згодом усі німецькі художні напрямки модерну стали називати «югенд-стилем» (jugendstil).

113. До В. М. ГНАТЮКА

17 (29) травня 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ЛННБ. Ф. 34. Од. зб. 566. Арк. 3–4).

Уперше надруковано у виданні: Вітчизна. 1964. № 11. С. 174.

479 ...обидві друковані у «Вістнику» за минулий рік... — Поезії Лесі Українки «Східна мелодія» і «Мрії» опубліковано в «ЛНВ» 1898 р. (Т. I. Кн. 2. С. 140–142).

480 ...«Поет під час облоги» з «Привіта Франку». — Ідеться про вірш Лесі Українки «Поет під час облоги», надрукований у збірнику «Привіт д-ру І. Франкові в 25-літній ювілей літературної діяльності» (Львів. 1898. С. 190–193).

481 ...мій переклад «Атта Троля» Гейне... — Ідеться про поему «Атта Троль» німецького письменника Гейне Крістіана Йоганна Генріха (1797–1856) — одного з улюблених поетів Лесі Українки, його портрет стояв на робочому столі мисткині.

482 «Вільям Раткліф» (1823) — романтична драма у віршах Г. Гейне, перекладав М. Славинський.

114. До О. Ю. Ковилянської

17–18 (29–30) травня 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 870).

Уперше скорочено надруковано у виданні: Хрестоматія критичних матеріалів. Т. 3. С. 101–103. Повний текст вперше опубліковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 268–271.

483 Хто хоче зрозуміти поета, мусить піти в поетову клініку! — Перефразування афоризму німецького письменника та мислителя Й.-В. Гете: «Хто хоче зрозуміти поета, мусить побувати в його країні».

484 ...через те, може, і Ваш знайомий не прийшов до мене... — Ідеться про Л. Якововського.

485 ...чі не було б для Вас вигідніше приїхати багато раніше вистави... — Відкриття археологічної виставки історичних знахідок Вікентія Хвойки з нагоди XI Всеросійського археологічного з'їзду відбулося 1 (13) серпня 1899 р.

Хвойка Вікентій В'ячеславович (1850–1914) — український і російський археолог чеського походження, педагог, дійсний член 11 наукових товариств. З 1876 р. мешкав в Україні. Відіграв велику роль у заснуванні 1899 р. Київського музею старожитностей та мистецтв (нині Національний музей історії України), був першим хранителем його археологічного відділу.

486 Січовик — член студентського товариства «Січ», заснованого 1868 р. у Відні.

487 Поступовці — тут «прогресивні», «передові».

488 Федькович Осип-Юрій Адальбертович (1834–1888) — український письменник, почесний член НТШ, редактор газети «Буковина» (1885–1888).

115. До Л. М. Драгоманової

24–25 травня (5–6 червня) 1899 р. Берлін

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 79–81). Автограф нині не відомий.

Датується Лесею Українкою за григоріанським календарем (згадка про готовий апарат для ноги). Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 2. С. 213–214.

489 ...«подвиг силы беспримерной!» — Слова з опери П. І. Чайковського «Пікова дама», що була створена 1890 р. за однойменною повістю О. С. Пушкіна і відразу ж стала однієї з найулюбленіших опер Лесі Українки.

Чайковський Петро Ілліч (1840–1893) — російський композитор, диригент, музичний журналіст, педагог.

490 ...пішла дивитись на драму Гауптмана «Einsame Menschen»... — Тобто драму Г. Гауптмана «Самотні люди», яка йшла на сцені «Німецького театру» 25 травня (6 червня) 1899 р.

116. До М. І. Павлика

26 травня (7 червня) 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 353).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 271–273.

491 ...згадую про ту роботу, яку мушу, а не можу тепер зробити... — Тобто написання спогадів про М. В. Ковалевського.

492 Катренко Олександр (Катрухін Олександр Михайлович) — український письменник, автор оповідань історичного та етнографічного характеру.

493 Ковалів Степан (Стефан) Михайлович (1848–1920) — український письменник, публіцист, педагог, автор понад 40 методичних розробок, педагогічних виступів та статей.

494 ...попрошу її зредувати один мій нім[ецький] переклад мого оповідання... — Ідеться про автопереклад нарису Лесі Українки «Голосні струни» для збірника Л. Якововського.

495 Остатнє ч[исло] «Гром[адського] Гол[осу]» сповіщає про перемогу радикалів. — Ідеться про статтю «Нарешті!» («Громадський голос». 1 червня (за н. ст.) 1899 р.), у якій повідомлялося про розкол Русько-української радикальної партії й відокремлення від неї групи Р. Ярославича (українських соціал-демократів).

496 Се була б нова «Історична Польща». — Тобто праця, схожа на дослідження М. Драгоманова «Історична Польща і великоруська демократія».

497 Пишіть, що і кому маю від Вас сказати на Укр[аїні]... — Цей абзац тексту Леся Українка записала олівцем між рядками (у разі потреби його легко можна було витерти).

498 ...тепер не можу взяти нічого і ніякого... — У листах рідні просили Леся Українку не везти в Росію жодних не дозволених

цензурою книг, позаяк на кордоні їх усе одно заберуть, а крім того, це може негативно вплинути на подальшу долю сестер (Ользі, наприклад, закрити шлях до вступу в жіночий медичний інститут).

499 «Спілка», спасибі їй, прислала ще книжечку Мопассана... — Згадується видання французького новеліста Гі де Мопассана (1850–1893) «Дика пані і інші оповідання» (Львів, 1899).

500 В Росії тепер якийсь хаос, не згірше австрійського... — Велика промислова криза охопила на той час як Австро-Угорщину, так і Росію, що спричинило значну кількість страйків на території обох імперій.

501 «Все это было бы смешно, когда бы не было так грустно». — Рядки з вірша російського поета М. Лермонтова (1814–1841) «А. О. Смирновой» («Без Вас хочу сказать Вам много...»).

117. До О. П. КОСАЧ (МАТЕРІ)

31 травня (12 червня) 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 195).

Датується Леся Українкою за григоріанським календарем (згадка про відвідини сестрою Ольгою театру, де йшла драма Г. Гауптмана «Einsame Menschen» («Самотні люди»), й інформація про цю виставу в листі Лесі Українки до Л. Драгоманової від 24–25 травня (5–6 червня) 1899 р.).

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 3. С. 43–44.

502 Кінь, коник — так Леся Українка та її брат Михайло називали асистента професора Е. Бергмана за його швидку й потужну ходу («стопохідність»).

503 Старий (до 1845 р. Королівський) музей — музей у центрі Берліна, на Музейному острові, будівлю якого в стилі пізнього класицизму зведено в 1822–1830 рр. архітектором Карлом Фрідріхом Шинкелем для розміщення художньої колекції родини пруських королів. Нині там розміщено колекцію предметів мистецтва античності.

504 Універмаг А. Вертгейма — один із найвідоміших магазинів Берліна кінця XIX — початку XX ст.

505 Хтіла я вчора піти на «Versunkene Glocke» (вдень), та побоялась і не пішла. — Постановку «Німецького театру» «Затонулий дзвін» Г. Гауптмана Леся Українка відвідала 13 (25) червня 1899 р.

506 ...я ще Уксусові приписку зроблю. — Дописка Лесі Українки, адресована сестрі Оксані, не збереглася.

118. До М. І. Павлика

6 [18] червня 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 354).

В автографі дата написання неповна: не вказано число (/VI.1899). Датується на підставі примітки про поштовий штамп у 12-томному виданні 1975–1979 рр. (див.: Українка Леся. Збір. творів у 12 т. Т. 11. С. 414). Місце зберігання конверта не встановлено.

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 274.

507 ...щоб вона знайшла в публ[ічній] бібл[іотеці] те, що Ви просите. — Ідеться про пошуки статей М. Драгоманова, у цій справі Лесі Українці допомагали її молодші сестри — Ольга та Оксана. Згадуються, зокрема, публікації 1874 р., коли між колективом видання «Исторические песни малорусского народа» (М. Драгоманов, П. Житецький, В. Антонович) та російським ученим-фольклористом Міллером Орестом Федоровичем (1833–1889) розгорілася наукова дискусія. Співробітники київської газети «Киевлянин» звинуватили М. Драгоманова в сепаратизмі, сфальсифікували його виступ на банкеті на честь гостей Третього археологічного з'їзду, що відбувався в Києві 1874 р. Михайло Драгоманов надіслав до газети лист-спростування, його було надруковано, але з редакційними наклепницькими натяками й дошкульними коментарями.

508 «Санкт-Петербургские ведомости» — щоденна суспільно-політична газета Санкт-Петербурга, виходила під різними назвами («Ведомости», «С.-Петербургские Ведомости», «Петроградские Ведомости», «Ленинградская правда») з 1728 р.

509 «Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук» — журнал Російської академії наук (історія писемності, славістика, мовознавство, фольклор), виходив у Санкт-Петербурзі протягом 1896–1927 рр.

510 «Русские ведомости» — російська ліберальна суспільно-політична газета, виходила в Москві в 1863–1918 рр.

511 Міхновський Микола Іванович (1873–1924) — український громадсько-політичний діяч, публіцист, адвокат за фахом; перший

ідеолог українського націоналізму, співорганізатор Револуційної української партії (1899), засновник Української народної партії (1902) та один із лідерів Української демократично-хліборобської партії (1917), член Братства самостійників, автор брошури «Самостійна Україна» (1900) та проекту Конституції України (1905).

512 Грабовський Павло Арсенович (псевдонім Павло Граб; 1864–1902)—український поет, публіцист, перекладач; на той час відбував заслання в Сибіру, до вересня 1899 р. мешкав у м. Якутську.

119. ДО БАТЬКІВ

14 (26) червня 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 100).

Уперше опубліковано скорочено в перекладі російською мовою у виданні: Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 199. Українською мовою повний текст уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 275.

513 Tiergarten—парк у Берліні.

514 Вчора вдень одважилась навіть на «Versunkene Glocke» піти...—13 (25) червня 1899 р. в «Німецькому театрі» йшла 186-та вистава дуже популярної на той час п'єси Г. Гауптмана «Затонувлий дзвін». П'ятьох акторів із трупи письменниці вже бачила в постановці «Візник Геншель». Збереглася книга з бібліотеки Лесі Українки (ІЛ, ф. 2, од. зб. 1326), яку поетеса, очевидно, брала з собою на виставу й де робила олівцем деякі помітки в тексті.

515 ...в головній ролі актор занадто спішивсь...—Ідеться про німецького актора театру Едуарда фон Вінтерштайна (справжнє ім'я барон Едуард Клеменс Франц фон Вангенхайм; 1871–1961). З 1910 р. активно знімався у кіно.

516 Бачила я на виставці знаменитого Бекліна...—Ідеться про полотно Бекліна Арнольда (1827–1901)—популярного в кінці XIX ст. в Європі швейцарського художника-символіста, автора романтичних пейзажів, міфологічних й алегоричних картин зі складною символікою.

120. ДО М. І. ПАВЛИКА

19 червня (1 липня) 1899 р. Берлін

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 355).

Датується Лесею Українкою за григоріанським календарем (поштовий штампель—Берлін, I.VII.1899).

Уперше надруковано у виданні: *Українка* Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 275–279.

517 «Будучність» — суспільно-політичний журнал, що виходив у Львові 1899 р.

518 Стефаник Василь Семенович (1871–1936) — український письменник, новеліст, громадсько-політичний діяч, посол австрійського парламенту від радикальної партії Галичини (1908–1918); 1933 р. на знак протесту проти Голодомору та переслідувань інтелігенції в Україні відмовився від персональної пенсії, призначеної йому радянським урядом.

121. До О. Ю. Кобилянської

9, 23 липня (21 липня, 4 серпня) 1899 р. Гадач, Зелений Гай

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 871).

Уперше опубліковано скорочено в перекладі російською мовою у виданні: *Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 200–201. Українською мовою повний текст уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 1. С. 82–85.*

519 ...вчора викінчила я свій переклад... — Ідеться про автопереклад оповідання «Голосні струни» для збірника Л. Якововського (опубліковано в німецькомовному журналі «*Ruthenische Revue*» під назвою «*Das Lied ohne Worte*» («Пісня без слів») із приміткою «Переклала О. Кобилянська» (1903. № 9–10)).

«*Ruthenische Revue*» («Русинський огляд»; з 1906 р. «*Ukrainische Rundschau*» («Український огляд»)) — український інформаційний часопис німецькою мовою, виходив у Відні протягом 1903–1916 рр., орієнтувався в основному на українського читача.

520 ...у мене хоч і є одна така повість... — Ідеться про повість «Одинак» (1894).

521 Шуман Роберт (1810–1856) — відомий німецький композитор-романтик, диригент, музичний критик, письменник, громадський діяч; один із улюблених композиторів Лесі Українки.

522 Шопен Фридерик Франсуа (Францишек) (1810–1849) — відомий польський композитор, майстер романтичної школи, піаніст; належав до улюблених композиторів Лесі Українки, його сонати, етюдів й ноктюрнів часто лунали в помешканні Косачів. Натрапляємо на згадки про Шопена й у творах письменниці, зокрема в оповіданнях «Голосні струни» й «Місто смутку».

122. До В. М. ГНАТЮКА

29 липня (10 серпня) 1899 р. Гадяч

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 922).

Уперше надруковано у виданні: «Наукові записки Львівського державного університету ім. І. Франка». Т. 19. Вип. 1. Львів, 1951. С. 45.

523 Посилаю коректу... — Ідеться про коректуру другої збірки Лесі Українки та її підготовку до друку.

123. До В. М. ГНАТЮКА

22 серпня (1 вересня) 1899 р. Гадяч

Подається за автографом (ЛННБ. Ф. 34. Од. зб. 566. Арк. 5–6).

Уперше надруковано у виданні: Вітчизна. 1964. № 11. С. 174–175.

524 ...чогось не хочеться мені, аби книжка скінчилася тим сумним «Поворотом». — У відповідь на прохання Лесі Українки В. Гнатюк перемістив у кінець збірки інший вірш поетеси — «Забута тінь».

525 Кобринська Наталія Іванівна (1855–1920) — українська письменниця, перекладачка, організаторка жіночого руху в Галичині, видавчиня; 1887 р. разом із Оленою Пчілкою видала альманах «Перший вінок». Уперше побувала на Наддніпрянщині 1899 р., відвідавши «з'їзд українців».

526 ...передам його через п. Кобринську або п. Кобилянську до «Вістника». — Переклад поеми Г. Гейне «Атта Троль», здійснений Лесею Українкою, опубліковано в «ЛНВ» на початку 1900 р. (Т. IX. Кн. 1–2. С. 102–112; С. 204–228).

527 ...аби вкупі з іншими перекладами (д. Слав[инського]), бо так було спочатку рішено і я хтіла б слова дотримати. — Окремою книгою переклади творів Г. Гейне («Атта Троль», «Раткліф», «Балади»), здійснені Лесею Українкою та М. Славинським, вийшли у видавництві «ЛНВ» 1903 р.

528 Байрон ще не готовий. — Ідеться про епіграф до циклу «Невільничі пісні» — рядки з «Шільйонського сонета» Дж. Байрона:

Eternal spirit of the chainless mind!
Brightest in dungeons, Liberty, thou art,
For there thy habitation is the heart,
The heart, which love of thee alone can bind!

Byron. Sonnet on Chillon

(Ти, вічний дух розкутого ума,
О Воля! найясніша ти в темниці,
Бо там в людських серцях твої світлиці,
В серцях, що полонила ти сама).

Байрон. Шільйонський сонет

529 ...одно з них посилаю тепер хутко до «Вістника»... — Імовірно, згадується оповідання «Над морем» («ЛНВ». 1901. Т. 13. Кн. 1–2. С. 18–33; 151–168).

124. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

24 серпня (5 вересня) 1899 р. Гадяч

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 196).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 279–280.

530 ...хтілось би й з Лілею лишніх днів 10 пробути вкупі перед її видом. — Ольга Косач вступила в Санкт-Петербурзький жіночий медичний інститут і в середині вересня 1899 р. планувала виїхати на навчання.

531 Як же там наші п'єси? — 1899 р. трупа М. Кропивницького здійснила постановку п'єс Олени Пчілки («Світова річ») та Лесі Українки («Блакитна троянда»), прем'єра останньої відбулася в Києві 17 (29) серпня 1899 р.

532 Сергей Константинович кланяється тобі... — Очевидно, інформація про плани С. Мержинського щодо поїздки в Крим була в листі, який він надіслав із Мінська 13 (25) серпня 1899 р. Зберігся лише конверт із поштовим штампом (СБП. Ф. Т-ЛУ5. Од. зб. 46). Листування Лесі Українки та С. Мержинського не збереглося.

533 Як там наші гості — дами? — Очевидно, ідеться про Н. Кобринську та інших учасниць XI археологічного з'їзду в Києві. О. Кобилянська виїхала з Зеленого Гаю 27 серпня (8 вересня) 1899 р., 30 серпня (11 вересня) 1899 р. повернулася у Чернівці.

534 Общество русских драматических писателей и оперных композиторов — добровільне товариство, створене 1870 р. в Москві з метою захисту прав митців у Росії. Леся Українка подала заяву на вступ до цього товариства 2 (14) лютого 1900 р., до неї додавала афіша як доказ того, що п'єса письменниці йде на сцені (див.: Леся Українка. Документи і матеріали. 1871–1970. К.: Наукова думка, 1971. С. 145–146).

535 Міцно цілую тебе, папу, Микося і дядину з кузенством. — На той час у Косачів зупинилась Л. М. Драгоманова, яка в серпні 1899 р. разом із донькою Аріадною переїхала з Софії до Києва.

125. До В. М. ГНАТЮКА

27 серпня (8 вересня) 1899 р. Гадяч

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 923).

Уперше надруковано у виданні: «Наукові записки Львівського державного університету ім. І. Франка». Т. 19. Вип. 1. Львів, 1951. С. 45.

536 З друку я вдоволена... — Ідеться про останню коректуру збірки «Думи і мрії».

537 Та се вже навряд чи можна тепер справити. — Епіграф із «Шільйонського сонета» Дж.-Г. Байрона в збірці надруковано на окремій сторінці перед поезією «Мати-невільниця».

538 Одна помилка зосталась несправленою: на ст[орінці] 81, стр[офа] 7, — замість *летить* треба *лежить*. — Ідеться про рядок з поезії «На вічну пам'ять листочкові, спаленому приятельською рукою в непевні часи» (цикл «Невільничі пісні»): «Замість пісні *лежить* пожарина».

126. До О. П. КОСАЧ (СЕСТРИ)

20 вересня (2 жовтня) 1899 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 293). Кінець листа не зберігся.

Уперше опубліковано скорочено в перекладі російською мовою у виданні: Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 201–202. Українською мовою повний текст уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 281–282.

539 Робота ось яка: два переклади, реферат і оповідання... — Очевидно, ідеться про переклади драми Г. Гауптмана «Ткачі», брошури Ш. Дикштейна «Хто з чого живе?», оповідання «Над морем» та реферат «Два направления в новейшей итальянской литературе».

Дикштейн Шимон (Семен) Рафаїлович (псевдонім Ян Млот; 1858–1884) — польський соціаліст, письменник, перекладач, автор популярної серед соціалістів брошури «Хто з чого живе?» (Варшава, 1881), перевиданої у Польщі кілька разів упродовж 20 років. Перший переклад російською мовою здійснено 1885 р. й опубліковано в Женеві (вид-во «Рабочая библиотека»).

540 Д'Аннунціо Габріеле (1863–1938) — італійський поет, драматург, політичний діяч (один із лідерів італійського націоналістичного руху, пов'язаного з фашизмом). Д'Аннунціо як особистість та поет формувався в атмосфері, коли італійці переймалися завданням, як після створення держави зорганізувати суверенну націю. Уже на початку ХХ ст. здобув визнання й популярність, згодом мав великий вплив на розвиток модерністського письменства. У той час вийшла збірка його творів російською мовою (Київ, 1904). Українською твори Д'Аннунціо перекладав Іван Франко.

У статті «Два направления в новейшей итальянской литературе (Ада Негри и д'Аннунцио)» Леся Українка проаналізувала творчість італійського письменника, а також подала власні переклади його поезій та уривків роману «Діви скель» (1895).

541 Горощенко Леонтій Іванович (1864–?) — київський лікар-стоматолог.

127. До О. Ю. Ковбилянської

4–5 (16–17) жовтня 1899 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 872).

Уперше скорочено надруковано у виданні: Хрестоматія критичних матеріалів. Т. 3. С. 103–104. Повний текст уперше опубліковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 1. С. 86–88.

542 ...хоч якось трохи куток собі вибрати і прибрати... — Ідеться про переїзд Косачів із одного будинку Києва (вул. Назарівська, 21) в інший (вул. Маріїнсько-Благовіщенська, 97; нині — вул. Саксаганського). Нове орендоване приміщення з п'яти кімнат належало відставному інженер-капітанові Миколі Сергійовичу Хитрову, який із родиною жив на другому поверсі. Поряд (спільне подвір'я) з 1894 р. мешкали Лисенки (вул. Маріїнсько-Благовіщенська, 95), а у 1901 р. поруч оселилися Старицькі (вул. Маріїнсько-Благовіщенська, 93). Нині на території «сполучених штатів» (вислів Л. Старицької-Черняхівської) знаходиться Музей видатних діячів української культури, а в будинку №97 від 1962 р. діє Музей Лесі Українки в Києві.

543 Минулоgo тижня мала я відчит про нові напрями італьянської літератури... — Ідеться про доповідь «Два направления в новейшей итальянской литературе», виголошену 30 вересня (12 жовтня) 1899 р. в Київському літературно-артистичному товаристві

й опубліковану згодом в «Иллюстрированном сборнике Киевского литературно-артистического общества» (1900. С. 187–218) та в доповненому варіанті в журналі «Жизнь» (1900. № 7. С. 187–214).

544 Дору я прийняла до себе в хату... — Кімната Лесі Українки була на першому поверсі будинку, з вікном у двір.

545 «Любовна поема» («Poème érotique») — твір для фортепіано норвезького композитора Едварда Гагерупа Гріга (1843–1907).

546 Новий Світ — вулиця в Чернівцях, на якій мешкала родина Кобилянських (від 1944 р. вул. Шевченка).

547 ...я не забула про бретонську легенду... — Імовірно, ідеться про «Бретонську пісню» (1894) або «Легенду» (1898) французької композиторки Сесіль Шамінад (1857–1944).

548 ...випросити Вашу «Некультурну» на прочитання... — Ідеться про новелу О. Кобилянської «Некультурна» (1897).

549 ...подякуйте п. Стефаникові від мене за його «Синю книжечку»... — Напередодні В. Стефаник через свого приятеля В. Морачевського передав поетесі авторський дарунок — збірку «Синя книжечка» (1899).

Морачевський Вацлав Іполитович (псевдонім Дам'ян М.; 1867–1950), відомий науковець-біолог, літературний критик, чоловік Софії Окуневської.

550 ...я і з паном професором (антипатія п. Кобр[инської]) преломила копіє... — Ідеться про Колесу Олександра Михайловича (1867–1945) — українського вченого, філолога, громадсько-політичного діяча, професора Львівського університету (1898–1918), дійсного члена НТШ з 1899 р.

128. До О. П. Косач (сестри)

9 (21) жовтня 1899 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 294).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 284–287.

551 ...увечері ніколи буде через «асамблею Петра Великого». — Тобто через прийоми гостей.

552 Катря — Лисенко (в одруженні Масляникова) Катерина Миколаївна (1880–1948) — старша донька М. Лисенка; згодом директорка Музично-драматичної школи М. В. Лисенка (1912–1913), одна з фундаторів нотного відділу бібліотеки АН України (нині — Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського).

553 Фоті щось нігде нема ні слуху, ні вісти... — Фотій Красицький на той час навчався у Вищій художній школі при Імператорській академії мистецтв у Санкт-Петербурзі (майстерня Іллі Рєпіна).

554 Пипін Олександр Миколайович (1833–1904) — російський учений, літературознавець, етнограф, академік Петербурзької АН (1898); публіцист, співробітник часописів «Отечественные записки», «Современник», «Вестник Европы»; почесний член НТШ з 1903 р.

555 Воронцови — Воронцов Василь Павлович (1847–1918), російський економіст, соціолог, публіцист, та його дружина Воронцова (із дому Гіберман) Марія Петрівна (1862–?), лікарка за фахом, молодша сестра чоловіка П. І. Гіберман.

556 Пані Романова — очевидно, згадується українська письменниця Романова Дарія (Одарка) Володимирівна (1853–1922), яка була в дружніх взаєминах із родиною Косачів, Старицьких, Лисенків.

557 Зудерман Герман (1857–1928) — німецький белетрист і драматург, журналіст.

558 Анічков Євген Васильович (1866–1937) — російський літературознавець, фольклорист, прозаїк; на той час приват-доцент Київського університету Св. Володимира.

559 Ібсен Генрік (1828–1906) — норвезький драматург, п'єси якого революціонізували європейський театр. Леся Українка характеризувала творчість Г. Ібсена у статті «Новейшая общественная драма».

560 Пасхалова (Чегодаева) Анна Олександрівна (1869–1944) — російська актриса, співачка; працювала в Олександринському театрі в Петербурзі (нині — Російський державний академічний театр драми ім. А. С. Пушкіна), 1897 р. переїхала до Києва, виступала в кількох російських театрах, зокрема й у М. Соловцова.

561 L'int[é]rêt du scandale зібрав трохи більше публіки... Цікавість та плітки було викликано особистою трагедією А. Пасхалової: у січні 1899 р. її чоловік, художник О. Малов, через ревності застрелив актора М. Рощина-Інсарова.

562 ...юбілейний вечір Словацького... — Ідеться про вечір, присвячений пам'яті Юліуша Словацького (1809–1849) — класика польської літератури, поета й драматурга, уродженця Кременця на Волині.

563 Приїхав Dr. Левицький і вже сидить в клініці з своїм оком, жінка його і Вітя теж тут. — Ідеться про М. П. Левицького та його родину. Дружина — Зінаїда Левицька (1870–1919), українська

перекладачка, письменниця, авторка книги «При битій дорозі: Історична повість за [Ф.] Равітою» (Київ, 1912). Син — Левицький Віктор Модестович (1893–1960), згодом інженер за фахом (закінчив гідротехнічний відділ Української господарської академії в Подєбрадах), після смерті батька емігрував із України, жив у Аргентині.

564 Рудченко Іван Якович (Іван Білик; 1845–1905) — український письменник, фольклорист, етнограф, перекладач, співавтор і брат Панаса Мирного. Драгоманови-Косачі багато спілкувалися з родиною І. Рудченка, який певний час проживав у Гадячі й працював урядовцем у земстві. З-поміж трьох його дітей Леся Українка найбільше спілкувалася з Євпраксією.

565 Тиховський Ювеналій Іванович (1868–1919) — український історик, бібліограф, педагог, літературний критик; закінчив Московську духовну академію, отримав ступінь кандидата богослів'я, співробітник «Киевской старины».

566 Петров Василь Васильович — студент-медик, знайомий Лесі Українки та Ольги Косач.

567 Міша собі учителює. — З 1897 р. Михайло Косач викладав математику, а згодом і фізику в Юр'ївській жіночій гімназії імені Пушкіна.

568 «Будьмо веселі» — перші слова студентської пісні-гімну полатині.

569 ...наші уманці всі здорові... — Ідеться про родину О. А. Шимановської. Поки Павло та Антон училися, вона винаймала помешкання в Умані, а хутір Луци здавала в оренду.

129. До О. П. Косач (сестри)

16 (28) листопада 1899 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 295).

Уперше опубліковано скорочено в перекладі російською мовою у виданні: Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 203–208. Українською мовою повний текст уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 287–291.

570 ...вона сама дає урок дітям Лічкова... — Можливо, ідеться про Лічкова Леоніда Семеновича (1855–1943) — російського публіциста, статистика; на той час був головою «Киевского общества грамотности».

571 Кодекс Наполеона (Цивільний кодекс Франції (1804)) — документ, розроблений групою юристів під час правління Наполеона

Бонапарта (1769–1821). Кодекс ніколи не переглядався повністю, незалежно від політичного устрою вносилися лише невеликі поправки, діє у Франції донині.

572 ...ти маєш право сказати мені, як Раутенделейн Нікельманові... — Згадуються герої п'єси Г. Гауптмана «Затонулий дзвін».

573 Наталочка — можливо, Вишинська (Гроздова) Наталія Іванівна (1875–1946) — внучка В. Ф. Сікорської, похресниця Олени Пчілки.

574 Галя Л. — Лисенко (в одруженні Шило) Галина Миколаївна (1883–1964) — друга донька М. Лисенка, автор спогадів про Леся Українку («З давнини», 1971).

575 Муне-Сюлі Жан (1841–1916) — відомий французький актор-трагік, 1899 р. гастрював у Києві (російський театр М. Соловцова).

576 Багров (Топор) Михайло Федорович (1864–1923) — театральний діяч й антрепренер, актор київського театру «Соловцов» (1897–1910), згодом його керівник (1911–1913).

577 Сливинський Юзеф (1865–1930) — польський піаніст, диригент, один із найкращих виконавців творів Ф. Шопена та Р. Шумана; 28–29 жовтня (9–10 листопада) 1899 р. виступав у концертному залі Купецького зібрання в Києві.

578 Єсіпова Анна Миколаївна (1851–1914) — російська піаністка, музична педагогиня; у 1871–1892 рр. жила й працювала в Європі, згодом стала професоркою Санкт-Петербурзької консерваторії; з концертом у Києві виступала 2 (14) листопада 1899 р.

579 ...читала там про свою чигиринську подоріж... — Ідеться про враження подружжя Косачів від поїздки в Чигирин, колишню резиденцію гетьманів України.

580 ...Стар[ицький] читав «Дякову помсту» М[одеста] Ф[илиповича] Левицького... — Оповідання «Дякова помста» — один із перших творів, які написав М. П. Левицький українською мовою.

581 Левитський Микола Васильович (1859–1936) — український громадський діяч, організатор кооперативного руху, публіцист; у червні 1898 р. дорогою з Одеси в Гадяч Леся Українка та її сестра Ольга спинались у М. В. Левитського у Єлисаветграді. Тоді він вояв гостей у село Аджамки, де діяла сільськогосподарська артіль.

582 Байдаківська Меланія Хомівна (Маланьє Фоминична) — знайома родини Драгоманових, тітка Наталії Садовської, сестра її батька — Іллі Байдаківського (пом. до 1890).

583 Панна Клименко — орендарка Луців, хутора Шимановських.

584 Паша і Тося все міняють свої плани... — Навесні 1900 р. двоюрідні брати Лесі Українки Павло та Антон Шимановські закінчували Уманське училище землеробства і садівництва. Антон мріяв далі вступати в Академію художеств, а Павло планував піти на службу.

585 ...дай її через Славинського в «Жизнь». — З 1898 р. М. Славинський мешкав у Петербурзі, де співпрацював із кількома часописами та газетами, зокрема й з журналом «Жизнь».

130. До Л. М. Драгоманової-Шишманової

29–30 листопада (11–12 грудня) 1899 р. Київ

Подається за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1548. С. 82–85). Автограф нині не відомий.

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 2. С. 214–217.

586 ...через півтора тижня (9 дек[абря]) маю знов *conférence*... — Ідеться про читання реферату «Писателі-русини на Буковині», надрукованого згодом у газеті «Буковина» (14, 16, 19 квітня 1900 р.).

587 Парі (Паріс) Гастон-Брюно-Полєн (1839–1903) — французький учений, дослідник середньовічної літератури, член Французької академії наук з 1896 р.

131. До О. Ю. Кобилянської

1 (13) грудня 1899 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 873).

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 1. С. 89–90.

588 Беруся до аналізу «Царівни». — Ідеться про повість О. Кобилянської «Царівна» (1895).

132. До О. П. Косач (сестри)

4 (16) грудня 1899 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 296).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 292.

589 Напиши, будь ласка, чи отримала ти рукопись... — Згадується рукопис статті Лесі Українки «Два направления в новейшей итальянской литературе», який Ольга Косач повинна була передати в редакцію журналу «Жизнь».

133. До О. П. Косач (сестри)

9 (21) грудня 1899 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 297).

Уперше опубліковано скорочено в перекладі російською мовою у виданні: *Лесья Украинка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 208–209.* Українською мовою повний текст уперше надруковано у виданні: *Українка Лесья. Твори в 5 т. Т. 5. С. 293.*

590 Панна Рафаеля — очевидно, ідеться про одну з приятельок адресатки.

1900

134. До О. Ю. Кобилянської

18, 22 січня (30 січня, 3 лютого) 1900 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 874).

Уперше скорочено надруковано у виданні: *Хрестоматія критичних матеріалів. Т. 3. С. 104–105.* Повний текст уперше опубліковано у виданні: *Лесья Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 1. С. 90–94.*

591 ...чекаючи так довго мого відчита... — Ідеться про доповідь «Писателі-русини на Буковині», у якій Лесья Українка аналізувала творчість трьох письменників — Ю. Федьковича, О. Кобилянської та В. Стефаніка (останнього зарахувала до буковинських, позаяк його перша збірка «Синя книжечка» вийшла друком у Чернівцях).

592 ...заміряюся тижнів через три їхати на північ до брата... — Ідеться про подорож до Юр'єва (до 1893 р. Дерпт), де на той час мешкав Михайло Косач з родиною.

593 ...одвідати того свого приятеля, що має сухоти... — Тобто Сергія Мержинського.

594 ...їхати до Риги, де мешкає старша тітка... — Згадується тітка Єля — Олена Антонівна Тесленко-Приходько.

595 ...побачу й той «жіночий університет»... — Ідеться про Санкт-Петербурзький жіночий медичний інститут, у якому навчалася сестра Лесі Українки Ольга.

596 Фортисимо — музичний термін, спосіб виконання — дуже сильно і дуже голосно.

597 ...порадьтеся там з редакцією, може, не варт і друкувати... — Скорочений варіант доповіді в українському перекладі опубліковано в газеті «Буковина» під заголовком «Писателі-русини на Буковині» (14, 16, 19 квітня 1900 р.).

598 Райзенауер (Рейзенауер) Альфред (1860–1907) — німецький піаніст, учень Луї Келера і Ф. Ліста; неодноразово гастролював у Російській імперії, у Києві виступав із концертом 16 (28) і 19 (31) січня 1900 р.

599 Моцарт Вольфганг Амадей (1756–1791) — відомий австрійський композитор, представник класицизму.

600 Ліст Ференц (Франц) (1811–1886) — угорський композитор, піаніст, педагог, диригент, представник музичного романтизму, засновник угорської композиторської школи.

601 Бачила я недавно Ібсену «Нору»... — Ідеться про п'єсу «Ляльковий дім, або Нора» (1879) норвезького драматурга Г. Ібсена.

602 «Леґенду», мушу признатись, ніяк не можу прислати... — Імовірно, ідеться про ноти «Легенди» або «Бретонської пісні» С. Шамінад (див.: Українка Леся. Лист до О. Кобилянської від 4–5 (16–17) жовтня 1899 р.).

135. До В. М. ГНАТЮКА

30 січня (11 лютого) 1900 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 924).

Уперше надруковано у виданні: «Наукові записки Львівського державного університету ім. І. Франка». Т. 19. Вип. 1. Львів, 1951. С. 46.

136. До О. П. КОСАЧ (МАТЕРІ)

11 (23) лютого 1900 р. Петербург

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 197).

Уперше опубліковано скорочено в перекладі російською мовою у виданні: Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 211–213. Українською мовою повний текст уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 298–299.

603 Чириков Євген Миколайович (1864–1932)—російський прозаїк, драматург, публіцист; приятель С. Мержинського, на той час (до 1902 р.) проживав у Мінську й був співробітником журналу «Жизнь». Згодом із родиною мешкав у Москві, Петербурзі. 1920 р. емігрував за кордон, оселився у Празі.

137. До О. П. Косач (МАТЕРІ)

21 лютого (4 березня) 1900 р. Тарту

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 198). На вільному аркуші— короткий лист Михайла Косача, адресований матері (див.: Михайло Косач (Михайло Обачний). Твори. Переклади. Листи. Записи кобзарських дум/упоряд., автор біографії, коментарів та приміток Л. Мірошниченко. К.: Комора, 2017. С. 466).

Уперше опубліковано в перекладі російською мовою у виданні: Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 213–215. Українською мовою вперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 299–300.

604 ...сам редактор мені казав... — Протягом 1898–1901 рр. обов'язки редактора журналу «Жизнь» виконував Поссе Володимир Олександрович (1864–1940)—російський журналіст, видавець, громадський діяч, лікар за фахом.

605 Ігнат'єв Є. І. — редактор «Иллюстрированного сборника Киевского литературно-художественного общества» (1900).

606 ...хай почекає реферата про Гейне... — Ідеться про доповідь Лесі Українки до 100-річчя з дня народження Г. Гейне, вечір пам'яті якого проходив у Київському літературно-художньому товаристві 23 березня (5 квітня) 1900 р.

607 ...хай обмежиться віршами і «Струнами», нащо йому більше. — Вірші Лесі Українки та її оповідання «Голосні струни» у згаданому збірнику не публікувалися.

608 Бачила я в Петерб[урзі] подружжя Славинських... — Ідеться про Максима та Марію Славинських, які одружилися 30 червня 1899 р.

Славинська (з дому Сосчина) Марія Федорівна (1879–1958)—випускниця Петербурзьких бестужевських вищих жіночих курсів (історико-філологічний факультет), де за сумісництвом викладала М. Славинський, перекладачка, викладачка іноземних мов. Прислухала серію курсів із французької мови в паризькій Сорбонні.

З 1919 р. жила з чоловіком у Чехословаччині, де викладала французьку мову в Подебрадах та англійську в Українському вільному університеті в Празі.

609 Подружжя Кістяківських — Кістяківський Богдан (Федір) Олександрович (1868–1920), правознавець (навчався в Дерптському університеті, товаришував з Михайлом Косачем), соціолог, громадський діяч, згодом доктор державного права, професор, один із організаторів Академії наук України, та його дружина — Марія Беренштам.

Беренштам (в одруженні Кістяківська) Марія Вільямівна (1869–1932) — педагогиня, публіцистка, діячка українського жіночого руху; написала спогади про батька, українського громадського діяча й публіциста Вільяма Беренштама.

610 Карташевські — волинські приятелі Косачів. Після смерті чоловіка, що був головою Ковельського з'їзду мирових посередників, Карташевська Марія Миколаївна з дітьми жила в Житомирі, згодом переїхала в Петербург. Навчаючись у столиці Російської імперії, Ольга та Ізидора Косач часто бували у них.

611 Френкелі — рідні брати, приятелі старших дітей Косачів.

Френкель Захар Григорович (1869–1970) — лікар за фахом, близький товариш Михайла Косача. Упродовж 1896–1901 рр. працював санітарним лікарем Петербурзького губернського земства, 1 (13) листопада 1898 р. одружився з Полтавцевою Любов'ю Карпівною (1870–1948). У спогадах зазначив, що бачив Леся Українку раз у житті, коли навідався на хутір її бабусі Є. Драгоманової (див.: Френкель З. З спогадів про роки студентського життя в Дерпті (1890–1895). Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 3. С. 356). Не міг також на той час бути в Петербурзі й Сергій Френкель, адже його зустріч із поетесою після довгої розлуки відбулася лише на Великдень 1900 р. в Києві (див.: Українка Леся. Лист до О. П. Косач (сестри) від 14–15 (26–27) квітня 1900 р.). Можливо, письменниця в Петербурзі зустрічала Френкеля Якова Григоровича (1861–1936) і когось із його сестер.

612 Цвітковський Юрій Юрійович (1843–1913) — педагог, член Старої Громади, один із засновників Південно-Західного відділу Російського географічного товариства. Працював викладачем Володимирського кадетського корпусу у Києві, через українофільські погляди змушений був піти у відставку. Був редактором газети «Киевский телеграф». Після розгортання репресій проти українофілів, виходу Емського указу 1876 р., закриття

Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, виїхав з України; родич Л. М. Драгоманові.

613 Слостіон Опанас Георгійович (1855–1933) — український художник, графік, архітектор, етнограф, педагог, засновник Миргородського краєзнавчого музею. 1908 р. надав Лесі Українці та К. Квітці власний фонограф для документування кобзарського мистецтва та допомагав Ф. Колессі записувати думи і пісні.

614 Струве Петро Бернгардович (1870–1944) — російський громадсько-політичний діяч, економіст, публіцист, історик, філософ, редагував російські журнали «Новое слово» (1897), «Начало» (1899), «Русская мысль» (1905–1907), 1900 р. був співробітником часопису «Жизнь»; згодом емігрував, репресований владою Третього Райху.

615 ...угризається совістю, що дорого коштує платити за інтернат... — Проживання студентки медичного інституту в гуртожитку 1901 р. коштувало 300 рублів на рік, у цю суму включалася плата за приміщення з опаленням, служницю, прання білизни, сніданки та обіди впродовж навчального року.

616 ...я ж таки думаю про вечер... — Тобто вечір з нагоди 100-річчя з дня народження Г. Гейне.

617 Домберг — пагорб Тоомемягі в Тарту («Домська гора»), на якому поряд із руїнами стародавнього собору розташовано бібліотеку місцевого університету й розбито парк.

618 Водив мене Міша вже на Домберг, в бібліотеку... — У бібліотеці Дерптського університету в книзі почесних відвідувачів, яка збереглася до наших днів, Леся Українка залишила запис: «Лариса Косач».

138. До О. П. Косач (сестри)

1 (13) березня 1900 р. Тарту

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 298).

Уперше опубліковано скорочено в перекладі російською мовою у виданні: Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 215–216. Українською мовою повний текст уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 301–302.

619 Спасибі за пересилку коректури... — Ідеться про коректуру окремої книжки перекладів з Г. Гейне, яку надіслав В. Гнатюк.

620 ...цілий день бігав та гроші збирав... — Михайло Косач, на прохання сестри Ольги, займався збором коштів серед громадськості для допомоги студенткам-медикам із бідних родин.

621 Імочка пише тобі листа. — На чистому аркуші олівцем обмалювано праву руку дитини, підпис — «імочка» (очевидно, зроблено за допомогою Лесі Українки), нижче — багато закарлючок.

622 Бах Йоганн Себастьян (1685–1750) — відомий німецький композитор, один із творців світової музичної класики.

623 Гендель Георг Фрідріх (1685–1759) — німецький та англійський композитор, органіст, майстер опери.

624 ...попала я тут на роковини Шевченка... — Ідеться про вечір пам'яті Т. Шевченка, організований студентством Юр'єва (Дерпта) 26 лютого (10 березня) 1900 р.

625 Бачила «Орестіада»... — Ідеться про Остроградського Ореста Івановича (1868–1915) — правознавця, професора фінансового права Дерптського університету (1895–1913); родича М. Лисенка, одного з найближчих друзів Михайла Косача.

626 Срезневський Борис Ізмаїлович (1857–1934) — російський та український метеоролог, професор, організатор метеорологічної служби в Україні, дійсний член АН УРСР (з 1920 р.), директор Київської метеорологічної обсерваторії (1919–1934). На той час викладав фізичну географію й метеорологію в Дерптському університеті, був деканом М. Косача.

627 Трансвааль — незалежна держава в Африці, завойована Великою Британією в 1899–1902 рр.

628 Хоч би вже та війна кінчалась... — Друга англо-бурська війна 1899–1902 рр.

139. До В. М. ГНАТЮКА

4 (16) березня 1900 р. Рига

Подається за автографом (ЛННБ. Ф. 34. Од. зб. 566. Арк. 7–8).

Уперше надруковано у виданні: Вітчизна. 1964. № 11. С. 175–176.

629 ...чому при «Атта Тролі» нема Гейнової передмови, що я переклала для цього видання? — Уперше Українчин переклад поеми «Атта Троль» у «ЛНВ» було надруковано без передмови Г. Гейне, 1903 р. вийшов окремою книгою разом із перекладами М. Славинського. Леся Українка внесла в текст другого видання деякі мовно-стилістичні правки та додала в коректуру раніше перекладену передмову: Генріх Гейне. Атта Троль. Раткліф. Балади. Переклади Лесі Українки і Максима Славинського. Видання редакції «ЛНВ». Львів, 1903, с. I–VI, 1–88, з передмовою.

140. До В. О. Поссе

Після 28 березня (9 квітня) 1900 р. Київ

Подається за фотокопією автографа (ІЛ. Ф.2. Од. зб.1597). Автограф листа зберігається в Російському державному архіві соціально-політичної історії, м. Москва (Ф.170. Оп.1. Од. зб.2. Арк.11–12). Лист без початку. Друкується мовою оригіналу.

Датується орієнтовно — лист написано після повернення до Києва з подорожі Мінськ-Петербург-Юр'єв-Рига-Мінськ (згадка в листі Лесі Українки до сестри Ольги Косач від 29 березня, 1 квітня (10, 13 квітня) 1900 р. про те, що від початку подорожі нікому не писала до вчорашнього дня).

Уперше надруковано у виданні: «Вопросы литературы». 1975. №1 С. 315–316.

630 Две мои, уже известные Вам, статьи... — Ідеться про статті «Два направления в новейшей итальянской литературе» та «Малорусские писатели на Буковине».

631 ...часть отложу на более отдаленное время. — Протягом січня — лютого 1901 р., доглядаючи в Мінську С. Мержинського, Леся Українка писала статтю про народовський напрям у німецькій літературі, проте, очевидно, роботу так і не завершила.

632 ...какая судьба постигла переводы из О. Кобылянской, приложенные к моей статье о буковинских писателях? — Переклади творів О. Кобылянської, які зробила Ольга Косач (сестра Лесі Українки), було опубліковано в журналі «Жизнь» разом зі статтею «Малорусские писатели на Буковине» (1900. № 9. С.132–142), пізніше потрапив до друку лише переклад оповідання «Valse mélancolique» (1900. №12).

141. До О. П. Косач (сестри)

29 березня, 1 квітня (10, 13 квітня) 1900 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф.2. Од. зб.299).

Уперше опубліковано скорочено в перекладі російською мовою у виданні: Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т.3. С.218–219. Українською мовою повний текст уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т.5. С.302–304.

633 Вечер той одібрав у мене масу часу і енергії... — Ідеться про вечір із нагоди 100-річчя з дня народження Г. Гейне.

634 Гольденвейзер — очевидно, член Київського літературно-артистичного товариства з родини Гольденвейзерів, яка була відомою в Російській імперії завдяки успішним юристам, економістам, музикантам, ученим.

635 Малює тепер з мене один галичанин портрета... — Згадується Труш Іван Іванович (1869–1941) — відомий український живописець-імпресіоніст (понад 6000 робіт), критик, організатор мистецького життя в Галичині, культурно-громадський діяч; від 1898 р. проживав у Львові, де на замовлення НТШ виконував різні мистецькі роботи, зокрема й портрети І. Франка, В. Стефаника, П. Житецького, М. Драгоманова, М. Лисенка, Лесі Українки (останній нині зберігається у Львівському музеї українського мистецтва); чоловік Аріадни Михайлівни Драгоманової.

636 ...сидить він аж у новому музею на Александровській вулиці... — Ідеться про Київський міський музей, заснований 1899 р. і відкритий з нагоди початку роботи XI Всеросійського археологічного з'їзду; нині — Національний художній музей України (вул. М. Грушевського, 6).

637 «Боротьба за існування» (1889) — драма французького письменника Альфонса Доде (1840–1897).

142. До О. П. Косач (сестри)

14–15 (26–27) квітня 1900 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 300).

Уперше надруковано з купюрою у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 304–307. Повний текст уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Зібр. творів у 12 т. Т. 11. С. 176–180.

638 ...приїздив Френкель і Серг[і́й] Конст[антинович]... — Ідеться про Сергія Френкеля та Сергія Мержинського.

639 ...Пол[і́на] Ізр[аї́лівна], що якраз попала случайно до мене за лікаря, дуже радить поїхати цього року в Крим... — Ідеться про П. І. Гіберман.

640 Тут таки устроять спектакль на вашу користь... — Тобто на користь студенток-медиків із бідних сімей.

641 ...хотіли ставити «Одинокі люди»... — Ідеться про сімейну драму Г. Гауптмана «Самотні люди» (1891).

143. До В. М. ГНАТЮКА

18 (30) травня 1900 р. Гадяч

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 925).

Уперше надруковано у виданні: «Наукові записки Львівського державного університету ім. І. Франка». Т. 19. Вип. 1. Львів, 1951. С. 47–48.

642 Посилаю оце для «Вістника» два свої віршики... — Ідеться про «Єврейські мелодії» («Як Ізраїль діставсь ворогам у полон...», «Єреміє, зловісний пророче в залізнім ярмі»), опубліковані згодом у «ЛНВ» (1900. Т. II. Кн. 8. С. 122–123).

643 Метерлінк Моріс Полідор Марі Бернар (1862–1949) — бельгійський письменник, один із основоположників символізму в європейській драматургії, філософ, лауреат Нобелівської премії з літератури (1911), автор відомої драми «Синій птах» (1908).

644 ...пришлю свій переклад одноактової драми Метерлінка «L'intruse» — Згадується переклад драми М. Метерлінка «Непрохана» (1891) (у Лесі Українки «Неминуча»: «ЛНВ». 1900. Т. XI. Кн. 9. С. 344–358). В архіві Лариси Косач зберігся також неопублікований за її життя переклад філософського есею М. Метерлінка «Оливне гілля» (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 908; Леся Українка. Публікації. Статті. Дослідження. К., 1984. С. 5–15).

144. До О. П. КОСАЧ (СЕСТРИ)

25 травня (6 червня) 1900 р. Гадяч, Зелений Гай

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 301).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Зібр. творів у 12 т. Т. II. С. 181.

645 Поздоровляю тебе з твоїми роковинами... — Ольга Косач-Кривинюк народилася 26 травня (7 червня) 1877 р.

145. До О. П. КОСАЧ (СЕСТРИ)

2 (14) вересня 1900 р. Гадяч, Зелений Гай

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 302).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 308.

646 Еліасберг Сергій Савелійович — лікар і товариш С. К. Мержинського, із яким Леся Українка познайомилася в Мінську і з якого

взяла обіцянку написати їй у разі погіршення стану здоров'я приятеля.

146. До О. П. Косач (сестри)

18 (30) вересня 1900 р. Мінськ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 303).

Уперше опубліковано в перекладі російською мовою у виданні: *Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 218–219. Українською мовою текст уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 308–309.*

647 Купер'ян — герой народної жартівливої пісні «Нехай же нас Бог рятує...» («Пісні про Купер'яна»), який завжди себе та інших тішить словами «Якось-то буде!».

147. До М. І. Павлика

5 (17) жовтня 1900 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 356).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 309–310.*

648 ...один добродій, рос[ійський] кореспондент, напише Вам з Берліна... — У грудні 1900 р. В. Водовозов, який на той час був у Берліні, звернувся в цій справі до М. Павлика з посиланням на прохання Лесі Українки (див.: Мороз М. *Літопис життя та творчості Лесі Українки*. С. 277).

649 «І все-таки вона крутиться!» — слова італійського астронома й фізика Галілео ді Вінченцо Бонаюті де Галілея (1564–1642), виголошені після вимушеного зречення від теорії М. Коперника про рух Землі навколо Сонця.

650 ...оповідання Мартовича, якщо вони вже вийшли... — Ідеться про збірку оповідань «Нечитальник» українського письменника Лесі Мартовича (1871–1916), видану Українсько-руською видавничою спілкою 1900 р.

651 Бердяева (з дому Гродська) Олена Григорівна (1866 — після 1919) — російська письменниця, перекладачка; дружина С. О. Бердяева, знайома Лесі Українки. У 1890–1893 рр. подружжя Бердяєвих редагувало і видавало в Києві часопис «По морю і суші».

652 ...мій великий жаль з powodu лиха в його родині... — Улітку 1900 р. дружину І. Франка вдало прооперували, однак хвороба погіршила її психічний стан і спричинила подальші нервові розлади.

148. До О. П. Косач (сестри)

5 (17) жовтня 1900 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 304).

Уперше опубліковано скорочено в перекладі російською мовою у виданні: Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 220. Повний текст українською мовою вперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 310–313.

653 ...занята, «до умопомрачения», аж от букви пропускаю. — В автографі адресантка пропустила, а згодом додала першу букву «а» в слові «занята».

654 Чі могли б ще й тепер ті 150 р. ділу допомогти? — Зважаючи на те, що після арешту й заслання М. Кривинюку було заборонено навчатись у вищих закладах Російської імперії, а здобуття освіти за кордоном потребувало чималих коштів, Леся Українка запропонувала йому свою фінансову допомогу — позику.

655 Оце напишу до одної кримської меценатки... — Імовірно, ідеться про В. І. Токмакову. Від 1885 р., коли її родина оселилася в маєтку Олеїз біля Ялти, Токмакови облаштували в сусідньому селищі Корейз Народний дім із бібліотекою-читальнею, організували хор й оркестр, побудували за власний кошт двоповерхову школу на 50 дітей, невеликий медичний комплекс із лікарнею, пологовим відділенням, будинком для лікарів, інфекційним бароком. Після смерті чоловіка І. Ф. Токмакова передала ці приміщення у власність земству, однак продовжувала опікуватись ними. У різні роки на дачі Токмакових «Нора» жили І. Бунін, В. Короленко, М. Горький, Ф. Шаляпін. У Лесі Українки залишилося приємне враження від спілкування з В. Токмаковою.

656 ...на цілковите написання статті маю тільки три тижні перед собою! — Ідеться про статтю «Новые перспективы и старые тени («Новая женщина» западноевропейской беллетристики)», опубліковану в журналі «Жизнь» (1900. № 12. С. 196–213).

657 Приїхала Маня з уссурійського краю. — Згадується Биковська (в одруженні Беляева) Марія Михайлівна (1871–1930-ті) — донька

луцького нотаріуса Михайла Андрійовича Биковського, учителька за фахом, приятелька Лесі Українки з 1879 р., яка певний час проживала в Китаї. На згадку про Китай подруга привезла у подарунок письменниці ніж зі слонової кістки, інкрустованої перламутром, для розрізування сторінок книг. М. Биковська-Беляева листувалася й із іншими членами родини, зокрема збереглося кілька її листів до Михайла Косача, Олени Пчілки.

149. До О. П. Косач (сестри)

19 (31) жовтня 1900 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 305).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 313–315.

658 ...Євг. увесь сей академічний рік (а не тільки до календарного нов[ого] року) не буде в стані помагати йому. — Очевидно, ідеться про когось із рідних М. Кривинюка.

150. До В. О. Поссе

29 жовтня (10 листопада) 1900 р. Київ

Подається за фотокопією автографа (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1598). Автограф листа зберігається в Російському державному архіві соціально-політичної історії, м. Москва (Ф. 170. Оп. 1. Од. зб. 2. Арк. 7–8). Друкується мовою оригіналу.

Уперше надруковано у виданні: «Вопросы литературы». 1975. № 1. С. 316–317.

659 Тема статті: «новая женщина» во французской литературе с параллелями из других литератур (немецкой, английской и скандинавской). — Ідеться про статтю «Новые перспективы и старые тени («Новая женщина» западноевропейской беллетристики)».

660 Гуревич Любов Яківна (1866–1940) — російська письменниця, журналістка, театральна та літературна критикиня, перекладачка, публіцистка, громадська діячка; на той час співпрацювала з редакцією «Жизни» (відділ «Новости иностранной литературы»).

661 ...драма Ибсена... — Імовірно, згадується драма «Ляльковий дім, або Нора» Г. Ібсена.

662 Следующая моя статья будет о польской литературе... — Ідеться про статтю Лесі Українки «Заметки о новейшей польской литературе» («Жизнь». 1901. № 1. С. 103–123).

151. До О. П. Косач (сестри)

14 (26) листопада 1900 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 306).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 315–316.

663 Давос — курортне містечко в східній Швейцарії з мікрокліматом високогірної долини, корисним для хворих на легеневі захворювання; нині — відомий гірськолижний курорт та місце проведення Всесвітнього економічного форуму.

152. До О. Ю. Кобилянської

14 (26) листопада 1900 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 875).

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 1. С. 94–97.

664 Цитра — негроміздкий і порівняно дешевий струнний щипковий інструмент, що видає ясний і приємний, але темброво однорідний звук; у середині XIX ст. у багатьох сім'ях Галичини успішно заміняв фортепіано.

665 Розсердив мене «Вістник», поробивши з моєї статті цитати тільки про Стефаника... — Ідеться про невеликі уривки зі статті «Малорусские писатели на Буковине», опубліковані в «ЛНВ» в рубриці «Хроніка і бібліографія» (1900. Т. 12. Кн. 11. С. 127–128).

666 «Під голим небом» (1900) — нарис О. Кобилянської, який Косачі, очевидно, прочитали в свіжому номері «ЛНВ» (1900. Т. 11. Кн. 9. С. 255–267).

667 ...мені прислала відбитки моїх «Буковинців»... — Ідеться про відбитки статті «Малорусские писатели на Буковине» («Жизнь». 1900. № 9).

668 ...оригінал її «Соловьиной песни», що Ви перекладали для нім[ецького] збірника... — Згадується оповідання Олени Пчілки «Соловийовий спів» (1889) і його переклад німецькою мовою, який зробила О. Кобилянська для збірника Л. Якововського «Die Gesellschaft».

153. До О. П. Косач (сестри)

5 (17) грудня 1900 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 307).

Уперше опубліковано в перекладі російською мовою у виданні: Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 224. Українською мовою текст уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 318.

154. До В. О. Поссе

9 (21) грудня 1900 р. Київ

Подається за фотокопією автографа (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1599). Автограф листа зберігається в Російському державному архіві соціально-політичної історії, м. Москва (Ф. 170. Оп. 1. Од. зб. 2. Арк. 9–10). Друкується мовою оригіналу.

Уперше надруковано у виданні: «Вопросы литературы». 1975. № 1. С. 317–319.

669 Спасович Володимир Данилович (1829–1906) — російський публіцист, літературознавець, юрист за фахом; автор нарисів з історії польської літератури, що ввійшов до 2-го видання книги О. М. Пипіна «Історія слов'янських літератур» (1879–1881).

670 ...решилась послати Вам теперь один перевод небольшої, но очень типичной вещи Ст. Пшибышевского... — В архіві журналу «Жизнь» зберігся автограф перекладу «Апострофа к Королю-Духу на пороге нового столетия: поэма в прозе Станислава Пшибышевского памяти Юлиуша Словацкого» з підписом «М. К.» (імовірно, Михайло Кривинюк), правки та примітки зроблено рукою Лесі Українки.

Пшибышевський Станіслав Фелікс (1868–1927) — польський письменник, перекладач, журналіст, один із головних представників епохи «Молодої Польщі»; на той час був лідером краківської богемії й одним із найавторитетніших її представників кінця XIX — початку XX ст.

671 ...мой автограф на юбилейном подарке Михайловскому... — Ідеться про подарунок з нагоди 40-річчя літературної діяльності Михайловського Миколи Костянтиновича (1842–1904) — російського публіциста, соціолога, літературного критика, одного з теоретиків російського народництва, редактора журналів «Отечественные записки» та «Русское богатство».

155. До О. Ю. Кобилянської

14, 21 грудня 1900 р. (26 грудня 1900 р., 2 січня 1901 р.). Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 876).

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 1. С. 97–100.

672 ...Ви мені смутну новину написали про Якововського! — О. Кобилянська сповістила Лесю Українку про смерть Л. Якововського, який помер від ускладнень після менінгіту 19 листопада (2 грудня) 1900 р.

673 ...треба буде щось написати про нього до «Жизни»... — Згодом Леся Українка переклала російською мовою два оповідання Л. Якововського («Духи», «Как я раз боженьку забыл») і написала коротку передмову до перекладів, однак через заборону журналу «Жизнь» у червні 1901 р. ці матеріали так і не було опубліковано.

674 ...про долю того нещасливого збірника укр[аїнських] новель у Дрездні... — Ідеться про німецькомовний збірник новел І. Франка, Лесі Українки, О. Маковея, Л. Мартовича, О. Кобилянської та інших, який мав намір видати Л. Якововський. Після його смерті твори в перекладі О. Кобилянської було надруковано в журналі «Ruthenische Revue» (1903).

675 Оце хочу зладити видання своїх віршів таки тут, на Україні... — Намір видати збірку поезій в Києві Леся Українка зреалізувала лише 1904 р., коли вийшла «просіяна крізь цензурне сито» книга «На крилах пісень».

676 я поет тільки за кордоном, а на Україні — російський журналіст. — Через заборону друкованого українського слова та цензуру в Російській імперії дві перші збірки поезій Лесі Українки («На крилах пісень» та «Думи і мрії») вийшли невеликими тиражами у Львові, тоді як для пересічного читача Наддніпрянської України ім'я поетеси нерідко більше асоціювалося з її критичними статтями в різних виданнях.

677 Чи там вже вийшло мое «Над морем»? — Оповідання Лесі Українки «Над морем» уперше було опубліковано в «ЛНВ» 1901 р. (Т. 13. Кн. 1–2. С. 18–33; 151–168).

678 ...справи д[обродія] Стефаника так зле стоять... — Ідеться про В. Стефаника, який через матеріальну скруту та втрату

зацікавленості медициною покинув навчання в Ягеллонському університеті (Краків).

679 Яюсь була на новій драмі Кропивницького «Зайдиголова»... — Ідеться про постановку трупю М. Кропивницького під керівництвом П. Саксаганського і М. Садовського за участі М. Заньковецької драми М. Кропивницького «Зайдиголова». Вистава відбулася в бенефіс автора п'єси 15 (27) грудня 1900 р.

680 Жаль мене гризе за український театр. — Леся Українка пропагувала європейські тенденції розвитку театру й нерідко критикувала репертуар українських труп через його перенасичення побутовими п'єсами. Свої погляди щодо українського театру письменниця висловила у статті «[Про театр]» («Радянське літературознавство». 1965. №10. С. 68–69), автограф розвідки без заголовка і закінчення зберігається в Музеї Лесі Українки в Києві.

681 Був у неділю оце вечер Старицького в Літер[атурно]-арт[истичному] товаристві... — Згаданий літературно-музичний вечір, який влаштував М. П. Старицький за участі М. Кропивницького, М. М. Старицької та хору М. Лисенка, відбувся 19 грудня 1900 р. (за ст. ст.).

682 Тіна ді Лоренцо (1872–1930) — італійська актриса театру та німого кіно.

683 «Дама з камеліями» — п'єса французького письменника Олександра Дюма-сина (1824–1895). Згадана постановка за участі Тіни ді Лоренцо відбулася 28 жовтня (10 листопада) 1900 р. у театрі Соловцова.

684 ...чі до речі тут згадувати про «декадентську» повість Лев[ицького]... — Ідеться про сатиричну повість-пародію І. С. Нечуя-Левицького «Без пуття (Оповідання по-декадентському)» («ЛНВ». 1900. Т. II–12).

685 ...вишліть мені нову книжечку Стефаника і ту брошуру Франка... — Ідеться про другу збірку новел В. Стефаника «Камінний хрест. Студії і образки» (Львів, 1900) та статтю І. Франка «Русько-українська література», приурочену до 100-річчя виходу в світ «Енеїди» І. Котляревського (Чернівці, 1898).

686 ...маю тему «Нова соціальна драма»... — Ідеться про статтю «Новейшая общественная драма», її україномовний автограф під назвою «Європейська соціальна драма в кінці XIX ст.» зберігся лише частково (без закінчення).

156. До О. Ю. Кобилянської

9 (22) січня 1901 р. Мінськ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 877).

Датовано за поштовим штемпелем рекомендованого листа— Мінськ, 09.01.1901. У ХХ ст. різниця між юліанським та григоріанським календарями становила 13 днів.

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 1. С. 100–101.

687 Спішуся Вам скоріше відповісти на Ваше питання... — О. Кобилянська цікавилася можливістю публікації повісті «Земля» в журналі «Киевская старина».

688 Чого я тут, про се напишу згодом. — 7 (20) січня 1901 р., отримавши лист від лікаря С. Еліасберга про раптове погіршення стану здоров'я С. Мержинського, Леся Українка терміново приїхала до Мінська.

157. До БАТЬКІВ

15 (28) січня 1901 р. Мінськ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 101).

Уперше опубліковано в перекладі російською мовою у виданні: Леся Украинка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 225–228. Українською мовою текст уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 10 т. Т. 10. Листи, 1901–1913. К.: Дніпро, 1965. С. 7–10 (далі посилання на це видання подається за формою: Українка Леся. Твори в 10 т. Т. 10).

689 ...мое лихо... — Ідеться про загострення хвороби С. Мержинського.

690 Гран, ґран (від лат. *granum* — зерно, крупинка) — застаріла одиниця маси на основі ваги середнього ячмінного зерна; використовували в аптекарській практиці до введення метричних мір: 1 гран — 62,2 мг.

691 ...спішилась кінчати свою статтю... — Ідеться про статтю «Новейшая общественная драма», яка була прийнята до друку, однак залишилася не опублікованою, імовірно, через заборону цензури.

692 ...чи не озивався там «Брокгауз»? — Працюючи над критичними статтями, Леся Українка не раз замовляла потрібну літературу за кордоном, зокрема користувалася й послугами німецької

видавничої та книготорговельної фірми «Брокгауз», яку заснував 1805 р. в м. Амстердамі Ф. А. Брокгауз (1772–1823).

693 ...попросити у нього роман *Лебе...* — *Лебе* — скорочено від *Helebe*. Очевидно, ідеться про один із романів Гелени Белау — «*Rampgierbahnhof*» («Вокзал маневрів», 1896) або «*Halbtier*» («Полузверь», 1899).

Гелена (Елена, Елена) Белау (1859–1940) — німецька письменниця-феміністка, авторка відомих романів про становище жінки в суспільстві.

158. До О. Ю. Ковбилянської

16 (29) січня 1901 р. Мінськ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 878).

Уперше опубліковано в перекладі російською мовою у виданні: *Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 228–229*. Українською мовою текст уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 324–325*.

159. До А. Ю. Кримського

26 січня (8 лютого) 1901 р. Мінськ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 447).

Уперше опубліковано в перекладі російською мовою у виданні: *Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 229–231*. Українською мовою текст уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 325–326*.

694 Кримський Агатангел Юхимович (1871–1942) — відомий учений-філолог, славіст, сходознавець, перекладач, письменник, автор роману «*Андрій Лаговський*»; приятель Лесі Українки. На той час жив у Москві, у листі до В. Гнатюка від 19 вересня (2 жовтня) 1900 р. просив надіслати зі Львова на Політехнічний музей деякі книги, зокрема ще раз збірку Лесі Українки «*Думи і мрії*» (див.: *Леся Українка. Документи і матеріали. 1871–1970*. К.: Наукова думка, 1971. С. 148–149).

Політехнічний музей (Політех) — один із найстаріших музеїв Москви, створений 1872 р. за ініціативою «Общества любителей естествознания, антропологии и этнографии». Новозбудоване приміщення музею використовували не тільки для експозиції, у залах проводили безкоштовні народні читання, які були популярні серед населення.

695 Тов[аришка] Черняхівська мені нічого не казала, вернувши з Москви, про Ваше бажання... — Очевидно, А. Кримський під час зустрічі в Москві з Л. М. Старицькою-Черняхівською говорив їй про народні читання в Політехнічному музеї й можливість ознайомити читачів із новими творами Лесі Українки.

160. До В. Г. Крижанівської-Тучапської

29 січня (11 лютого) 1901 р. Мінськ

Подається за автографом, початок якого зберігається у Волинському краєзнавчому музеї (ВКМ. Інв. № ЛУ-30), кінець — у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 445).

Уперше опубліковано у виданні: Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 232–234.

Лист було надіслано разом із запискою, яку С. Мержинський надиктував Лесі Українці для В. Крижанівської-Тучапської та власноручно підписав олівцем:

«29.I.1901

Мой друг Вера Григорьевна, как видите, я пишу рукой другого человека, а именно Л[арисы] П[етровны], которая в опасное и тяжелое для меня время не оставила меня и неотлучно проводит время у моей постели. Лично я так ослаб после шестимесячного лежания, при высокой температуре, неоставляющей меня и теперь, что в данный момент почти не могу слова начертать. Месяца три тому назад я лишился окончательно голоса, и хотя врачи говорят о излечении, но ведь это их profession de foi: поживем, увидим. Меня преследует какая-то неудача в переписке с Вами. Вашего большого письма, о котором Вы пишете в письме при карточке, я до сих пор не получил. В сентябре я Вам писал, но также не получил ответа. Доходили до меня слухи, что Вы мне писали, — ничего не получил! Выражаясь Вашим же символическим языком, я могу сказать, что розы дружеского отношения к Вам никогда у меня не увядали, а потому им нечего воскресать. Очень хотел бы, чтобы Вы не замедлили ответом на мое письмо.

Дружески жму Вашу руку.

Сер[гей] Мерж[инский]

P. S. Мой поклон Павлу Лукичу».

⁶⁹⁶ Крижанівська (в одруженні Тучапська) Віра Григорівна (1866—[після 1941])—перекладачка, педагогиня, активна учасниця соціал-демократичного руху в Україні, приятелька С. Мержинського; на той час мешкала у Вологодській губернії, де відбував заслання її чоловік—Тучапський Павло Лукич.

⁶⁹⁷ ...его отец...—Згадується Мержинський Костянтин Васильович.

161. До О. Ю. Ковилянської

29 січня (11 лютого) 1901 р. Мінськ

Подається за автографом (ІЛ. Ф.14. Од. зб.879).

Уперше опубліковано скорочено в перекладі російською мовою у виданні: Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т.3. С.231–232. Українською мовою повний текст уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т.5. С.328–329.

⁶⁹⁸ Не давайте свого товариша на поталу недузі!—Імовірно, ідеться про Осипа Степановича Маковея, який був близьким приятелем О. Ковилянської.

162. До В. О. Поссе

14 (27) лютого 1901 р. Мінськ

Подається за автографом (ІЛ. Ф.2. Од. зб.1420). Невелику частину 3–4 арк. зверху відірвано. Імовірний текст подано у квадратних дужках.

Уперше надруковано у виданні: «Вісник АН УРСР». 1954. №6. С.23.

⁶⁹⁹ Матерьялов я набрала с собою сюда на две статьи вперед...—Очевидно, згадуються статті про народництво в німецькій літературі та про драму Г. Гауптмана «Міхаель Крамер».

163. До В. Г. Крижанівської-Тучапської

19 лютого (4 березня) 1901 р. Мінськ

Подається за автографом, який зберігається у Волинському краєзнавчому музеї (ВКМ. Інв. №ЛУ-31).

Уперше опубліковано у виданні: Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т.3. С.234–237.

164. До О. П. Косач (матері)

22 лютого (7 березня) 1901 р. Мінськ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 199).

Датується за поштовим штемпелем — Мінськ, 22.II.1901. У 12-томному виданні 1975–1979 рр., очевидно, помилково датовано 19 лютого (4 березня) 1901 р. (Українка Леся. Збір. творів у 12 т. Т. II. С. 215–216; 433).

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 3. С. 45.

700 Благаю тебе, не приїзди, ти тільки даремне надірвеш себе... — Ольга Косач у листі до свого нареченого М. Кривинюка від 23 лютого (8 березня) 1901 р. писала, що до Лесі Українки в Мінськ на допомогу хочуть їхати мама та К. Квітка (див.: Косач-Кривинюк. Хронологія життя і творчості. С. 530). Це перша згадка в листуванні Косачів про майбутнього чоловіка Лесі Українки (ідеться про листи, які збереглися).

Квітка Климент Васильович (1880–1953) — український учений, музикознавець, фольклорист, основоположник сучасної музично-фольклористичної педагогіки, автор багатьох наукових досліджень, юрист за фахом; чоловік Лесі Українки. Народився 23 січня (4 лютого) 1880 р., за словами К. Квітки, в м. Києві (офіційно в с. Хмелів (нині Роменський район Сумської області)). Рано втратив батька, з 5-ти років виховувався прийомними батьками — міщанами Карповими. Закінчив із золотою медаллю київську гімназію №5 (1897), паралельно навчався в Музичному училищі російського музичного товариства в Києві по класу роялю. Закінчив юридичний факультет Київського університету Св. Володимира (диплом I ступеня, 1902). 1907 р. офіційно одружився з Ларисою Петрівною Косач. Працював секретарем окружного суду в кількох містах Криму й Грузії, де мешкав разом із дружиною. У добу УНР, після смерті Лесі Українки, займав посаду секретаря етнографічної комісії музичного відділу Генерального Секретаріату освіти в Києві, працював завідувачем канцелярії секретаріату судових справ Української Центральної Ради, заступником міністра юстиції. Після гетьманського перевороту П. Скоропадського (1918) займався викладацькою діяльністю (Київський вищий музично-драматичний інститут ім. М. Лисенка) та науковою роботою (АН УРСР, Кабінет музичної етнографії). Був двічі заарештований (1933, 1934), відбував покарання в таборах ГУЛАГу.

Із 1933 р. працював у Московській консерваторії (професор, завідувач Кабінету народної музики). Помер 19 вересня 1953 р. в Москві. До останніх днів свого життя активно популяризував творчість Лесі Українки.

165. До О. Ю. Кобилянської

12 (25) березня 1901 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 880).

Датування листа за новим стилем виправлено (Леся Українка, очевидно, не врахувала, що різниця між григоріанським та юліанським календарями у ХХ столітті становила 13 днів).

Уперше опубліковано скорочено в перекладі російською мовою у виданні: Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 238. Українською мовою повний текст уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 333.

701 ...нещастя вже впало на мою голову. — С. Мержинський помер 3 (16) березня 1901 р., похований на Сторожевському (інша назва Переспинське) кладовищі в Мінську. 1937 р. цвинтар закрили, нині там збереглася лише незначна частина вцілілих пам'ятників.

702 ...маю там справу до Труша... — І. Труш на той час практикував написання портретів із фотознімків. Леся Українка хотіла замовити в нього портрет С. Мержинського зі світлин, які мала.

166. До О. П. Косач (сестри)

26 березня (8 квітня) 1901 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 308).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Зібр. творів у 12 т. Т. 11. С. 217–218.

703 ...старий Мержинський доставе йому місце, як обіцяв... — Тобто Костянтин Васильович Мержинський.

167. До О. П. Косач (сестри)

29 березня (11 квітня) 1901 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 309).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 334.

168. До Є. М. Чирикова

30 березня (12 квітня) 1901 р. Київ

Подається за фотокопією автографа (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1238). Автограф зберігається у Відділі рукописів Російської національної бібліотеки (м. Санкт-Петербург) (Ф. 248. Од. зб. 405).

Уперше опубліковано у виданні: Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 238–239.

704 Передайте мои поздравления милой Валентине Георгиевне... — Ідеться про Чирикову (з дому Григор'єву) Валентину Георгіївну (сценічний псевдонім Йолшина; 1875–1966) — дружину адресата. Закінчила Московську драматичну філармонію, працювала в редакції однієї з самарівських газет, згодом обрала кар'єру актриси. 1922 р. емігрувала за кордон, після смерті чоловіка оселилась у США.

705 ...малышей, с будущим собратом Нолличкой во главе, поцелуйте. — У подружжя Чирикових було п'ятеро дітей. Згадується найстарша — Чирикова Новелла Євгенівна (1894–1978), майбутня драматична актриса.

706 ...оно лучше было, что Вы в то ужасное время отсутствовали... — Ідеться про смерть і похорон С. Мержинського.

707 ...прошу Конст[антина] Вас[ильевича]... — Тобто К. В. Мержинського.

708 ...снимок с нашей группы... — Світлину, на якій зображена Леся Українка з родиною та С. К. Мержинським.

709 ...не может ли он возвратить мне рукопись забракованной статьи... — Ідеться про статтю Лесі Українки «Новейшая общественная драма». Отримавши рукопис, письменниця взялася за переклад і дала майбутній публікації заголовок «Європейська соціальна драма в кінці XIX ст.: (Критичний огляд)», сподіваючись надрукувати її в «ЛНВ». Уперше статтю опубліковано 1930 р. (див.: Українка Леся. Твори: [в 12 т.]/заг. ред. Якубського Б. К.: Книгоспілка, 1930. Т. 12: Статті. С. 207–213).

710 Крив[инюк] кланяется Вам всем... — В останні два тижні життя С. Мержинського поряд із Лесею Українкою в Мінську був М. Кривинюк, який приїхав туди, щоб підтримати письменницю й допомогти їй. Тоді ж М. Кривинюк познайомився з родиною Є. Чирикова.

711 ...особенно же своей невесте... — Очевидно, ідеться про одну з трьох донечок Є. Чирикова, яку М. Кривинюк у Мінську, жартуючи, називав своєю нареченою.

712 ...просит елико возможно изменить внешние подробности известной Вам «темы»... — Очевидно, для своїх фейлетонів «Провинциальные картинки», які систематично публікував журнал «Жизнь», Є. М. Чириков використовував факти з розповідей власних знайомих, зокрема й М. В. Кривинюка.

169. До М. В. Кривинюка

9 (22) квітня 1901 р. Броди

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб. 9). Поштову листівку надіслано в Київ на ім'я Ольги Петрівни Косач (для М. Кривинюка).

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. С. 533.

713 Переїхала без інцидентів... — [8] (21) квітня 1901 р. Леся Українка виїхала з Києва на Буковину через Львів. Ідеться про успішний перетин російсько-австрійського кордону на митниці в Бродах (нині — районний центр Львівської обл.). Леся Українка написала М. Кривинюкові, щоб заспокоїти, адже везла з собою у Львів рукописи брошур, підготовлених до друку членами групи УСД.

Група УСД — група українських соціал-демократів, до складу якої належали: Леся Українка, І. Стешенко, М. Кривинюк, В. Крохмаль, М. Коцюбинський, М. Мережинський, П. Канівець, Б. Ратнер та інші. За час існування (1896–1905) її члени підготували до друку й опублікували серію брошур («Михайло Петрович Драгоманов (український емігрант)» (1897), «Програма соціал-демократії» (1897), «Про соціал-демократичну роботу серед українського селянства» (1907), «Оцінка “Нарису програми української соціалістичної партії”» (1901), «Хто з чого живе?» (1901) тощо) та відозв, серед найактивніших авторів та редакторів — Леся Українка, одна з лідерів і співзасновників групи.

170. До О. П. Косач (матері)

9 (22) квітня 1901 р. Львів

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 200).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. *Твори в 5 т.* Т. 5. С. 336.

714 «Урядження» п. Труша мені подобається... — Ідеться про художню майстерню І. Труша, на той час розташовану в готелі

Англійському за адресою: м. Львів, вул. Кароля Людвіка, 25 (нині — пр. Свободи).

171. До М. В. Кривинюка

15 (28) квітня 1901 р. Чернівці

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-LU1. Од. зб. 10).

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. С. 533.

175 Мої вірші всі прийняті, і хутко, певне, побачите їх в друку... — Пишучи листи в Київ однодумцям із табору УСД, зокрема М. Кривинюку, Леся Українка користувалася завчасно обумовленими словами-символами, аби не наражати на небезпеку адресатів та себе. Розшифрувати їх нині надзвичайно складно, проте однозначно можна сказати, що в таких посланнях словосполучення «мої вірші» (трапляється часто і чітко простежується в контексті) означало «наші матеріали». Очевидно, у листі до М. Кривинюка йдеться про матеріали брошур соціал-демократичного змісту, які Леся Українка передала для друку в Львові Миколі Ганкевичу.

Ганкевич Микола Юліанович (1869 (згідно з деякими джерелами 1867) — 1931) — прихильник радикального руху в Галичині, згодом перший голова і засновник УСДП (1899), згодом перший голова і засновник УСДП (1899), член Української національної ради (1918); на той час журналіст і відповідальний редактор газети «Воля».

«Воля» — офіційний друкований орган УСДП, виходив упродовж 1900–1907 рр., допоки його не замінило інше видання — «Земля і воля». У другій половині 1901 р. газета опублікувала статтю «Оцінка “Нарису програми української соціалістичної партії”», замість прізвища автора над заголовком стояли ініціали С. Д. Однак М. Ганкевичу незабаром довелося відмовитися від ідеї подальшого друку брошур серії: наступну публікацію Групи УСД (переклад праці Ш. Дикштейна «Хто з чого живе?») було конфісковано львівською прокуратурою. Окремою відбиткою переклад статті Ш. Дикштейна вийшов 1902 р. як видання РУП (Револьюційної української партії).

176 ...хай радується Ваша остріжська душа!.. — Імовірно, йдеться про те, що найбільше галичанам сподобалася брошура, автором чи перекладачем якої був М. Кривинюк, уродженець с. Гнійниця Острозького повіту Волинської губернії (нині — с. Поліське Ізяславського р-ну Хмельницької обл.).

172. До родини Косачів

15 (28) квітня 1901 р. Чернівці

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 102).

Уперше надруковано з купюрою у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 336–338. Повний текст уперше опубліковано у виданні: Леся Українка. Листи: 1898–1902/упоряд. В. А. Прокіп (Савчук). К.: Комора, 2017. С. 248–251.

717 Антоніна Федорівна — Трегубова (з дому Хоружинська) Антоніна Федорівна, рідна сестра О. Ф. Франко, знайома Косачів.

718 ...чоловікові її ... — Тобто І. Я. Франкові.

719 Житецький Павло Гнатович (1836(1837)–1911) — український учений-філолог, педагог, громадський діяч, член Старої Громади; член-кореспондент Петербурзької АН (1898), дійсний член НТШ (1903), доктор російської словесності (1908), автор багатьох шкільних підручників; приятель М. Драгоманова.

720 ...стаття проти нього була надрукована торік чи позаторік... — Ідеться про рецензію І. Франка на монографію П. Житецького «“Енеїда” І. Котляревського і найдавніший список її у зв'язку з оглядом малоруської літератури XVIII ст.» (1900), опубліковану в «Записках Наукового товариства імені Шевченка» 1900 р. (Т. 38).

721 Грушевська (з дому Вояківська) Марія-Іванна Сильвестрівна (1868–1948) — українська педагогиня, літературна критикиня, перекладачка; 1917 р. увійшла до складу Української Центральної Ради від просвітницьких організацій Києва, скарбник Українського національного театру; дружина М. С. Грушевського.

722 Про свої переклади з Гейне довідалась... — Очевидно, ідеться про видання другої книги творів Г. Гейне, що їх переклали Леся Українка та М. Славинський.

723 ...мала приємність бачити свій портрет, мальований в Києві... — Згадується портрет роботи І. Труша, виконаний на замовлення Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка.

724 Шухевич Володимир Осипович (1849–1915) — український учений-етнограф, педагог, публіцист, культурно-громадський діяч; засновник і редактор (1890–1895) журналу для дітей і молоді «Дзвінок», співробітник галицьких видань «Зоря», «Діло», «Руська читанка», «Учитель»; співзасновник та один із керівників багатьох громадських установ у Львові («Просвіта», «Руське (Українське) Педагогічне Товариство», «Руська Бесіда», «Боян», Музичне

Товариство ім. Лисенка), дійсний член НТШ; дід головнокомандувача УПА генерала Романа Шухевича.

725 Панна Ольга — Тобто О. Кобилянська.

726 Написав оце драму... — Очевидно, ідеться про драму «Палій», написану на основі однойменного оповідання В. Стефаника; текст не зберігся.

727 ...тут тепер трупа Гриневецького... — Ідеться про трупу професійного українського театру в Галичині «Руська бесіда». Після смерті режисера Гриневецького Івана Миколайовича (1850–1889) й відставки 1892 р. другого співдиректора Біберовича Івана (1854–1920) очільники колективу періодично змінювалися, за кілька років їх було понад 10 (окремо й зі співдиректорами): Юліян Винницький, Іван Гуляй, Стечинський–Підвисоцький–Ольховий, Стечинський, Лопатинський, Ольшанський, Ольшанський–Вороний, Касяненко, Ольшанський, Поліщук–Ольшанський, Лопатинський, Тембицький, Заячківський та ін. Недовго директором був і небіж І. М. Гриневецького — Іван Гриневецький-молодший (1862–1929) — театральний діяч, лікар за фахом, знайомий Лесі Українки з часів його студентства у Віденському університеті. Імовірно, трупа під його керівництвом і гастролювала в Чернівцях 1901 р.

728 ...багато розказував з своєї редакторської практики... — Протягом 1894–1899 рр. О. Маковей працював у редакціях багатьох видань, зокрема в газеті «Буковина», журналах «Зоря» та «ЛНВ».

729 Білінський — співак, давній знайомий Лесі Українки.

730 Івасюк Микола Іванович (1865–1937) — український художник, закінчив Віденську та Мюнхенську академії мистецтв, один із найкращих художників історичного жанру в Україні, організатор першої художньої школи в Чернівцях (1899); репресований 1937 р.

731 ...повість п. Ольги зовсім вже не така довга... — Ідеться про повість О. Кобилянської «Земля» (1901).

173. До М. В. Кривинюка

27 квітня (10 травня) 1901 р. Чернівці

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб. 11).

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. С. 534.

732 Статтю отримала... — Можливо, ідеться про одну з серії статей Групи УСД, яку мала редагувати Леся Українка.

174. До М. В. Кривинюка

28 квітня (11 травня) 1901 р. Чернівці

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб. 12).

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. С. 534–536.

173 ...у Львівський університет можна жінкам вступати на основі їх свідоцтв матури... — Ідеться про можливість Ольги Косач продовжувати студіювати медицину в Львові, де мав намір оселитися М. Кривинюк, щоб навчатись у Політехніці.

174 ...я знов можу рахувати на свою силу, коли діло йде про «братню поміч»... — Ідеться про фінансову позику М. Кривинюку для навчання за кордоном.

175 ...я не дуже-то щадила Вас свого часу... — Очевидно, Леся Українка згадує часи, коли М. Кривинюк був поруч із нею в Мінську біля хворого С. Мержинського та відразу після його смерті.

176 ...приймаюсь за статтю до «Жизни» (нову)... — Робота над статтею ««Михаэль Крамер» Последняя драма Г. Гауптмана» тривала до 4 (17) червня 1901 р., однак не була надрукована в «Жизни» через закриття журналу.

175. До О. П. Косач (сестри)

28 квітня (11 травня) 1901 р. Чернівці

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 310).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 339–341.

177 Мати її нагадує св[яту] Анну... — Ідеться про Кобилянську (із дому Вернер) Марію Йосипівну (померла 1906 р.) — спадкоємицю польсько-німецької сім'ї, родичку німецького письменника Вернера Фрідріха-Людвіга-Захарія (1768–1823); матір О. Кобилянської. Леся Українка в листах її часто називала Святою Анною.

178 ...батько, 75-літній патріарх... — Згадується Кобилянський Юліан Якович (1826–1912) — дрібний урядовець, виходець зі збіднілого шляхетського роду; батько О. Кобилянської.

179 ...остатні події в Росії зовсім збивають його з староруського тропу... — Очевидно, ідеться про демонстрації студентів найбільших вищих навчальних закладів Російської імперії, зокрема й київських, навесні 1901 р.

1740 Старший брат — Кобилянський Юліан Юліанович (1859–1922), український педагог, мовознавець-лексиколог, перекладач,

згодом укладач кількох українсько-німецько-латинських словників та автор низки підручників із класичних мов для українських гімназій.

741 Молодший брат — Кобилянський Володимир Юліанович (1877–1909), колишній голова студентського товариства «Союз». Закінчив юридичний факультет Чернівецького університету (1901), здобув звання доктора юриспруденції (1903), працював судовим практикантом у Чернівцях, де постійно жив разом із батьками та сестрою Ольгою.

742 «Союз» — перше українське студентське товариство в Чернівцях (1875–1922).

743 Євгенія Пігуляківна (татарчатко, чорна дитинка) — учителька, донька Пігуляка Юстина Григоровича (1845–1919), українського художника, викладача малювання у Вищій реальній школі, громадського діяча Буковини. Родина мешкала в будинку навпроти Кобилянських (м. Чернівці, вул. Новий Світ, 48 (нині — вул. Шевченка, 84)).

744 Кимполунз (Kimpolung, у перекладі з рум. Довге Поле, Довгопілля) — гірське містечко Південної Буковини, у якому протягом 1874–1889 рр. мешкала родина Кобилянських; нині — місто в повіті Сучава (Румунія).

745 ...чі прийняли б там повість п. Ольги... — Тобто повість О. Кобилянської «Земля».

176. До М. М. Коцюбинського

28 квітня (11 травня) 1901 р. Чернівці

Подається за автографом, який зберігається у Чернігівському літературно-меморіальному музеї-заповіднику Михайла Коцюбинського (А-2278).

Уперше надруковано у виданні: Зеров М. Листи Лесі Українки до Михайла Коцюбинського. «Україна». 1924. Кн. 1–2. С. 169.

746 Коцюбинський Михайло Михайлович (1864–1913) — український письменник, прозаїк-імпресіоніст, журналіст (газета «Волинь», Житомир); від 1898 р. мешкав у Чернігові, працював у міському статистичному бюро, був головою місцевої «Просвіти».

747 Чернявський Микола Федорович (1868–1938) — український письменник, перекладач, педагог, громадський діяч; брав участь у виданні альманахів «Дубове листя», «З потоку життя», «Перша ластівка»; розстріляний 1938 р. як український націоналіст.

748 ...запросини до участи в Вашому чернігівському збірнику... — Ідеться про підготовку до друку літературно-художнього збірника «Дубове листя. Альманах на згадку про П. О. Куліша» (упорядники — М. Чернявський, М. Коцюбинський, Б. Грінченко; Київ, 1903), у якому згодом було опубліковано кілька творів Лесі Українки — вірші-легенди «Сфінкс», «Ра-Менеїс» (під назвою «Єгипетські фантазії») та поему «Роберт Брюс, король шотландський».

749 ...переписування для того видання віршів моїх, що має таки вийти... — Ідеться про київське видання збірки вибраних поезій Лесі Українки «На крилах пісень» (1904).

750 Коцюбинська (із дому Дейша) Віра Устимівна (1863–1921) — випускниця вищих Бестужівських курсів у Петербурзі, членкиня української «Громади», вчителька, згодом засновниця першої української школи ім. Б. Грінченка в Чернігові; дружина М. Коцюбинського.

177. До М. П. Косача

28 квітня (11 травня) 1901 р. Чернівці

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 82). Поштова листівка із зображенням Кафедральної церкви та написом «Gruss aus Czernowitz» («Привітання з Чернівців»).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 342.

178. До П. А. Косача

8 (21) травня 1901 р. Чернівці

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 123).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 342–343.

751 ...звістка, що ти пишеш про мою редакцію... — Очевидно, ідеться про можливість закриття журналу «Жизнь».

752 Поки справа виясниться, то я не посилатиму ще нової статті... — Леся Українка все-таки надіслала свою статтю «Михаель Крамер». Последняя драма Г. Гауптмана», сподіваючись, що чутки про закриття журналу не підтвердяться.

753 Нізнер Сусанна — власниця пансіону в Кимполунзі, сестра лікаря Нізнера; його донька Мальвіна була подругою О. Кобилянської з юнацьких літ.

179. До О. Ю. Кобилянської

24 травня (6 червня) 1901 р. Кимполунг

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 882).

Датовано Лесею Українкою за григоріанським календарем (на збереженому конверті поштовий штампель — Чернівці, 8.VI.1901). Листи з Буковини поетеса в основному датувала за новим стилем.

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 1. С. 105–106.

754 Нехай хтось буде добрий... — У листах до О. Кобилянської Леся Українка називала себе і подругу «хтось», «хтосічок»: «хтось біленький» або «біленький» — Леся Українка, «хтось чорненький» або «чорненький» — О. Кобилянська.

755 Відколи хтось виїхав звідси... — О. Кобилянська повернулася у Чернівці 22 травня (4 червня) 1901 р.

756 Маґура (1175 м), Рунг (1129 м) — карпатські вершини біля Кимполунга, вкриті лісами.

757 Суха Долина — провалля між горами (7 км від Кимполунга).

758 Ревна (Ревно) — село поблизу Чернівців, у якому 11 (24) травня 1901 р. гостювали Леся Українка та О. Кобилянська, навідуючи старшу сестру Ольги — Урицьку (з дому Кобилянську) Євгенію Юліанівну (1861–1917); нині — с. Ревне Кіцманського р-ну Чернівецької обл.

180. До А. М. Драгоманової

25–26 травня (7–8 червня) 1901 р. Кимполунг

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1602).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Зібр. творів* у 12 т. Т. 11. С. 231–233.

759 Рарев — гірська вершина Карпат біля Кимполунга.

760 Чі не маєте яких гостей з-за границі? — Очевидно, ідеться про І. Труша, його приїзду в Київ чекала і Леся Українка.

761 ...Дора — enfi... — Леся Українка чекала звістки від Ізидори, бо 17–19 травня (30 травня — 1 червня) 1901 р. її наймолодша сестра складала іспити до гімназії.

181. До О. П. Косач (сестри)

27 травня (9 червня) 1901 р. Кимполунг

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 311).

Уперше опубліковано в перекладі російською мовою у виданні: Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 240–243. Українською мовою вперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 344–347.

762 ...на твоєму місці я б зважила вчинити так, як ти. — Ідеться про заручини Ольги Косач із М. Кривинюком, весілля мало відбутися влітку 1901 р. в Колодяжному.

763 ...ти досі мала репутацію взагалі щасливої (і «линовище» найшла!). — У родині Косачів Ольгу вважали щасливою: у дитинстві вона знайшла шкіру вилинялого вужа (линовище), що, за поліським повір'ям, має магічну силу приносити щастя тому, хто її розшукав.

764 ...чі хутко він має виїхати до Америки... — Леся Українка іноді жартувала зі слів М. Кривинюка щодо його поїздки в Америку, куди той колись збирався втікати через нібито байдужість до нього Ольги Косач.

765 ...се инакше вносить «трагедію» в родину! — Проблема громадянського шлюбу Ольги Косач на той час жваво обговорювалася в родині, однак більшість її членів категорично заперечували таку можливість.

766 Юрко — Тобто Тесленко-Приходько Юрій Петрович.

767 ...треба конечне (крайня пора!) покінчити деяку літературну роботу, давно занедбану... — Очевидно, ідеться про український переклад драми Г. Гауптмана «Ткачі», над яким поетеса працювала з перервами протягом 1899–1901 рр.

768 ...в початку іюля (ніяк не пізніше 1-го) буду в Колодяжному. — Позаяк весілля М. Кривинюка та Ольги Косач відклали, Леся Українка виїхала з Буковини до Києва лише 7 (20) вересня 1901 р.

769 ...«стіх найшов». — Ідеться про поезії, написані 25 травня (7 червня) 1901 р. й присвячені пам'яті С. Мержинського, — «Ти не хтів мене взять...», «Квіток, квіток, як можна більше квітів...», «Уста говорять: він навіки згинув!...».

770 Жорж Санд (справжнє прізвище Амандіна Аврора Люсіль Дюпен; 1804–1876) — відома французька письменниця та феміністка. В епістолярії Лесі Українки є згадка про незавершений переклад казки Жорж Санд «Рожева хмаринка» (лист до Михайла

Косача від 26–28 листопада (8–10 грудня) 1889 р.). Доля автографа невідома.

182. До М. В. Кривинюка

27 травня (9 червня) 1901 р. Кимполунг

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб.13).

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. С. 538–539.

771 Нема на часі кращої картки... — На листівці «Вітання з Буковини» зображено одну з церков румунської Буковини.

772 Я, знаєте, хутко навколо світа поїду... — Із дитинства Леся Українка мріяла здійснити подорож навколо світу, про що не раз писала в листах до рідних, але з часом усе більше сумно жартувала про це.

183. До В. Г. Крижанівської-Тучапської

28 травня (10 червня) 1901 р. Кимполунг

Подається за автографом, початок якого зберігається у Волинському краєзнавчому музеї (ВКМ. Інв. №ЛУ-33), кінець — у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (ІЛ. Ф.2. Од. зб.446).

Уперше опубліковано у виданні: *Леся Українка. Собр. соч. в 3 т.* Т.3. С.243–246.

773 ...портрет, который напишет для меня один художник... — Ідеться про портрет С. Мержинського, який мав написати І. Труш на замовлення Лесі Українки; своєї обіцянки художник не дотримав і згодом повернув світлина поетесі.

774 ...это было вообще последнее его письмо... — Ідеться про останній лист С. Мержинського В. Крижанівській-Тучапській, написаний рукою Лесі Українки (автограф зберігається у Волинському краєзнавчому музеї (ВКМ. Інв. №ЛУ-32), остання сторінка листа пошкоджена, відірвано шматок збоку):

«Минск, 20.II.1901

Мой дорогой друг Вера Григорьевна, я в течении последнего времени еще более ослабел и прибегаю к помощи Л. П., чтобы написать Вам, быть может, последнее письмо перед смертью, хотя врачи от меня скрывают, но для меня понятно, что мне остается жить недолго. В последние минуты жизни возстают сцены

в памяти былых отношений особенно ясно и окутываются таким поэтическим покровом, как никогда; вспоминаются слова и многое-многое другое, хотя иногда примешивается чувство горечи, что ты поступил не так, — мог бы поступить лучше.

Мой дорогой друг, все что я Вам пишу, выливается прямо из сердца и глубоко искренно, чуждое всякой фразировки, и если с внешней стороны слова кажутся несколько сильными, то это вполне естественно, т[ак] к[ак] они соответствуют силе их внутреннего содержания. Я очень рад, что в этом году имел возможность видаться с Вами, только глубоко сожалею, что не мог быть при Вашем отъезде. В пять дней моей жизни в Киеве на Пасхе я успел пережить многое и получить новые впечатления, которые тоже дали многое и многое. Вы, мой друг, получите карточку от Л. П., которая покажется нам одной из лучших среди моих фотографий. Конечно, пишуци Вам это письмо, невольно чувствуешь некоторую неловкость, что приходится говорить посредством третьего лица, но я не в состоянии писать трех слов, это уже объясня[ется] характеро[м] моей болезни, — [...] так обезсилила [...].

Но Л. П. — мой дорогой друг, проводящий все время у моей постели и нежно относящийся ко мне.

Прощайте, не забывайте меня.

С. М.»

775 ...доктор (его приятель) и один мой приятель из Киева... — Тобто С. С. Еліасберг та М. В. Кривинюк.

776 ...привет Павлу Лукичу. — Згадується П. Л. Тучапський.

184. До І. Я. Франка

29 травня (11 червня) 1901 р. Кимполунз

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 3. Од. зб. 1635. С. 5).

Датується за поштовим штемпелем — Кимполунз, 11.VI.1901.

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 1. С. 47.

777 ...як стоїть справа з нашим катальогом? — Ідеться про намір Лесі Українки та Івана Франка укласти каталог українських перекладів найкращих творів світової літератури.

778 ...твори, призначені до «Вістн[ика]», переписують мені у Чернівцях... — Згадується драматична поема «Одержима» (1901), яку Леся Українка залишила Ользі Кобилянській у Чернівцях для переписування.

185. До О. Ю. Кобилянської

29 травня (11 червня) 1901 р. Кимполунг

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 881).

Датується за поштовим штемпелем — Кимполунг. 11.VI.01. В автографі дату (11.V), очевидно, зазначено помилково.

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 1. С. 106–107.

779 Звістки не сумні і не страшні, навпаки... — Ідеться про заплановане на літо весілля сестри Ольги та М. Кривинюка.

780 ...головно рукописі... — Тобто рукопис драматичної поеми «Одержима».

781 ...не може описати рухів своїх рук. — У листах до О. Кобилянської Леся Українка часто згадує гіпнотичні та масажні рухи рук (паси), за допомогою яких подрузі вдавалося заспокоїти поетесу, врівноважити її нестабільний психічний стан після смерті найближчого друга та зняти напади істерії.

186. До О. Ю. Кобилянської

4 (17) червня 1901 р. Кимполунг

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 883).

Уперше опубліковано скорочено в перекладі російською мовою у виданні: Леся Украинка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 247. Українською мовою повний текст уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 351.

782 Хтось просить не сварити, що не зараз вислав фотографію... — Очевидно, згадується одна з двох світлин Лесі Українки та О. Кобилянської, зроблених у фотоательє Яна Кржановського в Чернівцях (вул. А. Кохановського, 16). О. Кобилянська надіслала подрузі в Кимполунг пробну фотографію, аби та зважила, скільки світлин хоче замовити. 1901 р. коломийський видавець Яків Оренштайн надрукував із цих знімків поштові картки.

783 ...намагався викінчити того ж таки дня статтю для «Жизни»... — Тобто статтю «Михаэль Крамер». Последняя драма Г. Гауптмана».

784 ...взявся за одно переглядати чужий манускрипт... — Ідеться про рукописну копію поеми «Одержима», яку О. Кобилянська зробила для «ЛНВ».

785 ...старий манускрипт... — Згадується автограф драматичної поеми «Одержима».

786 ...«просити помочі згори» — Тобто у батьків.

787 ...цензурні капризи... — Ідеться про цензурні заборони, через які 1901 р. в журналі «Жизнь» не було опубліковано статтю Лесі Українки «Новейшая общественная драма».

788 ...ми з фрейліцікою ходили в Korlagan-Schlucht... — Тобто з Мальвіною Нізнер.

187. До О. Ю. Ковилянської

10 (23) червня 1901 р. Кимполунг

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 884).

Датовано Лесею Українкою за григоріанським календарем (поштовий штампель — Кимполунг, 23.VI.1901).

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 1. С. 109.

789 «Міріам» — драматична поема «Одержима» (за іменем головної героїні).

790 Путна — село на Буковині, у якому розташована православна святиня «Успіння Пресвятої Богородиці монастир Путна» (1466); нині — центр релігійного та туристичного полонництва північної Румунії (Сучавський повіт).

791 Гатна — село на Буковині, залізнична станція між Кимполунгом та Чернівцями; нині — Дерманешти (Сучавський повіт, Румунія).

792 ...сімпатизуючий йому професор ist promovir[t]... — Ідеться про О. Маковея, 1901 р. за монографію «Панько Олелькович Куліш» Чернівецький університет надав йому ступінь доктора філософії.

188. До О. П. Косач (сестри)

13 (26) червня 1901 р. Кимполунг

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 312).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 342–343.

793 Вижниця — містечко над Черемошем за 70 км від Чернівців; від 1855 р. повітове містечко, нині — районний центр Чернівецької обл.

189. До М. В. Кривинюка

13 (26) червня 1901 р. Кимполунг

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-LU1. Од. зб. 14).

Датується за поштовим штемпелем — Кимполунг, 26.VI.1901.

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. С. 543.

190. До М. І. Павлика

20 червня (3 липня) 1901 р. Чернівці

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 357).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 353.

⁷⁹⁴ Спомини Ков[алевського] тримайте в себе... — Ідеться про записки М. Ковалевського, які Леся Українка передала через Д. Лукіяновича М. Павлику в жовтні 1898 р.; опубліковані в «ЛНВ» під назвою «Зі споминів засланоного без суду» (1901. Т. 16. Кн. 11).

⁷⁹⁵ Лозинський Михайло Михайлович (1880–1937) — український публіцист, правознавець, дипломат, літературознавець, театральний критик, перекладач, громадсько-політичний діяч; згодом доктор права Віденського університету, професор міжнародного права й історії української політичної думки Українського Вільного Університету; розстріляний 1937 р.

⁷⁹⁶ Про листи Кон[иського] відповіді ще не маю... — Очевидно, ідеться про листи М. Драгоманова до О. Кониського, пошуком яких займався М. Павлик.

Кониський Олександр Якович (1836–1900) — український письменник, перекладач, публіцист, видавець, педагог, громадсько-політичний діяч; автор слів пісні «Молитва за Україну».

⁷⁹⁷ Я лишила Ганкевичу скільки рукописів моїх товаришів з України... — Ідеться про рукописи соціал-демократичних брошур, які під час свого останнього приїзду до Львова (квітень 1901 р.) поетеса лишила М. Ганкевичу для друку, серед них — український переклад праці польського соціаліста Ш. Дикштейна «Хто з чого живе?», очевидно, зроблений Лесею Українкою та доповнений її післямовою — «Додатком від впорядчика»; переклади брошур італійського філософа Антоніо Лабріола (1843–1904), німецьких філософів Фрідріха Енгельса (1820–1895) та Карла Гайнриха (Генриха) Маркса (1818–1883), здійснені однодумцями письменниці в Києві.

798 ...а тут товариші допитуються, що буде з роботою. — Серед товаришів, про яких згадує Леся Українка, насамперед був М. Кривинюк. У поштівках та листах до нього, починаючи від 9 (22) квітня 1901 р., письменниця часто подає зашифровану інформацію про підготовку до друку брошур Групи УСД або надсилає вказівки щодо цього.

191. До Михайла та Ольги Косачів (сестри)

22 червня (5 липня) 1901 р. Чернівці

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 313).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Зібр. творів у 12 т. Т. 11. С. 245–249.

799 ...аж тут надходить Квітка... — Климент Квітка приїхав у Чернівці орієнтовно 15 (28) червня 1901 р., виконуючи припис лікаря, який наполягав на його кліматичному лікуванні в гірській місцевості.

800 ...тема остатнього листа заставила мене зовсім забути про деталі мого здоров'я... — Ідеться про лист, у якому Ольга Косач повідомляла сестрі про намір одружитися з М. Кривинюком.

801 Тут мені радять одно місце в руській Буковині... — Ідеться про Буркут — кліматичний і бальнеологічний курорт у Карпатах, відомий своїми джерелами з мінеральною водою зі значною часткою вуглекислоти (угорською буркут — кисле джерело), що діяв лише в літній сезон від 1875 р. Інфраструктура закладу, відколи збудували новий курортний павільйон (1889), була досить розвиненою як на той час: відпочивальники могли скористатися гарячими ваннами, холодильниками з льоду й навіть майданчиком для гри в кеглі. Санаторій був дуже популярним серед інтелігенції, зокрема мистецької: сюди приїжджали науковці, художники, письменники. Нині — село Верховинського району Івано-Франківської обл. (з 2008 р. без жителів).

192. До М. І. Павлика

23 червня (6 липня) 1901 р. Чернівці

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 358).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 353–355.

802 ...се була страшна трагедія, не кождий може таке витримати. — Ідеться про місяці, проведені біля С. Мержинського, який згасав на очах Лесі Українки й важко помирав.

193. До О. Ю. Кобилянської

1 (14) липня 1901 р. Вишніця

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 885).

Уперше надруковано у виданні: *Лесь Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 1. С. 110.

803 За пересилку листа дякує і просить пробачення за клопіт з грошима. — Напередодні на адресу О. Кобилянської поетеси надійшли гроші та лист від П. А. Косача (див.: *Українка Лесь. Лист до П. А. Косача від 1 (14) липня 1901 р.*).

804 Виженка — кам'яниста річка з швидкою течією та численними водоспадами (довжина — 16 км), права притока Черемошу (впадає в межах міста Вишніці); нині протікає в межах Путильського (витоки) й Вишніцького районів Чернівецької обл.

805 Паси, поза коней і... — У листах Лесі Українки до О. Кобилянської графічні зображення масажних рухів (пасів) подано за допомогою хвилястих ліній («розгладжування»), рисок («розтирання») та крапок («постукування»). Епістолярій поетеси у ХХ ст. друкували без них. Уперше факсиміле графічних зображень у листах Лесі Українки подано у виданні: *Лесь Українка. Листи/упоряд. В. А. Прокіп (Савчук)*. К.: Комора, 2016–2018.

194. До П. А. Косача

1 (14) липня 1901 р. Вишніця

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 124).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Лесь. Твори в 5 т. Т. 5*. С. 355–357.

806 Москва Михайло (1868–1942) — буковинський громадський діяч, адвокат за фахом, мешкав у Вишніці; на той час разом із дружиною — Москвою (з дому Голотою) Анною (Ганною) (1868–1928) — утримував крамницю («руський склеп», за визначенням І. Франка) та невеликий готель, де часто зупинялися українські митці, зокрема І. Франко, О. Кобилянська, І. Труш, В. Стефаник,

Ю. Федькович, Г. Хоткевич тощо (нині — вул. Романа Шухевича, 13). На згадку про перебування в «Домі під зеленою ліхтарнею» Леся Українка залишила запис у сімейному альбомі подружжя Москвів:

В інші гори я полину,
Але спогад не покину
По зеленій Буковині,
По привітній господині.

807 ...переслала мені його Ольга... — Тобто О. Кобилянська.

808 Яворів — село поблизу Вижниці (25 км); нині — Косівський р-н, Івано-Франківська обл.

809 ...спиняючись по дорозі в Яворові у Окуневських... — Ідеться про родину Окуневських:

Окуневський Іполит Данилович (1834–1902) — священник у Яворові (1869–1902); Окуневська (з дому Кобринська) Текля Іванівна — його дружина. Їхні діти:

Окуневський Теофіл (1858–1937) — український юрист, дипломат, посол до парламенту Австро-Угорщини (1895–1901) та Галицького сейму (1907–1918) від радикальної партії;

Окуневський Ярослав (1860–1929) — військово-морський лікар, адмірал флоту Австро-Угорської імперії, письменник, український громадський діяч; із 1887 до 1894 р. член «Січі», згодом завідувач санітарними справами в Державному Секретаріаті ЗУНР;

Окуневська Емілія (1862–1894) — дружина Михайла Дорундяка, адвоката, голови «Повітового товариства політичного в Борщеві»;

Окуневська Наталя (1864–1935) — активістка жіночого руху в Галичині, співредакторка Наталії Кобринської в альманасі «Наша доля» (1893–1896).

Окуневська Ольга (1875–1960) — відома піаністка, педагогиня; учениця М. Лисенка, акомпаніаторка С. Крушельницької, подруга О. Кобилянської.

810 ...в Ольги Федоровни... — Згадується О. Ф. Франко, на той час родина Франків відпочивала в Карпатах.

811 Ясенів Горішній — село в долині річки Чорний Черемош (нині — с. Верхній Ясенів, Верховинський район, Івано-Франківська обл.).

812 ...він мене видав перед вами... — Напередодні К. Квітка написав листа батькам Лесі Українки, у якому висловив стурбованість щодо стану здоров'я поетеси загалом та її легенів зокрема.

195. До О. П. Косач (сестри)

1 (14) липня 1901 р. Вижиця

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 314).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Зібр. творів у 12 т. Т. II. С. 252.

813 Я це тут на перепутті... — Дорогою до Буркута, у Вижиці.

196. До І. Я. Франка

7 (20) липня 1901 р. Вижиця

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 3. Од. зб. 1635. С. 7).

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 1. С. 47.

814 Криворівня — село на Гуцульщині, у якому любили відпочивати видатні українці XIX–XX ст.: В. Гнатюк, М. Грушевський, О. Кобилянська, М. Коцюбинський, Лесь Курбас, О. Маковей, С. Параджанов, В. Стефаник, І. Труш, Леся Українка, І. Франко, Г. Хоткевич тощо (нині — Верховинський р-н, Івано-Франківська обл.). Улітку 1901 р. за рекомендацією Володимира Гнатюка Іван Франко вперше поїхав відпочивати й працювати у Криворівню, відтоді митець їздив сюди майже щоліта.

815 Мое вітання пані Вашій і ин. Гнатюкам. — На той час у Криворівні відпочивали І. Франко та В. Гнатюк із дружинами та дітьми.

197. До П. А. Косача

7 (20) липня 1901 р. Вижиця

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 125).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 358.

816 Жаб'є — село на березі Чорного Черемошу, центр гуцульської культури (від 1962 р. смт Верховина Івано-Франківської обл., адміністративний центр Верховинського р-ну).

198. До А. Москви

9 (22) липня 1901 р. Криворівня

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 460).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Зібр. творів у 12 т. Т. II. С. 256.

199. До О. Ю. Кобилянської

10 (23) липня 1901 р. Жаб'є

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 886).

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 1. С. 110–111.

817 ...н. Ольга нам досить грала... — Згадується Ольга Окуневська.

818 ...напише передмову до нім[ецького] видання укр[аїнських] нов[ел]... — Ідеться про німецьке видання збірки українських новел, яке готував до друку Л. Якобовський.

819 ...н. Волод[имирові], і чорненькому посилає привіт. — Тобто Володимирові Кобилянському та Євгенії Пігуляк.

200. До П. А. Косача

12 (25) липня 1901 р. Буркут

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 126).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 359–360.

820 Еріклік — гірська місцевість поблизу Ялти, вкрита сосновим лісом (Крим).

821 Доктор тут не «казенный», а незалежний, сам приїзжий... — Улітку 1901 р. в Буркуті практикував лікар Кобринський Володимир Йосафатович (1858–1942) — громадсько-політичний діяч, колишній секретар і заступник голови студентського Товариства «Січ», згодом співзасновник «Українського лікарського товариства» (Львів), редактор одного з розділів етномонографії «Гуцульщина», член першої управи Товариства «Український Народний Дім» в Коломиї; 1900 р. був лікарем Ольги Федорівни Франко, у Буркуті жив із дружиною та сином і протягом двох літніх місяців консультував мешканців санаторію, зокрема й Лесю Українку.

201. До О. П. Косач (сестри)

Перед 16 (29) липня 1901 р. Буркут

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 316).

Датується орієнтовно — за змістом (незабаром після приїзду Лесі Українки в Буркут) та поштовим штемпелем (21.[VII.1901],

Гадяч), враховано час листа в дорозі (5 днів) і дні тижня, коли з Буркута забирали пошту (16 (29) липня 1901 р., понеділок).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Збір. творів у 12 т. Т. II. С. 259.

822 Тобі вже куплений такий костюм. — На картці, яку Леся Українка надіслала сестрі Ользі, зображено двох буковинських селянок у національному вбранні: «Rumänische Bäuerinnen. Gruss aus der Bukowina» («Румунські селяни. Привіт з Буковини»).

202. До І. Я. ФРАНКА

16 (29) липня 1901 р. Буркут

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 3. Од. зб. 1624. С. 391–392).

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. I. С. 48.

823 Посилаю оце скільки віршів і прошу не друкувати їх всі на купу... — Ідеться про опубліковані згодом у «ЛНВ» вірші з циклів «Ритми» (1901. Т. XV. Кн. 9. С. 233–237) і «Хвилини» (1902. Т. XVII. Кн. I. С. 37–38), а також поезії з циклу «Легенди», надруковані вперше у збірці «Відгуки» (Чернівці, 1902).

824 «Одержиму» все-таки ще притримаю... — Уперше драматичну поему «Одержима» було опубліковано в «ЛНВ» 1902 р. (Т. XVII. Кн. 3. С. 167–178).

825 ...розправа про драми... — Ідеться про український переклад відхиленої цензурою для публікації в журналі «Жизнь» статті «Новейшая общественная драма» — «Європейська соціальна драма в кінці XIX ст.».

826 ...п. Квітка нагадує про брідську адресу... — Ідеться про прикордонну станцію Броди, куди галичани надсилали бандеролі з книжками для їх подальшого нелегального перевезення в Київ.

827 Волянські — Волянський Олекса Миколайович (1862–1947), священник с. Криворівня, церковний та культурно-освітній діяч, його дружина Волянська (з дому Бурачинська) Марія та їхні доньки — Кекилія та Володимира. У будинку родини в різні часи зупинялися В. Гнатюк, М. Грушевський, О. Кобилянська, М. Коцюбинський, Ф. Красовський, А. Крушельницький, О. Маковей, В. Стефаник, І. Труш, Леся Українка, І. Франко, Г. Хоткевич та інші.

203. До О. Ю. Кобилянської

16 (29) липня 1901 р. Буркут

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 887).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Збір. творів у 12 т. Т. 11. С. 259.

828 ...поклін і побратимові. — Очевидно, згадується брат О. Кобилянської — Володимир.

829 Маґурі поклін. — На той час О. Кобилянська відпочивала в Кимполунзі.

204. До О. Ю. Кобилянської

19 липня (1 серпня) 1901 р. Буркут

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 888).

Уперше опубліковано скорочено в перекладі російською мовою у виданні: Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 247–248. Українською мовою повний текст уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 361–364.

830 Німчик (Турецька Вершадь) — перевал в Українських Карпатах (580 м), розташований на вододілі річок Виженки і Черемоша.

831 ...кажуть, що зветься Розтоки... — Очевидно, ідеться про місцевість біля села Розтоки поблизу Вижниці, що відома Буковинськими водоспадами (до 18 м висоти); нині — Путильський р-н, Чернівецька обл.

832 Був хтось у Бобикевичів... — Ідеться про родину вижницького священника Бобикевича Олекси Христофоровича (1865–1902) — українського письменника, педагога, видавця, громадсько-політичного та релігійного діяча.

833 Дунця — Бобикевич Клавдія Ісидорівна (1896–1971) — донька Марії та Сидора Бобикевичів, знайомих О. Кобилянської; згодом українська письменниця.

834 Кути — населений пункт над Черемошем (1,2 км від Вижниці); нині — смт Кути, Косівський р-н, Івано-Франківська обл. Повертаючись із Буркута, Леся Українка планувала відвідати там нову знайому Ольгу Стефанович, однак гостина не відбулася.

835 Косів — місто біля підніжжя Українських Карпат, у долині річки Рибниці; нині — місто-курорт Івано-Франківської обл.

836 Маркес — лісник у Криворівні.

837 ...з буслят бачили тільки одно... — Буслями Леся Українка (очевидно, вслід за О. Кобилянською) жартома назвала синів Маркеса — Вільгельма та Рейнгольда.

838 ...нехай «ведмідь» заспокоїться! — Тобто О. Маковей.

839 Там в Ж[аб'їм], у Коржинських... — Згадується родина священника-москвофіла Теодора Коржинського (1831–1902); у Буркуті його донька Теофілія (Теофіла, Теофіля) Лакуста, вдова пароха с. Ясенів Горішній Михайла Лакусти, утримувала невеликий водолікувальний заклад.

840 Кульчицький Лесь (Олександр) Григорович (1859–1938) — український громадський діяч, адвокат, фінансист, видавець.

841 ...всі три наче з неба впали на Буркут. — І. Франко, М. Міхновський та Л. Кульчицький відпочивали в Буркуті впродовж 19–23 липня (1–5 серпня) 1901 р.

842 ...тільки вчора вірші до «Вістн[ика]» вислав... — Імовірно, поезії Лесі Українки разом із листом до І. Франка, написаним 16 (29) липня 1901 р., було надіслано адресатові через два дні — 18 (31) липня 1901 р.: поштар у Буркут приходив тричі на тиждень.

843 Драми скульптурної теж не зачіпав. — Згадується драматична поема «У пущі», робота над якою тривала протягом 1897–1909 рр.

844 Хтось хотів би бачити «ведмедя» і з ним поговорити... — Очевидно, ідеться про спілкування з О. Маковеем.

205. До П. А. Косача

20 липня (2 серпня) 1901 р. Буркут

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 315).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 364.

206. До І. Я. Франка

Не раніше ніж 25 липня (7 серпня) 1901 р. Буркут

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 3. Од. зб. 1635).

Датується орієнтовно — за змістом листа на підставі згадки про недавній виїзд із Буркута І. Франка, М. Міхновського, Л. Кульчицького та фрази «почтарь наганяє» (пошту приносили й забирали в понеділок, середу та п'ятницю; найближча після виїзду гостей дата припадає на середу 25 липня (7 серпня) 1901 р.).

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 1. С. 49.

845 ...приписую на сьому клапті... — Лист дописано на аркуші, на якому О. Кобилянська німецькою мовою подала «Спис українських новель, переложених на німецьке Ольгою Кобилянською»: «Мільйонер (Яць Зелепуга)» І. Франка, «Камінний хрест» і «Сама самісінька» В. Стефаника, «Клопоти Савчихи» О. Маковея, «Мужицька смерть» Л. Мартовича, «Чудовище» Н. Кобринської, «Пісня без слів» («Голосні струни») Лесі Українки, «Соловйовий спів» Олени Пчілки, «Битва» О. Кобилянської.

846 ...Ви були ласкаві обіцяти передмову... — Обіцяну передмову І. Франко не написав.

847 ...один з трьох знаменитих туристів... — Ідеться про І. Франка, М. Міхновського та Л. Кульчицького.

848 Пструг (форель) — прісноводний вид риб із родини лососевих. І. Франко дуже любив рибалити, а форель навіть умів ловити голими руками.

849 Нас тепер мало... — Ольга Стефанович у день свого від'їзду (за споминами очевидців виїжджав і І. Франко з приятелями) на поштовій листівці з краєвидом Буркута і видрукуванням підписом польською мовою «Zakład kąpielowy w Burkusie» збрала автографи тих, хто тоді відпочивав у «закладі купельовому» Т. Лакусти. Її рукою написано «спомин з Буркута. 5/8 901», нижче — автографи Івана Франка та Лесі Українки. На звороті картки свої підписи залишило понад 20 осіб: Лесь Кульчицький, Микола Міхновський, Климент Квітка, Ольга Стефанович із дочкою Стефанією, Теодор Коржинський і його сестра Євгенія Сохачька, Марія Ковблянська з дочкою Ольгою з Розтік, поміщик вірменського походження Богусевич із Мілієва, Богдана Левинська з Чернівців, учитель із Коломиї Теодор Рибак та його дружина Єлисавета, діти господині курорту — Ірина та Іван Лакусти, сім'я лікаря В. Кобринського, дві польки — Корчевська і Маєвська, студент Чернівецького університету М. Харжевський (допомагав К. Квітці записувати народні мелодії з голосу І. Франка) і його сестра М. Ласійчук. Загалом у той час у Буркуті відпочивало близько 30 осіб. Картку з автографами зберігала Стефанія Стефанович (в одруженні Литвинович) (1890–1982), яка разом із матір'ю 1901 р. відпочивала в Буркуті й залишила на поштівці свій автограф. Оригінал листівки нині зберігається в приватного колекціонера в Івано-Франківську.

850 Кобринські — родина лікаря В. Кобринського.

851 Рибакі — Теодор Рибак, учитель із Коломиї, та його дружина Єлисавета.

207. До О. Ю. Кобилянської

2 (15) серпня 1901 р. Буркут

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 889).

Уперше опубліковано скорочено в перекладі російською мовою у виданні: Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 248–249. Українською мовою повний текст уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 365–367.

852 ...з них жадний не заслугує кари... — Ідеться про листи О. Кобилянської до О. Маковея, понад 170 з них збереглося.

853 ...квітка з папороті занадто надзвичайна рослина для всіх взагалі, а «ведмедам» вже надто тяжко розуміти такі з'явища. — Тут і далі в листі йдеться про взаємини та розрив О. Кобилянської з О. Маковеем, восени 1905 р. письменник одружився з Ольгою Кордубівною.

208. До А. Москви

8 (21) серпня 1901 р. Буркут

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 461).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 367–368.

854 ...я трохи запізно отримала листа... — Напередодні Леся Українка отримала колективне запрошення від громадськості Вишніці на благодійний концерт, організований на честь її приїзду. На вечорі, що відбувся 12 (25) серпня 1901 р., лунала музика західноукраїнських композиторів (І. Лаврівського, М. Копка, Ф. Колесси, С. Воробкевича) та твори самої поетеси. Зібрані кошти призначалися для розбудови бурси у Вишніці («Буковина». 1901. 23 серпня).

209. До О. Ю. Кобилянської

14 (27) серпня 1901 р. Буркут

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 890).

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 1. С. 119.

855 Довгополе (Довгопілля) — село на Буковині над Черемошем (42 км від Вишніці); нині — Верховинський р-н, Івано-Франківська обл.

856 ...десь дорогою сподіваюсь бачити Стефаника... — Лист до В. Стефаника від 14 (27) серпня 1901 р. Леся Українка надіслала в Микуличин (80 км від Буркута). Від кінця 1890-х років село почало розвиватися як кліматичний курорт, сприяло те, що в цей карпатський населений пункт було проведено залізничну колію. Тут бували Іван Франко, Богдан Лепкий, Ірина Вільде, родина австрійського психолога Зігмунда Фрейда. 1901 р. в Микуличині відкрився перший готель «Народна гостинниця», у якому на той час зупинився В. Стефаник.

210. До В. М. ГНАТЮКА

14 (27) серпня 1901 р. Буркут

Подається за автографом (ЛННБ. Ф. 34. Од. зб. 566. Арк. 9–10).

Уперше надруковано у виданні: Вітчизна. 1964. № 11. С. 176.

857 Питляр Г. — мешканець Бродів, на адресу якого надсилали літературу для нелегального транспортування в Росію.

858 ...в сьому листі подаю список книжок... — Згаданий список книг не виявлено.

859 Попель Іван Йосипович (1850–1921) — священник із Довгопілля (з 1890 р.), засновник культурно-освітніх та економічних товариств на Гуцульщині, у будинку якого зупинялися О. Кобилянська, Б. Лепкий, О. Маковей, В. Стефаник, І. Труш, Леся Українка, І. Франко, В. Шухевич та ін. Дружина І. Попеля — рідна сестра матері О. Кобилянської.

211. До В. С. СТЕФАНИКА

14 (27) серпня 1901 р. Буркут

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 1036).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 369.

212. До О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ

24 серпня (6 вересня) 1901 р. Довгопілля

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 891).

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 1. С. 119–122.

860 Ватонарка — один із хребтів Гринявських гір (Українські Карпати, межиріччя Чорного та Білого Черемошу); нині — південь Івано-Франківської обл.

861 Гринява — село в Карпатах (82 км від Вижниці); нині — Верховинський р-н, Івано-Франківська обл.

862 В Кутах я мушу зложити візиту п. Стефановичевій... — Ідеться про Стефанович (з дому Коржинську) Ольгу Теодорівну (1866–1944), рідну сестру власниці санаторію в Буркуті, дружину греко-католицького священника із м. Кути Володимира Стефановича (1858–1939).

863 ...вони вряжували «в честь» когось вечерок... — Тобто благодійний концерт, що відбувся 12 (25) серпня 1901 р.

213. До О. Ю. Кобилянської

29 серпня (11 вересня) 1901 р. Вижниця

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 892).

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 1. С. 122–123.

214. До І. Я. Франка

1 (14) вересня 1901 р. Чернівці

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 3. Од. зб. 1635. С. 9–10).

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 1. С. 50.

864 ...як стоїть та справа з Ганк[евичем]... — Імовірно, ідеться про друк брошур Групи УСД та фінансові обрахунки справи.

865 Новоселиця — прикордонне містечко на Буковині (36 км від Чернівців), залізнична станція; нині — районний центр Чернівецької обл.

215. До М. І. Павлика

2 (15) вересня 1901 р. Чернівці

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 359).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 372–373.

866 Смаль-Стоцький Степан Йосипович (1859–1938) — український громадсько-політичний та культурний діяч, учений, доктор слов'янської філології, один із перших теоретиків українського віршування, професор Чернівецького університету (1885–1918), згодом один із засновників Музею визвольної боротьби України у Празі.

867 ...переписки пошукає... — Ідеться про листи М. Драгоманова.

868 ...можу й через «прірву» листуватися, з ким хочу. — Леся Українка в листах кілька разів вживала вирази «через прірву», «за прірву». Очевидно, ідеться про російський кордон, який відділяв земляків поетеси від цивілізованого світу.

216. До М. В. Кривинюка

2 (15) вересня 1901 р. Чернівці

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-LU1. Од. зб. 16).

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. С. 562–563.

869 До п. Кривинюка. — Поштівку було надіслано на адресу Аріадни Драгоманової (Київ, вул. Паньківська, 14).

870 ...я оцими горами пробіралась до ширшого світа... — На картці зображено гірське село над Черемошем.

871 Плєна Праги тут не можна купити... — М. Кривинюк збирався їхати в Прагу, щоб там навчатись у політехніці.

217. До О. П. Косач (сестри)

2 (15) вересня 1901 р. Чернівці

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 319).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 372.

872 ...лагожу новий збірник віршів до друку. — Ідеться про «Відгуки» — третю збірку Лесі Українки, що вийшла друком 1902 р. в Чернівцях (30 віршів та драматична поема «Одержима»).

873 Се ті гори, що я через них з Буркута їхала, — сама фєдьковичівщина. — Гірський пейзаж Буковини, зображений на листівці, яку Леся Українка надіслала сестрі Ользі, нагадував описи природи з творів Ю. Федьковича. На картці — підпис: «Gruss aus der Bukowina. Uscie Putilla» («Привіт з Буковини. Усте-Путилів»).

218. До І. Я. Франка

3 (16) вересня 1901 р. Чернівці

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 3. Од. зб. 1635. С. 11–12).

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 1. С. 51.

874 Ольга кланяється Вам... — Тобто О. Кобилянська.

219. До М. І. Павлика

3 (16) вересня 1901 р. Чернівці

Подається за першодруком: Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчости. С. 563. Автограф нині не відомий, місце його зберігання не встановлено. О. Косач-Кривинюк зазначила, що це архів М. Драгоманова (див.: Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчости. С. 587).

Датується за першодруком та змістом листа (згадка про контактування Лесі Українки з М. Бучинським щодо листів М. Драгоманова).

875 Бучинський Мелітон Осипович (1847–1903) — український фольклорист, етнограф, перекладач, громадсько-освітній діяч, юрист за фахом; із 1880-х рр. мешкав у Станіславі (нині — м. Івано-Франківськ). Восени 1901 р. Леся Українка листувалася з М. Бучинським, допомагаючи М. Павлику збирати епістолярій М. Драгоманова з метою його подальшої публікації. Автографи й тексти листів письменниці до М. Бучинського нині не відомі.

220. До М. І. Павлика

5 (18) вересня 1901 р. Чернівці

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 360).

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 3. С. 87–88.

876 Посилаю Вам те, що здобула від Буч[инського] і Ст[оцького]... — Ідеться про епістолярій М. Драгоманова.

877 Купчанко Григорій Іванович (1849–1902) — український етнограф, фольклорист, журналіст, видавець (віденські газети «Русска правда», «Просвещение»), прихильник «москвофілів», громадський діяч Буковини.

878 Малицька Костянтина Іванівна (Віра Лебедова, Чайка Дністрова; 1872–1947) — українська письменниця, перекладачка, видавчиня, педагогиня, діячка культурно-освітніх товариств Галичини; авторка популярних пісень «Чом, чом, чом, земле моя...» та «У Січі, у Січі гуртуймось, брати».

221. До І. Я. ФРАНКА

7 (20) вересня 1901 р. Чернівці

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 3. Од. зб. 1635. С. 13–16).

Уперше опубліковано в перекладі російською мовою у виданні: *Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 250–252.* Українською мовою уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 373–374.*

879 ...відбитку окрему переклада Дікштейна «Хто з чого жие?»... — Переклад брошури Ш. Дікштейна «Хто з чого живе?» вперше було опубліковано в газеті «Воля» (1901. № 13–19), окремою книжкою (за підписом «С. Д.») видано 1902 р. (Львів).

880 Сімович Василь Семенович (1880–1944) — український учений-філолог, мовознавець, культурно-громадський діяч, видавець збірки *Лесі Українки «Відгуки»* (Чернівці, 1902); на той час студент Чернівецького університету, учень С. Смаль-Стоцького. В. Сімович написав спогади «*Леся Українка на Буковині*» (див.: *Спогади про Леся Українку*. К.: Дніпро, 1971. С. 187–210) та підготував до друку видання: *Сімович В. Листування Лесі Українки з Й. Маковецем з додатком листів Олени Пчілки та власних споминів про побут Лесі Українки в Чернівцях/В. Сімович*. Львів: Хортиця, 1938. 78 с.

881 Уваги з пов[оду] Ваших статей у «Вістн[ику]»... — Ідеться про статтю І. Франка «З останніх десятиліть ХІХ віку» («ЛНВ». 1901. Т. 15. Кн. 7–9), у якій автор високо оцінив творчість Лесі Українки.

222. До О. П. КОСАЧ (сестри)

7, 11 (20, 24) вересня 1901 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 317–318).

Уперше опубліковано скорочено в перекладі російською мовою у виданні: *Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 249–250.* Українською мовою повний текст уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 374–377.*

882 ...в одного попа-радикала... — Тобто в І. Попеля.

883 ...три вечера в мою честь дали...— Ідеться про два вечори на честь Лесі Українки в Чернівцях (21 квітня (4 травня) та 10 (22) травня 1901 р.) й один концерт у Вижниці (12 (25) серпня 1901 р.), про що повідомляли газети «Діло» (6.V.1901) та «Буковина» (26.V.1901; 23.VIII.1901).

884 ...сидіти ж у Львові та списуватись з тіткою etc. вже зовсім не варт було. — Ідеться про Тесленко-Приходько Олену Антонівну, тітку Лесі Українки, яка виїздила в Сан-Ремо й мала намір дорогою у Львові зустрітись з племінницею, щоб узяти її у разі потреби з собою в Італію.

885 ...то була геніальна ідея черновецького лікаря. — Згадується чернівецький лікар Ангаух, який порадив Лесі Українці поїхати в Буркут.

886 ...так мене вкупи з «Жизню» посадили, що аж! — Із закриттям журналу «Жизнь» Леся Українка втрачала постійний заробіток.

887 «Мир Божий» — щомісячний російський літературний і науково-популярний журнал, виходив у Санкт-Петербурзі протягом 1892–1906 рр.; 1902 р. Леся Українка надіслала в редакцію часопису статтю до ювілею польської письменниці Марії Конопницької (1842–1910), однак матеріали не було опубліковано нібито через їх невідповідність політиці видання.

888 ...його матері скасували гімназичну квартиру... — Ідеться про пансіон для гімназистів, який відкрила названа мати К. Квітки Карпова (з дому Дагаєва) Феоктиста Семенівна (? — [1915]), щоб покращити матеріальний стан родини.

223. До О. П. Косач (матері)

8 (21) вересня 1901 р. Київ

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб.15). Написано на вільному аркуші листа П. А. Косача до дружини від 8 (21).IX.1901.

Датується за листом П. А. Косача.

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. С. 565.

224. До І. Я. Франка

15 (28) вересня 1901 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 3. Од. зб.1624).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 378.

225. До М. І. Павлика

15 (28) вересня 1901 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 361).

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. С. 565.

226. До М. В. Кривинюка

23 вересня (6 жовтня) 1901 р. Київ

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-LU1. Од. зб. 17). Лист надіслав П. А. Косач із м. Ковеля на львівську адресу В. Гнатюка, про що свідчить конверт із поштовим штемпелем — 28/IX 1901 (Ковель, Волинська губ.) та згадка про виїзд батька в Колодяжне в листі Лесі Українки до О. П. Косач (сестри), написаному перед 28 вересня (11 жовтня) 1901 р. («Папа на сей час в Колодяжному...»).

Уперше надруковано скорочено у виданні: Косач-Кривинюк О. *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. С. 566–567. Повний текст уперше опубліковано у виданні: *Листи так довго йдуть...* Знадоби архіву Лесі Українки в слов'янській бібліотеці у Празі/упоряд., передмова та примітки С. Кочерги, післямова О. Сліпушко. К.: Просвіта, 2003. С. 22–24.

889 ...становище з «жіночою медициною» зовсім неприємно. — Ідеться про Ольгу Косач та перспективу продовження її навчання за кордоном.

890 Щербань Анастасія (Настасія) Кирилівна — однокурсниця О. Косач-Кривинюк, активна учасниця студентської громади жіноцтва вищих шкіл.

891 ...досадно, що вона так погано провела літо... — Це зумовлено непростими взаєминами сестри Ольги з батьками, що склалися через розбіжності в поглядах на громадянський шлюб (без вінчання).

892 Я думаю дати аполог «Просвіті»... — У цьому абзаці подано зашифровану інформацію про видання Групи УСД. Ідеться про брошури (у тексті листа мої вірші), які в квітні 1901 р. Леся Українка у Львові передала М. Ганкевичу. Позаяк на той час від нього не було жодної інформації, члени групи замислювалися над тим, де шукати іншого видавця. Попередньо обговорювалася кандидатура В. Сімовича.

893 Старосольський Володимир Якимович (1878–1942) — український громадсько-політичний діяч, соціолог, юрист, один із

лідерів молодіжної організації «Молода Україна» (1899) та головний отаман Січових Стрільців (1913); на той час один із редакторів журналу «Молода Україна», згодом в. о. міністра закордонних справ УНР (1919–1920), голова Української соціал-демократичної партії (1937–1939); помер у таборах ГУЛАГу.

894 «Над морем» — встановлена Лесею Українкою в листах умовна назва перекладу праці Ш. Дикштейна «Хто з чого живе?» (див.: Українка Леся. Лист до І. Франка від 7 (20) вересня 1901 р.).

895 ...розмови про маміни будови... — Очевидно, ідеться про розбудову хутора Зелений Гай.

896 ...реферат для вечера «Літерат[урного] общ[ества]»... — Тобто реферат на основі статті «Новейшая общественная драма».

897 «Боян» — мережа українських хорових і музичних товариств, що діяла до 1939 р. в основному в Західній Україні. Найбільшим осередком був «Львівський Боян» (1891), який очолював Володимир Шухевич. Товариство опікувалося музичною освітою, нотодруком, при ньому діяли музичні школи, гуртки, хори, нотні видавництва тощо.

898 ...розпитайте там в «Тов[аристві]»... — Ідеться про НТШ.

899 Белей Іван Михайлович (1856–1921) — український публіцист, редактор газети «Діло» (1884–1902) та її літературного додатка «Бібліотека найзнаменитіших повістей», перекладач, критик, юрист за фахом.

900 Беднарський Карло (Кароль) (1848–1911) — фахівець друкарської справи, поліграфіст, директор друкарні НТШ у Львові (1878–1911).

901 Скажіть моему шановному другові... — Імовірно, М. Павлику.

227. До О. П. Косач (сестри)

24 вересня (7 жовтня) 1901 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 320).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 377–378.

902 ...огляд на українську драму... — Ця частина реферату не збереглася.

903 ...той, хто читатиме, мусить перше репетицію вдома зробити. — На згаданому вечорі Київського літературно-артистичного товариства реферат Лесі Українки читала Марія Старицька.

904 Товаришиці твоєї (що казала про неї Щер[бань]) постараюсь допомогти... — Ідеться про пошук роботи в Києві (див.: Українка

Леся. Лист до О. П. Косач (сестри), написаний перед 28 вересня (11 жовтня) 1901 р.).

228. До О. П. Косач (сестри)

Перед 28 вересня (11 жовтня) 1901 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 321). Написано на звороті листа-відповіді деканату медичного факультету Празького університету на запит щодо умов вступу на факультет.

Датовано орієнтовно — за змістом листа на підставі згадки про перенесення вечора на 3.Х та інформації про те, що всі члени родини здорові, — 28 вересня (11 жовтня) 1901 р. захворіла Ізидора Косач (див.: Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. С. 567).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 378.

229. До О. П. Косач (матері)

1 (14) жовтня 1901 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 201).

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 3. С. 46–47.

905 Маруся — служниця Косачів.

906 ...надумаетесь лишиться і далі будувати та малювати... — Ідеться про будівельні та малярські роботи в Зеленому Гаю.

907 ...до тебе і з Общества раз у раз допытуются... — Очевидно, згадується Київське літературно-артистичне товариство, членкинею правління якого була Олена Пчілка.

908 Шитик — шкіряний пояс.

230. До М. В. Кривинюка

4 (17) жовтня 1901 р. Київ

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб. 18).

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. С. 567–569.

909 Ратнер, Петровський — можливо, члени Київського літературно-артистичного товариства.

910 Александровський Ізмаїл Володимирович — театральний критик, член Київського літературно-артистичного товариства, на той час постійний оглядач російської шовіністичної газети «Киевлянин»; брат Александровського Григорія, українського філолога, викладача Фундуклеївської жіночої гімназії в Києві.

911 «Гуляли» (1884) — один із відомих хорових творів українського композитора Нижанківського Остапа Йосиповича (1863–1919) на слова Ю. Федьковича.

912 «Над Прутом у лузі» — пісня Воробкевича Сидора (Ісидора) Івановича (1836–1903) — українського письменника, композитора, фольклориста, педагога, видавця, громадського діяча Буковини.

913 «Родимий краю, село родиме» — улюблена пісня Соломії Крушельницької, слова Мидловського Ісидора Михайловича (1854–1916), музика Матюка Віктора Григоровича (1852–1912).

914 ...краще тільки дві ostatні літери ініціалів без першої (У), ну, най буде! — Ідеться про криптонім «С. Д.» Групи УСД, яким підписано низку брошур; серед них — «Оцінка “Нарису програми Української партії соціалістичної”» (1901), «Царі, пани а люди» (1903), переклади праць «Німецька революція в марті 1848 р.» (1902) та «Хто з чого живе?» (1901).

915 «Над морем» — умовна назва перекладу праці Ш. Дикштейна «Хто з чого живе?».

916 Чи не озивались там буковинці? — Очевидно, ідеться про В. Сімовича та його колег із редакції часопису «Буковина», із якими представники Групи УСД обговорювали питання друку брошури у Чернівцях.

231. До М. В. Кривинюка

11 (24) жовтня 1901 р. Київ

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб. 19).

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. С. 569.

917 Пишу Вам два слова на пошті, одсилаючи гроші. — Ідеться про кошти на друк видань Групи УСД.

918 ...примітки не в «Над морем», а в першому творі... — Очевидно, ідеться про статтю «Оцінка “Нарису програми Української партії соціалістичної”» (Львів, 1901), у якій розкритиковано програму УСР у зв'язку з бажанням останньої об'єднатися

з соціал-демократами й соціалістами Росії та Польщі. Більшість дослідників (зокрема А. Жук, Ю. Лавріненко, В. Гошовська, І. Денисюк і Т. Борисюк) її автором вважають Леся Українку. Автограф нині невідомий. Уперше текст опубліковано в журналі «Слово і час» 1990 р. (див.: Українка Леся. Оцінка нарису програми української партії соціалістичної: [Невідома брошура Лесі Українки/вст. ст. Т. Борисюк, І. Денисюка]. Слово і час. 1990. № 5. С. 6–10).

919 Може, переклад О. можна зредагувати? — Можливо, ідеться про переклад статті «Оцінка “Нарису програми Української партії соціалістичної”», запланований до друку членами Групи УСД.

232. До М. В. КРИВИНЮКА

11 (24) жовтня 1901 р. Київ

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-LU1. Од. зб. 20).

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. С. 569–570.

920 В рецензії на «Н[арис програми Української партії соціалістичної]» Ви зверніть увагу на примітку від редакції... — Стаття «Оцінка “Нарису програми Української партії соціалістичної”» вийшла у газеті «Воля» з передмовою від редакції. У листі йдеться про редагування надрукованої праці перед її брошуруванням, зокрема про вилучення всіх приміток. У тексті, виданому окремою книгою в кінці листопада 1901 р., редакційних приміток немає, залишилася лише авторська.

921 ...додавши, напр[иклад], з Драгом[анова] про Угорську Русь... — Очевидно, ідеться про працю М. Драгоманова «В справі Угорської Руси» (Львів, 1895), яку в українському суспільстві кінця XIX — початку XX ст. сприймали як політичний заповіт автора.

233. До О. П. КОСАЧ (сестри)

15 (28) жовтня 1901 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 322).

Уперше опубліковано скорочено в перекладі російською мовою у виданні: Леся Українка. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. С. 252–254. Українською мовою повний текст уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 379–381.

922 Черемисинова — знайома О. Косач.

923 Ге Петро Миколайович (1859–1939) — статський радник (упродовж 1894–1914 рр. був мировим суддею в Петербурзі), мистецтвознавець, художній критик, у 1899–1901 рр. співпрацював із журналом «Жизнь».

924 «Вестник всемирной истории» — щомісячний ілюстрований журнал історії літератури і науки, виходив у Санкт-Петербурзі протягом 1899–1902 рр.

925 ...«Жизнь» воскресла в обложці «Вестн[ика] Всеми[рной] Истории»... — Це не відповідало дійсності.

926 ...п. Кр[ивинюк] вибрав Львів... — Ідеться про навчання у Львівській політехніці.

927 ...знайшлись деякі інтереси у Львові... — На той час М. Кривинюк опікувався у Львові справою видання серії брошур Групи УСД.

928 Маскотта — героїня однойменної оперети французького композитора Едмона Одрана (1842–1901), приносить щастя всім, хто з нею зустрічається. У родині Косачів таким талісманом вважали сестру Лесі Українки Ольгу.

929 Яновський Федір (Феофіл) Гаврилович (1860–1928) — на той час лікар-терапевт госпітальної клініки в Києві, автор кількох наукових досліджень, зокрема популярної брошури «Про сухоти» (1891); згодом дійсний член Академії наук УРСР; консультував Лесю Українку перед її поїздкою в Італію.

234. До О. П. Косач (сестри)

21 жовтня (3 листопада) 1901 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 323). Написано на вільних аркушах листа П. А. Косача до доньки Ольги, датованого 21 жовтня 1901 р.

Датується на підставі листа П. А. Косача.

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 382.

930 Сан-Ремо — курортне місто в Італії (неофіційна назва — «Місто квітів»), де на той час мешкали далекі родичі П. А. Косача; нині — найбільший населений пункт провінції Імперія.

235. До М. В. КРИВИНЮКА

30 жовтня (12 листопада) 1901 р. Київ

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-LU1. Од. зб. 21).

Вперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. С. 570–571.

931 ...може, до Відня їхатиму в компанії приятеля... — Імовірно, згадується К. Квітка.

932 ...як стоїть справа професорського конфлікту? — Можливо, ідеться про так зване університетське питання (право на існування української викладавчої та урядової мови), обговорення якого серед галицької інтелігенції початку ХХ ст. отримало загальнонаціональний резонанс.

933 Шухевич Микола Осипович (1862–1942) — львівський адвокат, брат відомого науковця Володимира Шухевича.

934 Мережинський Максим Іванович (1872–1939) — український громадсько-політичний діяч, хірург, фтизіатр. Навчався на медичному факультеті Київського університету Св. Володимира, отримав диплом лікаря Московського університету, унікальний спеціаліст у галузі боротьби з туберкульозом, близький приятель родини Косачів (лікував свого часу Лесю Українку та К. Квітку). Працював лікарем-інтерном Київської міської лікарні цесаревича Олександра, головним лікарем Київського госпіталю та Боярської лікарні, завідував хірургічним відділенням Інституту підвищення кваліфікації лікарів.

935 ...коли не послали чай Марії Кобил[янській]... — Ідеться про матір О. Кобилянської.

236. До О. Ю. КОБИЛЯНСЬКОЇ

30 жовтня, 5 листопада (12, 18 листопада) 1901 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 893).

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 1. С. 123–126.

936 ...довідався від українця... — Імовірно, згадується М. Павлик.

937 Рів'єра — курортна зона на узбережжі Середземного моря, так званий Лазуровий (Лазурний) Берег, що включає міста Сан-Ремо, Рапалло, Монте-Карло, Ніццу тощо (Італія, Франція, Монако); вирізняється особливим кліматом — м'якою зимою й нежарким літом.

938 Генуезька затока — затока Лігурійського моря завдовжки 30 км, північно-західні береги Італії, курортна зона.

939 ...хтось там має кривих і знайомих... — Ідеться про Садовських — далеких родичів Косачів. На той час у Сан-Ремо їм належала досить скромна вілла «Наталія» (квартал Сан-Мартіно, бульвар Кавалотті, 36, біля будинку Альфреда Нобеля (1833–1896)). Нині на стіні «Адріани» (сучасна назва будівлі) встановлено двомовну меморіальну дошку з написом: «На цій віллі в 1901–1903 роках жила поетеса Леся Українка, палка виразниця українського національного духу».

940 ...старша сестра таткова... — Тобто Олена Антонівна Тесленко-Приходько.

941 ...несподівано приїхав мій старший брат з Харкова... — У серпні 1901 р. Михайла Косача було затверджено на посаді приват-доцента Харківського університету, де він в осінньому семестрі відкрив свій курс на кафедрі фізики й метеорології.

942 Масляников Віктор Леонідович (1877–1944) — український живописець, зять М. В. Лисенка.

943 ...як Міріам не любила учеників... — Ідеться про сюжет драматичної поеми Лесі Українки «Одержима» (1901).

944 ...з моїм збірником віршів. — Тобто зі збіркою «Відгуки».

945 ...мій товариш зі Львова... — Очевидно, Михайло Кривинюк.

237. До О. Ю. Ковилянської

14 (27) листопада 1901 р. Київ

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 14. Од. зб. 894).

Уперше надруковано у виданні: Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. 1. С. 126–127.

946 Садовська Наталія Іллівна — власниця вілли в Сан-Ремо, донька кузини П. А. Косача Байдаківської (з дому Косач) Софії Олексіївни, троюрідна сестра Лесі Українки.

238. До М. В. Кривинюка

14 (27) листопада 1901 р. Київ

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб. 22).

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. С. 574.

239. До О. П. Косач (матері)

16 (29) листопада 1901 р. Львів

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 202).

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 383.*

947 ...в Ольги Фед[орівни] ще не була... — Тобто в О. Ф. Франко.

240. До О. П. Косач (сестри)

17 (30) листопада 1901 р. Львів

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 324). Написано на вільному аркуші листа М. Кривинюка, адресованого О. П. Косач, сестрі Лесі Українки.

Листи, написані дорогою до Сан-Ремо та звідти, Леся Українка в основному датувала за григоріанським календарем.

Уперше надруковано у виданні: *Українка Леся. Збір. творів у 12 т. Т. 11. С. 296–297.*

948 ...проекти переселення до Львова... — Очевидно, ідеться про намір Ольги Косач оселитись у Львові.

241. До М. В. Кривинюка

20 листопада (3 грудня) 1901 р. Земмерінг

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-LU1. Од. зб. 24).

Рік встановлено за змістом листа.

Уперше надруковано у виданні: *Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. С. 575–576.*

949 Земмерінг — австрійське місто поблизу Відня (100 км), через яке проходить перша в світі гірська залізнична колія; нині — гірськолижний курорт.

242. До М. В. Кривинюка

21 листопада (4 грудня) 1901 р. Венеція

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-LU1. Од. зб. 23).

Уперше надруковано у виданні: *Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. С. 576.*

950 Ось Вам, дорогий брате, Гарібальді. — На листівці, адресованій М. Кривинюку, зображено пам'ятник із підписом: *Venezia* —

Monumento al Generale Giuseppe Garibaldi (Benvenuti) (Венеція — Пам'ятник генералові Джузеппе Гарібальді (Ласкаво просимо)) (італ.).

243. До М. В. Кривинюка

5 (18) грудня 1901 р. Сан-Ремо

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб. 25).

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. С. 576.

951 «Діло» — галицька газета, офіційний орган Української національно-демократичної партії (1899), виходила протягом 1880–1939 рр. (від 1920 р. «Громадська думка», «Українська думка», «Український вістник», «Громадський вістник», «Свобода»).

952 Цегельський Лонгин Михайлович (1875–1950) — український громадсько-політичний діяч, журналіст, видавець, дипломат, юрист за фахом; на той час один із ініціаторів студентських виступів у Львівському університеті, член молодіжної організації «Молода Україна»; згодом посол австрійського парламенту (1909–1914), державний секретар (міністр) внутрішніх справ (1918) та керівник Секретаріату закордонних справ ЗУНР (1919), заступник міністра зовнішніх справ УНР (1919), автор тексту договору про акт злуки ЗУНР та УНР.

953 *Завтра посилаю рукопись, і листи, і гроші... — Ідеться про рукопис драматичної поеми «Одержима» (І. Франкові, у редакцію «ЛНВ»), листи М. Драгоманова (для М. Павлика) та гроші для передплати галицького видання «Діло» (див.: Українка Леся. Листи до М. Павлика (від 11 (24) грудня 1901 р.) та М. Кривинюка (від 14 (27) грудня 1901 р.).*

244. До М. І. Павлика

11 (24) грудня 1901 р. Сан-Ремо

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 362).

Уперше надруковано у виданні: *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження*. Вип. 3. С. 88.

954 *От Вам і листи... — Ідеться про листи М. Драгоманова до членів родини, які Леся Українка частинами надсилала у Львів. Скопіювавши їх для майбутнього видання, М. Павлик, як і було домовлено, повертав оригінали.*

245. До М. В. Кривинюка

14–15 (27–28) грудня 1901 р. Сан-Ремо

Подається за автографом (СБП. Ф. Т-ЛУ1. Од. зб. 26). На конверті рукою Лесі Українки зазначено: «Просять не пересилати в разі не-присутности».

Другу частину листа від 27 грудня 1901 р., написану наступного дня, Леся Українка, імовірно, помилково датувала 27.XII, про що свідчить його зміст («до завтра») та поштовий штампель на конверті (Сан-Ремо, 29.XII.1901).

Уперше надруковано у виданні: Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. С. 577–579.

955 ...для «Вістн[ика]» рукопись... — Згадується рукопис драматичної поеми «Одержима».

956 Переклад статті про драму... — Ідеться про статтю Лесі Українки «Новейшая общественная драма».

957 У літератки я жити не буду... — Ідеться про італійську письменницю Албіні Софію Бісі, з якою Леся Українка познайомилась у Венеції і в якій спочатку планувала жити.

Албіні Софія Бісі (1856–1919) — італійська письменниця-феміністка, громадська діячка, засновниця трьох журналів — «Журнал для панянок» (1894–1913), «Життя італійок» (1907–1913) та «Наш журнал» (1914–1917), натхненниця створення дитячих періодичних видань («Дитяча газета», «Маленький італієць»); дружина скульптора Еміліо Бісі, знайома А. де Губернатіса — адресата Лесі Українки.

958 Нестроева Поліна Миколаївна — далека родичка Л. М. Драгоманової, власниця дачі на Сирці, де відпочивали Драгоманови після повернення в Україну.

959 Сьогодні тітка... — Тобто О. А. Тесленко-Приходько.

246. До А. Москви

15 (28) грудня 1901 р. Сан-Ремо

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 462).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Зібр. творів у 12 т. Т. II. С. 300.

960 ...мене біда загнала ось у які пальмові ліси... — На поштовій листівці, адресованій А. Москві, зображено пальми з підписом «Tra le palme. San Remo» (Серед пальм. Сан-Ремо (італ.)).

247. До О. П. Косач (матері)

15 (28) грудня 1901 р. Сан-Ремо

Подається за автографом (ІЛ. Ф. 2. Од. зб. 203).

Уперше надруковано у виданні: Українка Леся. Твори в 5 т. Т. 5. С. 383–385.

961 ...ти дуже «ся розірвала»... — Галицький діалектизм, спільнокореневе до «розривка» — розвага, відпочинок, перерва.

962 Герцен Олександр Іванович (1812–1870) — російський публіцист, письменник, літературний критик, філософ, один із основоположників народництва, прихильник теорії про повну незалежність України та Польщі; згідно з заповітом, похований на кладовищі Шато (Замкова гора, Ніцца, Франція), поряд із дружиною та дітьми.

963 Наші «малютки» — молодші діти Косачів.

964 Найдовша малютка — Микола Косач.